T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK BASININDA ŞEYH SAİT İSYANI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Erdal AÇIKSES

HAZIRLAYAN
Murat DENİZ

ELAZIĞ- 2007

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK BASININDA ŞEYH SAİT İSYANI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez …/ …/ 2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman	Üye	Üye
Doç. Dr. Erdal AÇIKSES		

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ..... /..... /..... tarih ve …………… sayılı kararıyla onaylanmıştır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı

Murat DENİZ

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
2007; s: VIII+135

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasından sonra siyasal ve sosyal alanda yapılan yeniliklerden bazı çevreler rahatsız olmaya başlamış, buna emperyalist devletlerin çıkarları da eklenince yurdumuzun bir köşesinde bu isyan patlak vermiştir.

İsyana katılanlar başta İslam, şeriat ve halifelik adına hareket ederken isyanın hazırlanmasında etkili olanlar siyasi gayelerini de katarak olayı başka bir boyuta kaydırmışlardır. Başlangıçta bu olayı basit bir ayaklanma şeklinde değerlendiren hükümet ve basın alınacak tedbirlerle kısa sürede bastırılacağı düşüncesindeydiler fakat gün geçtikçe olayın önemi anlaşılmış, hükümet daha sert tedbirler alırken basın da olaya daha geniş yer vermeye ve halkı bilgilendirmeye çalışmıştır.

Hükümetin kararlı tutumu, milletin ve basının desteği sayesinde isyan bastırılmış fakat kendinden sonra meydana gelecek isyanları ve günümüze kadar gelen bir kargaşayı miras olarak da bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, hükümet, isyan, basın, haber

SUMMARY

Master's Degree Thesis

The Rebellion of Şeyh Sait in the Turkish Pres

Murat DENİZ

University of Fırat
The Institute of Social Secience
And Postgraduet Studyy in History
2007, Page : VШ+135

Certain circles became to get disturbed by the innovations which were released after the Republic of Turkey was found. This rebellion broke out in a certain region of our country, when the interests of the imperialist countries was on the carpet.

The ones who participated the rebellion, started to act in the name of the Islam, Moslem religious law, and the caliphate in order to prepare a proper base for the rebellion. The ones who were influential in this context have added their political purposes, and have caused the event to render in another dimension. The government and the press evaluated this rebellion as trivial in the beginning, and they thought that this rebellion would be thwarted as soon as possible by taking the right steps at the beginning. However, the vehemence of the event was felt harder day by day. The government took more decisive steps against the rebellion and the press started to give more place to the rebellion, and tried to inform the people about it.

The rebellion was depressed through the deliberate demeanor of the government, and the support of the citizens and the press; however, it has bequeathed afterwards the rebellions to be happen in the future and a contemporary chaos.

Key words: Republic, Government, Rebellion, Press, News.

İÇİNDEKİLER **Sayfa No:**

ÖZET……………………………………………………………………………..I
SUMMARY…………………………………………………………………..II
İÇİNDEKİLER………………………………………………………………III
ÖNSÖZ………………………………………………………………………V
KISALTMALAR……………………………………………………………...VII
KONU VE KAYNAKLAR…………………………………………………..VIII

GİRİŞ

1. ŞEYH SAİT İSYANINA GENEL BAKIŞ……………………………………...1
2. İSYANIN ÇIKIŞ NEDENLERİ……………………………………………...3
2.1 İç Nedenler………………………………………………………………..3
2.2 Dış Nedenler……………………………………………………………...8
3. İSYAN MINTIKASI VE ŞEYH SAİT……………………………………...15

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSYANIN HAZIRLIK SAFHASI……...…………………………………...19
2. İSYANIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI………………………………..23
2.1 İsyanın Başlaması…………………………………………………………23
2.2 İsyanın Yayılması…………………………………………………………25
2.3 İsyanın Ciddiyeti Anlaşılıyor……………………………………………...31
2.4 İsyana Karşı Tepkiler……………………………………………………...34
2.5 İsyan Sırasında Hükümetin Durumu……………………………………....36
2.6 İsyancıları Tenkil Planı……………………………………………………38
2.7 Suriye'den Geçecek Birliklerimiz…………………………………………39

İKİNCİ BÖLÜM

1. HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ……………………………………………………………40
1.1 Yeni Kabine………………………………………………………………………..44
1.2 Takriri Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri…………………………………...46
1.3 Mustafa Kemal Atatürk'ün Beyanatı………………………………………………49
2. İSYAN SAHASI………….……………………………………………………….....51
2.1 İsyancılara Karşı Askeri Hareketin Başlaması……………………………………54
2.2 İdam Kararları Meclisten Geçmeden İnfaz Edilecek…………………………...57
2.3. İsyan Sahası Daralıyor……………………………………………………………58
2.4 İsyan Hakkında İsmet Paşanın Beyanatı………………………………………..60
2.5 İsyanın Sonu………………………………………………………………………62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. İSYAN BÖLGESİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ………………………………….67
1.1 Şark İstiklal Mahkemeleri…………………………………………………………67
1.2 Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat Beyler Davası……………………………………....70
1.3 Seyit Abdulkadir Davası…………………………………………………………...73
2. ŞEYH SAİT DAVASI……………………………………………………………80
2.1 Şeyh Sait ve Diğer İsyancıların Diyarbakır'a Getirilişi……………………………80
2.2 Yargılama Başlıyor………………………………………………………………...82
2.3 Sanıklar Müdafaalarını Hazırlıyor………………………………………………..103
2.4 Karar Verildi……………………………………………………………………...110
3.TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASININ KAPATILMASI………… ..113

SONUÇ……………………………………………………………………………115
BİBLİYOGRAFYA………………………………………………………………..118
EKLER……………………………………………………………………………..120
EKLERİN LİSTESİ………………………………………………………………..121
ÖZGEÇMİŞ………………………………………………………………………..135

ÖNSÖZ

Çalışmamızın konusunu Şeyh Sait isyanının basına yansımaları oluşturmaktadır. Bu çalışmamızda basın tarihinin önemli gazetelerinden Cumhuriyet, Vatan, Tanin ve Vakit gazeteleri ele alınarak isyan sırasında çıkan haberler eski Türkçe ile okunarak günümüz Türkçesine çevrilip değerlendirilmeye ve bunun yanında tetkik eserlerden de yararlanarak gazeteleri desteklemeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda Cumhuriyet tarihine mal olmuş bir olay olan " Şeyh Sait İsyanı " gibi önemli bir hadiseyi günümüz şartlarına göre değil de o dönemim şartlarına göre değerlendirebilmek için gazeteleri ele alarak çıkan haberler doğrultusunda incelemeye çalıştık. Bilindiği gibi gazeteler yaşanan devrin en canlı tanıkları arasında sayılmakta ve yaşanan dönemde olsun, günümüzde olsun, kamuoyunu bilgilendirmektedir. Bu nedenle tarihi kaynak olarak büyük bir öneme sahiptir. Çalışmamızda gazetelerde çıkan resmi tebliğler ve haberler sayesinde olayın gidişatını da doğru bir şekilde takibe çalıştık. Seçmiş olduğumuz gazeteler de isyan hadisesi ile ilgili haberleri okurken elbette ki zorluklar ile karşılaşıldı.

Gazetelerden edindiğimiz bilgilere göre 82 yıl önce doğu vilayetlerinde çıkan ve çok güçlüklerle bastırılan bu isyana ait gerçekleri şöyle sıralayabiliriz:

Şeyh Sait kimdir, nerelidir ve muhitindeki mevkisi nedir? İsyanın sebepleri ve Şeyh Sait'in gayesi nedir? İsyan nerede, ne zaman ve nasıl başladı, nasıl yayıldı ve nasıl gelişti. İsyanı sevk ve idare etmek üzere Şeyh Sait'in gönderdiği kumandanlar, şehir ve kasabalara gönderdiği memurlar kimlerdi? Şeyh Sait'in yazmış olduğu mektuplar, aldığı mektuplar nelerdi? Şeyh Said isyanının Ankara'da hükümete yaptığı tesirler, hükümet ve meclisteki durum ve olaylar. Hükümet değişikliği ve sebepleri. Ankara ve Şark İstiklal Mahkemelerinin kuruluşu, Takrir-i Sükûn kanununun çıkarılışı. Şeyh Said ve adamlarının yakalanışı Diyarbakır'a getirilişi ve mahkeme edilişi. Mahkemedeki mühim itiraflar vb.

Yapmış olduğumuz çalışma Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde isyan öncesi kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra isyanın sebepleri, isyan mıntıkası ve Şeyh Sait hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde isyanın hazırlık safhası, başlaması ve yayılması, isyana karşı tepkiler ile Ankara'da hükümette meydana gelen gelişmeler anlatılmış.

İkinci bölümde hükümet değişikliği, yeni hükümetin isyanı bastırmak için almış olduğu kararlar, isyan sahası hakkında bilgi ve isyanın bastırılması ele alınmış.

Üçüncü bölümde ise isyan bölgesi Şark İstiklal Mahkemesi, bölgeye gidişi, yapılan muhakemeler ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması anlatılmıştır.

Bu çalışmamı tespit ve teklif ederek bilgi ve becerileriyle bana yol gösteren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Erdal AÇIKSES'e teşekkürü bir borç bilirim.

Elazığ – 2007 Murat DENİZ

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Fak.	: Fakülte
İ.s.t.	: İstanbul
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
v.b.	: ve benzeri
v.s.	: ve saire
Yay.	: Yayınlayan

KONU VE KAYNAKLAR

Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra bu topraklar üzerinde yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş olmasına rağmen bu bölge ile yıllardan beri uğraşan emperyalist devletlerin oyunları bitmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti üzerinde siyasi anlayışlarını değiştirmeden müdahale bulma yollarını devam ettirmeye çalışmışlardır.

Bu emperyalist devletlerin faaliyetlerine Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, ülke içinde yapılması istenilen yenilikler ile Osmanlı'dan kalma feodal beylerin, ağaların, şeyhlerin nüfuzlarını yitirme korkusu da eklenince Anadolu'da bir ayaklanmanın patlak vermesine neden olur.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında sosyal bilimler alanına giren bir konunun incelenmesinde takip edilen araştırma teknikleri kullanılmıştır. Günümüzde dahi etkisini hissettiren bu ayaklanma hakkında o dönemin basın hayatında isyanın çıkışından itibaren nasıl yansıdığını ve nasıl yorumlandığını araştırmak amacıyla ana kaynak olarak 1925 yılı İstanbul basınından Cumhuriyet, Vatan, Tanin, Vakit gazeteleri ile bu gazetelere ek olarak da 1957 yılında Dünya gazetesinde isyan yıllarında kurulan İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Örgeevren'in vesikalara dayanarak hazırlamış olduğu yazı dizisinden yararlanarak çalışma yapmayı uygun bulduk. Bunun yanında belli başlı diğer tetkik eserlerden de konunun mahiyetini iyi anlamak için yararlandık.

GİRİŞ

1. ŞEYH SAİT İSYANINA GENEL BAKIŞ

Milli mücadele döneminde Osmanlı hükümeti ve İngiliz destekli çıkartılan ayaklanmalar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı sırada en etkili duruma gelerek otoritesini ve onun önderliğinde yapılan kurtuluş savaşını büyük tehlikeye düşürmüştür.

Bu dönemde çıkartılan Şeyh Eşref ayaklanması (26 Ekim–24 Aralık 1919), Bozkır ayaklanmaları (27 Eylül- 4 Ekim ve 20 Ekim- 4 Kasım 1919), Aznavur ayaklanmaları (1 Ekim- 25 Kasım 1919 ve 16 Şubat–16 Nisan 1920), Düzce ayaklanmaları (13 Nisan- 31 Mayıs ve 8 Ağustos- 23 Eylül 1920), Yozgat ayaklanmaları (15 Mayıs–27 Ağustos ve 5 Eylül- 30 Aralık 1920), Zile ayaklanması (Mayıs- 21 Haziran 1920), Konya ayaklanması (2 Ekim-15 Kasım 1920), Milli Aşireti ayaklanması (Haziran- Eylül 1920), Koçgiri ayaklanması (6 Mart- 18 Haziran 1921) en önemlileridir.

Bu ayaklanmalar büyük bir tehlike halinde Anadolu'ya yayılmakta, bir taraftan işgal kuvvetlerine karşı mücadele verilirken diğer taraftan da bu iç ayaklanmalarla uğraşılmaktaydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu ayaklanmaları bastırdıktan sonra merkezi otoritesini kurarak güvenliğini sağlamıştır [(1)].

Milli mücadele sonuçlandıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılması sırasında da yine bir takım isyanlar baş göstermiştir. Bu isyanlar da yine Ankara hükümetini bir hayli uğraştırmıştır. Ortaya çıkan bu isyanlarının bazıları bölgesel kalırken bazıları ise hükümeti bir hayli uğraştırmıştır. Cumhuriyet döneminin bu isyanları nedense dış siyasetimize uygun bir biçimlenme göstererek en buhranlı günlerinde ortaya çıkmıştır.

[(1)] Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, cilt: 1–2, İzmir, 1995, s. 14–16.

Bunlardan 1924 yılının Eylül ayında başlayan Nasturi ve Kürt isyanları önemli bir devreye rastlamaktadır. Bu sırada Türkiye ile İngiltere arasında sorun olan Musul konusu önem kazanmış olup, Musul'u İngilizlerden isteyen Türk Hükümetine karşı İngilizler bir iç mesele çıkarma yolunu düşünmüşler ve 1924 yılında Nasturi Kürt isyanını oluşturmuşlardır. Daha sonra Musul'un geleceğinin tayin edilmesi için plebisit yapılacağı bir sırada İngilizler tarafından organize edilerek çıkartılan Şeyh Sait isyanının görmekteyiz [(2)].

Şeyh Sait isyanının niteliği üzerinde araştırmacılar arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Dini ve milli motiflerin yan yana işlendiği bu isyanın elamanları hadisenin çıkış sebebi olarak hükümetin iskân siyasetini, hilafetin kaldırılmasını, Kürtçenin yasaklanmasını ve yöredeki idarecilerin Türk kökenli oluşlarını neden olarak göstermişlerdir [(3)].

Şeyh Sait isyanı değerlendirilirken kimi yazarlar bu isyanın dini nitelikli olduğunu savunurken, kimi yazarlar ise bu isyanın ulusal nitelik taşıdığı yönünde değerlendirmeler yaparak ideolojilerine bu isyanı malzeme yapmıştır [(4)].

Yıllarca bu konu laikçi yazarlar tarafından irticai bir olay olarak tanıtılmış, bunun karşıtı olanlar tarafından da yöneticilerin dine karşı tutumlarına karşı gösterilen bir tepki olarak belirtilmiştir. Her iki tarafta hissiyattan kendini kurtararak olayı objektif biçimde tetkik etmeden asıl gerçekler milletin önüne serilmemiştir [(5)].

Şeyh Sait olayının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile alakasını ve mahiyeti İsmet İnönü'den öğrenmek isteyen A. İpekçinin sormuş olduğu soruya İsmet İnönü *" Doğu isyanı ile Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkasının doğrudan doğruya ilişkisi*

---

(2) İbrahim Etem Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara, 1977, s.54.

(3) Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu (1918–1926)*, İstanbul, 1995, s. 279.

(4) Mustafa İslamoğlu, *Şeyh Said Ayaklanması*, İstanbul, 1998, s.64–65.

(5)Mahmut Rişvanoğlu, *Saklanan Gerçek (Kurmançlar ve Zazalar'ın Kimliği 2)*, Ankara, s. 732.

çıkmadığı meydanda. Doğu isyanı bir irtica idi. O zaman siyasi hayat karışık idi, Cumhuriyetin devlet üzerine getirdiği değişiklikler geniş tepkilere neden olmuştu. Doğu isyanı bunun neticesidir. Rejimin kaderi Şark isyanında, iç politikada ve savaş meydanında kesin ve müspet bir netice almaya bağlıydı. Böyle almıştık biz meseleyi…" şeklinde olayı anlatarak isyanın bir irticai olay olduğunu, Cumhuriyete ve getirdiği devlet düzenine bir tepki olduğunu belirtmiştir[(6)]. Şevket Süreyya Aydemir'e göre de ayaklanma bir Kürt ihtilali olmayıp dini bir hareket olarak, bir halk hareket değil de beyler ve şeyhlerin isyanı olarak değerlendirilmektedir [(7)].

Şeyh Sait ayaklanması Doğu Anadolu Bölgesinde çıkan diğer ayaklanmalardan hazırlanışı, uygulanışı ve sonuçları bakımından farklılık göstermektedir. Cumhuriyete ve onun getirdiği ilkelere karşı başlatılan bu ayaklanma feodal çıkarların devamı için bir yönüyle teokratik düzenin savunmasını yapmak, hilafeti yeniden kurmak ve saltanatı geri getirmek, diğer taraftan da bu hareketin içinde gizlenmiş olan bağımsız bir Kürdistan kurmak amacını güden ve İngilizlerin tahrikiyle çıkmış tehlikeli bir ayaklanmadır [(8)].

2. İSYANIN ÇIKIŞ NEDENLERİ

2.1. İç nedenler

Şeyh Sait tutuklu bulunduğu sırada Savcı Süreyya Bey ile yapmış olduğu görüşmede ayaklanmanın basit bir olay sonucu çıktığını, daha önceden ayaklanmayı planlamadığını anlatır ve " *Ben bu hareketin ne önünde ne de ardındayım. Herkes gibi içindeyim*." der. Daha sonra isyanın amacının şeriat hükümlerinin hükümetçe uygulanmasını sağlamak olduğunu, Kürtçülükle alakasının olmadığını beyan eder. Daha sonra, Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit ile aynı amaca hizmet etmediğini, onların amacının Kürtçülük olduğunu söyler.[(9)]

---

(6) Yaşar Kalafat, *Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait*, Ankara, 2003, s. 73.

(7) Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, Cilt 3, İstanbul, 1975, s. 225–227.

(8) Ergün Aybars, *a.g.e.* s. 261.

(9) *Dünya Gazetesi*, 15–16 Nisan 1957.

Hacı Ahdi yargılanıp idam sehpasına giderken " *Yaşasın Kürtlük mefkûresi, yaşasın Kürdistan."* demesine rağmen Şeyh Sait yargılama esnasında vermiş olduğu ifadelerinde de Kürtçülükle alakasının olmadığını defalarca yinelemiştir [(10)].

Kendi böyle iddia etmesine rağmen isyana katılanların hepsi aynı görüşte değillerdi. İsyan dini içerik taşımasına rağmen Kürtçülük motifi de işlenmekteydi. Örneğin Kasım Beyin yargılanması esnasında mahkeme başkanının isyanın iki seneden beri hazırlık safhası geçirdiğini ve asıl gayelerinin ne olduğunu sorması üzerine Kasım vermiş olduğu ifade ile isyanın gayesini özetlemiştir.

Kasım ifadesinde " *Kimi din için çalışıyor, kimi de siyasi çalışıyordu. Fakat maksat birdir*." diyerek isyanın gayesinin hem dini hem de siyasi olduğunu belirtmiştir.[(11)]Kasımın ifadesinden anlaşıldığına göre Şeyh Sait din için, halifelik için yola çıktığını söylemesine rağmen kendisi gibi düşünmeyen ve isyana siyasi amaçlarını katanların da olduğu ortada idi.

İsyan olayında Vahdettin'in de bazı teşebbüslerinin olduğuna yönelik gazetelerde bilgiler mevcuttur. San Remo'da bulunan Vahdettin'in Şeyh Sait isyanı dolayısıyla gazetelere vermiş olduğu beyanatlarında isyandan büyük bir memnuniyetle bahsettiğine, isyancılar için başarılı olmaları yönünde temennilerde bulunduğuna dair özellikle Fransız gazetelerinde haberler yayınlanmıştır [(12)].

İstiklal Mahkemeleri Vahdettin'in memleket içerisinde ve dışında hilafet meselesi hakkında yaptıkları tahrikin ve bu hususta mevcut olan esrarın mahiyetini araştırmak için çalışmalar başlatmış ve İstanbul'dan bunlara ait birçok evrak ve vesika gelmiştir.

Yakalananlar hilafetçilik hakkındaki faaliyetlerini inkâr etmelerine rağmen ele geçen vesikalar bunun tam tersini göstermektedir. Gelen vesikalarda hilafetçilerin faaliyetleri hakkında bazı hakikatleri meydana çıkarmıştır.

---

(10) *Vakit Gazetesi*, 28 Mayıs 1925, s.1; *Vatan Gazetesi*, 28 Mayıs, 1925, s. 1.

(11) *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Haziran 1925, s.1.

(12) *Vatan Gazetesi*, 8 Mart 1925, s. 1.

Hilafetçilerin ilk faaliyeti mütareke esnasında başlamış ve bunların İlla-i Vatan Cemiyeti adı altında bir teşkil vücuda getirdikleri, cemiyet için de İstanbul'da Letafet apartmanında bir daire tuttukları ve burada görüşmelere başladıkları bildirilmektedir.

İlla-i Vatan ismi teşkilatın görünen ismidir. Hakiki isim ise "Müdafaa-i Hukuk-u Hilafet-i Kübra"dır. Vahdettin firara karar verdikten sonra komite üyeleri de Romanya'ya firar etmiş ve bir otelde hilafet kongresi yapmışlar, kongre başkanlığını da Sabık Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey yapmıştır. Kongrede hilafet komitesinin yapacağı işler ve faaliyet projeleri görüşülerek bu hususa dair birtakım esaslar hazırlanmıştır.

Kongrenin aldığı kararlarından Vahdettin haberdar edilmek üzere Mehmet Ali San Remo'ya gitmiş ve verilen kararlar tasdik olunmuştur. Aynı zamanda komite memleketimizde suikastlar yapmak ve ihtilal çıkarmak için bazı tertibatta almıştır.

Bu arada hilafet kabinesinin de şekli belirlenmiş, bu şekle göre Mehmet Ali Sadrazam, Hamdi Harbiye Nazırı, Rıza Tevfik Maarif Nazırı, Hoca Sabri Şeyhülislam vazifelerini yürütecektir.

Konferansın aldığı kararları tatbik etmek için münasip bir zaman bekleniyor, her biri birer vazife alan kişiler birer birer memlekete gelerek faaliyete başlamışlardı. Bu sırada İstanbul teşkilatı tekrar talimat almak üzere Romanya'ya gidip gelen Sabık Yeniköy Daire-i Belediye Müdürü evrak ve vesikalar ile beraber yakalanarak tutsak edilir. Bu suretle yakalanan bu adamın üzerindeki evraklar meselenin hakikatini de ortaya çıkarmış oluyordu [(13)].

---

(13) *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Haziran 1925, s. 1–2.

İsyanın diğer sebeplerine gelince, Refik Nuri Tanin gazetesinde isyanın sebeplerini açıklarken en büyük sebeplerinden birini idaresizlik olarak göstermektedir. Dini tahrikât ve yabancı parmağı gibi sebepleri ikinci derecede bırakmaktadır. Daha sonra Refik Nuri bu isyanın umumi bir Kürt hareketi olarak kabul edilmemesi gerektiğini söyledikten sonra bazı yerlerde Kürt Beylerinin halk ile beraber isyancılara karşı harekete geçtiklerini örnek vermektedir. Her memlekette ihtirasları yüzünden bazı emeller besleyenlerin olabildiğini söyledikten sonra bu gayri memnunların zayıf buldukları yerlerdeki insanlardan istifadeye kalktıklarını, bu isyanın öteden beri çıkarılması için bazı kimselerin çalışmakta olduğuna dair haberlerin geldiğini fakat isyan bölgesinde görev yapan vali ve memurların bu konu ile ilgilenmediklerini, buralara atanan görevlilerin ehliyetli kişiler olması takdirinde böyle bir isyanla karşı karşıya gelinemeyeceğini bildirmektedir (14) .

Mehmet Asım Bey de 11 Nisan 1925 tarihli Vakit gazetesinde isyan olayının değerlendirirken özetle isyanın çıkış sebebinde İngiliz tahrikinin mevcut olabileceğini, isyanda saltanat ve hilafet usulünü getirmek isteyenlerinde tesiri bulunabileceğini, söyledikten sonra Genç gibi ziraattan başka hiçbir faaliyet sahasına sahip olmayan yerlerde meydana gelen bu isyan hareketinde aşar usulünün kaldırılmasının bu isyan üzerindeki tesirinden bahsetmektedir.

Genç isyanı hakkında yer alan sebeplerin arasında hükümetçe aşarın kaldırılmasının da rolünün olduğunu sabık Elazığ valisi Hulusi Bey'in vakit gazetesi muhabirine vermiş olduğu bir mülakatta söylediği sözlerinin de bunu doğruladığını anlatmaktadır.

Aşar vergisinin bir senelik hâsılatının 35–40 milyon lira iken hükümetin bu büyük varidatı kaldırdığını, köylülerden aşar vergisi almamaya karar verdiğini ve bu kararı verirken hakikaten de büyük bir fedakârlık yaptığını, köylüler üzerinde nasıl bir tesir yaptığını bildiği için şimdiye kadar hiçbir hükümetin gösteremediği bir cesaret ile vergiyi kaldırarak iktisadi inkılâp gerçekleştirdiğini belirtir.

---

(14) *Tanin Gazetesi*, 2 Mart 1925, s. 1.

Yazara göre aşarın kaldırılma kararından en fazla istifade edecek yerlerin şark vilayetleri idi. Özellikle minnet etmesi lazım gelen yerlerden biri de Genç iliydi. Çünkü burada bütün hayat zirai faaliyetlere dayalıydı. Eğer aradan bir süre geçmiş olsaydı bunu bu bölgede yaşayan insanlar çok iyi anlayacaklardı. Hükümetin aşarı kaldırmasından sonra bu bölgede büyük bir devir açılacaktı. Ancak ziraat için açılacak bu devir bir kısım insanın işine gelmeyecekti. Çünkü bu insanlar bütün hayatlarını aşar usulüne kurmuştu. Binlerce liraya iltizama verilmesi gereken koca köyleri 50–60 liraya alan ağalar aşar vergisinin kaldırılmasından fevkalade müteessir olmuşlardı. 50–60 lira ile iltizam edilen köylerden binlerce lira vergi toplamaya alışmış olan ağalar bu kazançlarının kurumuş olduğunu görünce buna tahammül edemezlerdi.

İşte bu nedenle aşarın kaldırılmasından galeyana gelen birtakım kişiler Şeyhler ile beraber harekete geçerek "*Biz Cumhuriyet idaresi istemiyoruz*." diye isyan ettiler.

Genç ağaları Cumhuriyet istemiyorlardı. Çünkü bu idare aşarı kaldırmıştı. Zavallı köylüleri ellerinde esir hale getiren bu usule son verilmiş, elli liraya bir köyün aşarını alarak halkın sırtından binlerce lira kazanmaya müsaade vermeyen bir idareye taraftar olmaları bu yüzden yazarın dediği gibi beklenemezdi.

Ağaların, şeyhlerin aşar usulünü kaldıran Cumhuriyete karşı isyan etmeleri doğaldı ama bu ağalar ve şeyhlerin arkasına geçerek isyan eden köylülerin hareketlerine ne demeli? Halkı soymak için aşar usulünün kaldırılmasından memnun olmayan bu insanların hükümete karşı isyan etmelerine yine soydukları halkı harekete geçirmelerine şaşmak lazım. Bu durum dikkate alınırsa memleketimizi mahveden ve tahrik eden bu tür isyan faaliyetlerin asıl sebebi gaflet ve cehalet olduğu anlaşılacaktır(15) .

Mehmet Asım 25 Şubat 1925 tarihli makalesinde isyan olayını değerlendirirken bu bölgede yaşayan insanlar içerisinde okuyup yazma bilmeyenlerin çoğunlukta olduğunu örneklerle göstermekte ve okuma yazma bilmeyen bu insanların nasıl olup da

---

(15) *Vakit Gazetesi*, 11Nisan 1925, s.1

tahriklere kapılarak koca bir devlete isyan bayrağını açabilecek hale geldiğinin sebeplerini değerlendirmektedir. Bunun sebebini de bu bölgede yaşayan insanların cehaletine ve gafletine bağlamaktadır.

İkinci olarak da bu insanların müstakil bir Kürdistan teşkiline çalışmalarına değinmektedir. İstiklalin manasını bile anlamaktan uzak olan bu insanların nasıl olup ta böyle bir şeyi talep ettiklerini açıklamaya çalışmakta bunu da bu isyan hadisesinin kendiliğinden olmadığına, bu talebin isyan hareketinin arkasında saklı olan müşviklerden kaynaklandığını söylemektedir. Bu isyanın kendiliğinden ortaya çıkmadığını burada görev yapan memurların basiretsizliğinin de etkili olduğuna değinmektedir (16) .

2.2.Dış Nedenler

Refik Nuri Tanin gazetesinde isyanın çıkış sebebini açıklarken bu isyanın dışardan da desteklendiğini, Ermeni ve Nesturilerin de bu isyana destek vererek iştirak ettiklerini ele geçen delillerle anlaşıldığını söylemektedir. Gerek Ermenilerin ve gerekse Nesturilerin Şeyh Sait ile birlikte bu işe müştereken başladıklarını ve yegâne maksatlarının da müstakil bir Kürdistan ve Ermenistan kurmak olduğunu, bunun için de din ve şeriatı ön plana çıkararak işe başladıklarını yazmaktadır (17) .

Yine Vakit gazetesinde Şeyh Sait'in istiklal vaat ederek Ermeni komitelerini isyan hareketine teşvik etmek istediğine dair delillerin ele geçtiğini, ayrıca isyan sahasında yakalanan esirlerin vermiş olduğu ifadelerden de bu durumun anlaşıldığını yazmaktadır.(18)

Ermenilerin isyan ile alakalarına dair Vatan gazetesinde de haberlere rastlanmaktadır. 4 Nisan 1925 tarihli gazetede Şeyh Sait'in muhtelif beyannameleri ile isyanda Ermeni teşkilatının da sebep olduğuna yönelik tutanakların ele geçirildiğine yönelik haberler yer alır (19).

---

(16) *Vakit Gazetesi*, 25 Şubat 1925, s. 1.

(17) *Tanin Gazetesi*, 2 Mart 1925, s. 1.

(18) *Vakit Gazetesi*, 3 Mart 1925, s. 1.

(19) *Vatan Gazetesi*, 4 Nisan 1925, s. 1.

İsyanda mason cemiyetlerinin de etkili olduğu bir diğer görüştür. Türkiye'deki Mason Cemiyetlerinin kapatılması ve faaliyetlerinin yasaklanması üzerine bu cemiyetlerin bir netice almak için muhafazakâr Anadolu köylüsünü kandırma yoluna giderek yapmış oldukları sistemli telkinler sayesinde bu bölgede bulunan bazı liderleri gizlice cemiyetlerine kattıkları ve bunları hükümet hadiselerine ısındırıp inandırdıktan sonra isyana teşvik ettikleri sanılmaktadır [(20)].

Diğer bir nedene gelince, İngilizler 19. yüzyıldan itibaren Kürtlerin meskûn olduğu bölgeyi hiç rahat bırakmayarak devamlı Kürt aşiretleri ile irtibatlı olmuşlardır. Bu faaliyet bilhassa birinci dünya savaşında ve İstiklal Harbinde çok daha fazla olmuş Kürt toplulukları arasına girmek ve bunlar üzerinde baskı yapmak amacıyla ajanlarda yetiştirerek bu bölgeye göndermiştir [(21)].

İstiklal Harbinden sonra Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti milletler arası alanda resmen tanınmış olmaktaydı fakat henüz çözümlenemeyen meseleler de bulunmaktaydı. Bunlardan biri İngiltere ile Türkiye arasında anlaşmazlık konusu olan Musul meselesiydi. Birinci dünya savaşı öncesinde Musul bölgesi petrolleri dolayısıyla İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD arasında rekabet konusu olmuştur. Bu bölge 1916 Sykes Picot antlaşması ile Fransa'ya verilmiş daha sonra Fransa bu bölgeyi 1920 San-Remo Konferansında İngiltere' bırakmıştır.

Lozan Konferansında Türk-Irak sınırının çizilmesi meselesi görüşüldüğü zaman Türkiye, Musul ve Süleymaniye bölgelerinin Türk sınırları içerine katılması gerektiğini ileri sürmüş fakat bu talebe İngiltere'ce itiraz edilmiştir. Bunun üzerine meselenin Türk ve İngilizler arasında yapılacak ikili görüşmelerle halledilmesi kararlaştırılmıştır.

19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul Konferansı ile başlayan görüşmelerde taraflar sonuca yönelik bir netice alamayınca konferans sonuçsuz kalmış ve İngiltere Türk ırak sınırları bölgesinde sınır olaylarını kışkırtıp karışıklıklar çıkarmaya başlamıştır.

[(20)] Cevat Rıfat Atılhan, *Menemen Hadisesinin İç Yüzü*, İzmir, 1970, s. 24–25.

[(21)] Tekin Erer, *Kürt Meselesi*, İstanbul, 1991, s. 45- 46.

Lozan antlaşmasına göre ikili görüşmelerde bir sonuç alınmadığı takdirde mesele Milletler Cemiyetine havale edilecekti. Milletler Cemiyeti bu meseleyi 1924 Eylülünde ele aldı. Türkiye Musul ve Süleymaniye bölgelerinde plebisit yapılmasını teklif ettiyse de İngiltere buna yanaşmadı. Milletler Cemiyeti Musul meselesi hakkında inceleme yapıp rapor vermek üzere bir komisyon teşkil etti [22].

Milletler cemiyeti verilere dayanarak karar verecekti. O zaman her iki tarafta bu verileri sağlamak için çaba göstereceklerdi. İngiltere'ye göre Türkler daha kendi bölgelerinde yaşayan Kürtlerle başa çıkamadıklarına göre kendi bölgeleri dışında kalan Musul'daki Kürtlerle nasıl başa çıkacaklardı? İşte bu nedenle Türkiye sınırları içerisindeki bir ayaklanmanın sahneye konulması gerekiyordu [23].

Musul meselesinin çözüme kavuşturulamadığı bir sırada bu ayaklanmanın çıkması İngiltere'ye yararlar sağlayabilirdi. Bir kere Türklerin Türkiye'deki Kürtler ile barış içerisinde yaşayamadıkları ortaya serilirse Türkiye'nin Kürt unsuru da bulunan Musul üzerindeki iddiasını zayıflatmış olurdu. Şeyh Sait isyanının İngiltere'ye sağlayacağı ikinci bir fayda da fırsattan istifade ile Irak'a karşı askeri bir harekâta girişmediği sürece, iç ayaklanma ile uğraşan bir Türkiye'nin Musul meselesinde direnmesini de güçleştireceğiydi [24].

İşte Genç isyanı ortaya çıktığı zaman bu hareketi destekleyen amiller arasında İngilizlerin mühim bir mesuliyeti olduğu tahmin edilmekte idi. Daha sonra isyancılara karşı başlatılan harekât neticesinde İngilizlerin bu isyanda oynadıkları role ait maddi deliller ele geçmiştir.

---

(22) Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt 1–2, Alkım Yayınları, İstanbul, s. 321–322.

(23) *Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi 2, Kürt Milli Meselesi*, 1977, s. 26.

(24) Mim Kemal Öke, *a.g.e.,* s, 280-281

Yakalanan esirlerin ellerindeki silahların İngiliz yapımı olması ve ceplerinden de İngiliz paralarının çıkması buna en büyük delil olarak gösterilebilir. İsyan hareketinde İngilizler tarafından yapılan tahrikin sadece silahlardan ve paralardan ibaret olmadığı askeri harekât devam ettikçe elde edilen delil ve vesikalar ile daha da anlaşılmıştır. Böylece din namına isyan hareketini başlatanların kimlere ve nasıl alet oldukları daha iyi anlaşılmıştır [(25)] .

Bundan başka yakalanan isyancıların İstiklal mahkemelerinde yargılanmaları esnasında vermiş oldukları ifadelerden de İngilizlerin isyan ile alakalarını gösteren ifadelere yer verilmiştir. Yakalanan isyancılardan Emin Bey sorgusunda Hanili Şeyh Hüseyin'den Şeyh Ali Rıza'ya gelen bir mektuptan bahseder. Bu mektupta Diyarbakır'ı aldıktan sonra İngilizler ile birleşileceği ve Cizre'de İngilizler ile temas edileceğine dair bilgiler mevcuttur [(26)] **.**

Peki, Genç isyanından İngilizler ne gibi fayda sağlayabilirlerdi? Şeyh Sait'in Genç'te başlattığı isyan ile Musul meselesi hakkında nasıl bir bağ vardı? Cemiyet-i Akvam adına bir heyet Musul'a giderek orada tahkikat yapmakta iken diğer taraftan da Genç civarında bir isyan meydana gelmiş olması gayet düşündürücüdür. Vakit gazetesi yazarı Mehmet Asım Bey bu konuyu değerlendirirken İngilizler Musul petrolleri ile tutuşturduğu bu isyanı Cemiyet-i Akvam üyelerine göstererek "*…Bakınız şu yangını görmüyor musunuz? Şu uzaktan çıkan alevleri fark ediyor iseniz işte bütün bunlar bu topraklarda Türk idaresinin oturmasındandır. Eğer bu yangınların bir daha çıkmamasını isterseniz Türkler bu topraklardan çıkarılıp gitmelidir. Başka türlü buralarda sükûn temin olmayacaktır…"* diyeceklerinden, Türk heyetinin yapması gereken şeyin Cemiyet-i Akvam üyelerine Genç yangınını İngilizlerden evvel göstermek ve bu yangının Musul petrollerinden tutuşturulduğunu anlatmak olduğunu, Musul petrollerinin başında İngilizlerin kendi başlarına oturdukça ve Musul havalisinde

---

[(25)] *Vakit Gazetesi***,** 8 Nisan 1925, s. 1.

[(26)] *Cumhuriyet Gazetesi,* 1 Haziran 1925, s. 1.

kendi başlarına bulundukça Türkiye hudutlarında hiçbir vakit bu gibi yangınların önüne geçmek çaresi olmadığını izah etmesi gerektiğini söylemektedir [27].

Mehmet Asım'a göre Türkiye hudutlarında bir daha bu veya buna benzer isyan hadiselerinin olmaması için Türk heyetinin Cemiyet-i Akvam üyelerine bu gerçeği göstermesi lazımdır.

Yine 21 Nisan 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde tutsak edilen aşiret binbaşılarından Kasım'ın ifadesine dayanarak mütareke senelerinde Kürt münveranından sabık mebus Yusuf Ziya'nın şark vilayetlerine giderek müstakil Kürdistan için çalıştığını Kürdistan'ın kurulması maksadıyla İstanbul'da teşkil edilen Kürdistan İstihlası Cemiyetine girmeleri için Kürt halkını teşvik ettiği ve cahil halkı infiale çalıştığını, bu cemiyete mensup olan kuvvetlere parola konulduğunu ve bu cemiyetin İngilizlerle münasebette bulunduğunu, cemiyete İngilizler tarafından her türlü yardımda bulunacağı hakkında Yusuf Ziyanın teminat verdiğini ve bu halin beş seneden beri devam ederek Kürdistan istiklal arzusunun uyandırıldığını yazmakta ve Şeyh Sait'in isyan vakası ortaya çıkınca İngilizlerle muhaberesinin olduğunu, hatta Münla Emin'in üzerinde Şeyh Hasan imzası ile Şeyh Abdullah'a hitaben yazılan mektupta "*Şeyh Sait ile İbrahim Paşanın irtibatta bulunduğu Çermik ile Siverek işgal edildiğinden Diyarbakır'a doğru hareket olunacağı İngilizlerinde bu fikri onaylamakta oldukları"* yazılmaktadır.

Emin Varto'ya getirildiği zaman Şeyh Abdullah telaş ile " *Aman evrakı ne yaptın*?" diye sormuştur. Emin'in mektubu imha ettiği anlaşılmıştır. Böylece verdiğimiz örneklerle bu isyanın İngiliz tesiri altında yapıldığını da diyebiliriz [28] .

Vakit gazetesinde Mehmet Asım Bey İngilizlerin isyan vakasının almış olduğu halden memnun olmadıklarını, çünkü isyanın kendilerinin arzuladıkları şekilde gelişmediğini, hükümetin almış olduğu tedbirler sayesinde isyanın durma noktasına geldiğini yazarak İngilizlerin memnuniyetsizliğini dile getirmiştir.

---

[27] *Vakit Gazetesi*, 26 Şubat 1925, s. 1.

[28] *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Nisan 1925, s. 1.

İngilizlerin Musul meselesinde Şeyh Sait isyanını ellerinde siyasi bir koz olarak kullanmak isteyeceklerinden bu İsyanı delil olarak gösterip "*Genç havalisinde çıkan isyan Türk idaresindeki Kürtlerin bu idareden memnun olmadıklarını göstermiştir. Binaenaleyh Musul Kürtlerini Türklere amade etmek doğru değildir"* diyeceklerdir.

Genç isyanın İngilizlerin tahriki ile çıkmış olduğunu ele geçen esirlerin ellerindeki silahların İngiliz malı olması ve ceplerinden de İngiliz parası çıkmasıyla daha kolay anlamaktayız.

Şunu da belirtmek gerekir ki isyan sırasında hükümetin almış olduğu seferberlik kararını ve isyancıların üzerine sevk edilen askeri kuvvetleri İngiltere büyük bir kaygı ile takip etmekte ve hükümetçe yapılan seferberliğin amacının başka maksatlara yönelik olduğunu düşünmektedir. Bu düşüncenin kaynağını da hükümetin isyanı bastırdıktan sonra Musul hududunda bir taarruza geçme hazırlığının olduğu endişesi taşımaktadır. İngiliz gazetelerinin kısmen açık kısmen de kapalı olarak bu konu ile yazmış oldukları haberler de bu düşünceleri destekleyen mahiyettedir (29).

Türk basınında İngilizlerin Genç isyanı ile alakadar olduklarına dair haberler çıkarken Times gazetesinin İstanbul muhabiri isyan hakkında gazetesine verdiği malumatta İstanbul gazetelerinde İngilizlerin isyanda parmağı olduğuna dair çıkan haberlere itafen isyanın İngilizler tarafından tertip edilmediğini iddia etmektedir. Times muhabiri isyancılara karşı gönderilen bazı jandarmaların onlara katıldıklarını ve Abdülhamit oğullarından birinin de isyana yardım ettiğini, isyancıların hedeflerinin bir Kürt hükümeti kurmak ve hilafet tesis etmek olduğunu da iddia etmektedir.

Times gazetesi başka bir makalesinde bu malumatı değerlendirdikten sonra söyle demektedir:

" Bu malumat doğru ise isyanın askeri kuvveti veya zaafi ne derece olursa olsun hadise mühim bir mahiyet göstermektedir. Anlaşılıyor ki bu uzak şark vilayetlerinin ahalisinden hiç olmazsa büyük bir kısmı Cumhurperverler tarafından yapılan esaslı tebdilattan gayri memnunlardır ve dinin siyasetten tefrikine dair Cumhuriyetin başlıca akidesini kabul etmiyorlar.

---

(29) *Vakit Gazetesi*, 8 Nisan 1925, s. 1.

Münver fırka devlet taraftarlarının dini, siyasi bir alet olarak kullanmaktan men edecek yeni kanunlar ve düşündükleri haber veriliyor. Toros dağlarının Kürtleri arasında bu kanun tesiri haiz olup olmayacağı belli değildir. Şarkta daima gayri kabil tefrik olan din ile siyasetin hep öyle kalacağı görülüyor. Türkler kendi memleketlerinde vaka bulan ve asası bu kadar haiz olan bir isyanın İngiltere tarafından tahrik olunduğunu söyleyecek kadar cinnet gösteriyorlar.

Türk hâkimiyetine avdetten kendilerini kurtarmak için her fırsatta Irak komisyonuna vaka bulan müracaatlar şüphesiz Türklerin bu şüphelerini tezyit edecektir. Dün neşrettiğimiz mektup şarklı akvam muhata ile meskûn yerlerde mudafane ve beyanatlar tahkikat icra etmek ne kadar müşkül olduğunu gösteriyordu." Haberden de anlaşılacağı gibi İngiliz basını doğu vilayetlerinde yaşayan çoğu vatandaşımızın yapılmış olan ıslahatlardan memnun olmadıklarını, dinin siyasetten ayrılmasını kabul etmediklerini bu yüzden de isyan teşebbüsüne girdiklerini ileri sürmekte isyanın İngiltere ile alakasının olmadığını ispat etmeye çalışmaktadır [(30)] .

Elde edilen İngiliz belgelerine bakıldığında ilginç başka yorumlarda çıkmaktadır. Bunlardan biri Şeyh Sait isyanının Türkiye tarafından planlanarak çıkartıldığıdır İsyancıların elebaşlarının sınırı aşarak kardeşlerini kurtarmak üzere Musul'a girmeleri, sonrada bütün bu bölgeyi Türkiye'ye teslim etmelerini sağlamak; Irak Kürtlerinin Türkiye'de başarılı bir ayaklanmayı gerekçe göstererek Türkiye Kürtleri ile birleşeceklerini ilan etmeleri ve sonrada bir bütün halinde Ankara'ya bağlanmalarını sağlamak; Hiç olmazsa ayaklanmayı bahane edip ırak sınırına yığınak sağlamak amacıyla Türkiye'nin bu isyanı planladığı düşüncesi İngiltere tarafından ileri sürülmektedir [(31)] .

[(30)] *Tanin Gazetesi*, 2 Mart 1925, s. 1.

[(31)] Mim Kemal Öke, *a.g.e*, s. 280.

1. İSYAN MINTIKASI VE ŞEYH SAİT

Murat nehri vadisinin eteklerinde kurulan ve tarihi Urartulara kadar uzanan Palu ilçesi Şeyh Sait'in doğum yeridir. Şeyhin dedesi Şeyh Ali Septi, 200 yıl kadar önce Diyarbakır'ın Septi köyünden gelerek eski Palu'nun Kasımiye mahallesine yerleşmiş ve şeyhliğine burada devam etmeye başlamıştır. Bir süre sonra nüfuz meselesinden dolayı çevredeki ağa ve beyler ile arası açılarak Erzurum'un Hınıs ilçesine göçmüştür**.** Hınıs'a göçünden bir süre sonra Hınıs beylerinin aracılığıyla tekrar Palu'ya dönmüştür [(32)].

Şeyh Sait 1865 yılında Şeyh Mahmut Feyzi'nin oğlu olarak Palu'da dünyaya gelir. Dedesi Şeyh Aliyü's Sebti Palu'da ikamet etmekte ve Malatya, Elazığ, Erzurum, Bingöl, Muş illerini içine alan Nakşibendî tarikatının postnişini ve aynı zamanda da bu bölgede bulunan medreselerin yöneticisidir.

Doğumundan birkaç yıl sonra babası Şeyh Mahmut Feyzi Erzurum ilinin Hınıs ilçesine yerleşir ve burada Sait, Bahaeddin, Diyaeddin, Necmeddin, Tahir, Mehdi ve Abdurrahim olmak üzere yedi tane çocuğu dünyaya gelir. Babası aynı zamanda Şeyh Sait'in ruhani hocasıdır. Dedesi ve babası tarafından tasavvuf halkalarını yönetmek üzere yetiştirilir.

Şeyh Sait çevredeki ülkeleri görmüş, Arapça, Farsça, Kürtçe ve Zazaca'yı çok iyi bilen, dini ilimlerin ve filolojinin yanı sıra sosyal, siyasi ve edebi sanatlarda öğrenim görmüş; matematik, astronomi, mantık ve felsefe ile de ilgilenmiş bir şahsiyettir.

İlk evliliği olan Emine hanımdan üç erkek dört kız olmak üzere yedi çocuğu olur. Hanımı vefat ettikten sonra Miralay Halit Bey'in kız kardeşi Fatma Hanım ile evlenmiş ondan da Ahmet isminde bir oğlu olmuştur. Diğer bir hanımı olan Nazife hanımdan ise Azize ve Abdulhalık isminde iki çocuğu dünyaya gelir.

[(32)] Metin Toker*, Şeyh Sait ve İsyanı*, İstanbul, 1998, s. 37.

Şeyh Sait sosyal, siyasal ve ekonomik olarak büyük bir aileden gelmektedir. Toplum içerisinde saygınlığı yüksek ve otoritesi vardır. Ayrıca ona bağlı olan birçok aşiret de bulunuyordu. Bu sebeple Şeyh Sait kendi adıyla anılan ayaklanma bölgesinde etkin konumda olan herkesi tanımakla kalmaz, bölgeyi de çok iyi biriydi [(33)].

Şeyh Sait zengin bir adam olup ticaretle meşgul olmaktadır. Şeyh Sait, Genç'te oturan Şeyh Abdullah'ın hemşiresiyle de evlidir. Palu'da büyük koyun sürülerine yetecek kadar mera bulamayınca Erzurum'un Hınıs kazasına yerleşmiş, uzun müddet burada ders okutmuştur. Suriye ile ticaret yaptığından sık sık oraya gidip gelmektedir. Şeyh Sait bir ara İstanbul'a da gitmiş fakat tekrar Anadolu'ya geri dönmüştür. Bölgede zenginliği ve Nakşibendî tarikatı şeyhi olması dolayısıyla büyük bir nüfuzu vardır, uzak yerlerden onu görmek üzere gelen müritleri bulunmaktadır [(34)].

Necip Fazıl'a göre Şeyh Sait güzel yüzlü, derin gözlü, tatlı bakışlı, kuvvetli bir yapıya, heybetli bir edaya sahip, 60 yaşında olmasına rağmen görünüş itibari ile genç bir kimsedir. Beyaz ve uzun bir sakalı, sünnete uygun kıvrık bıyıkları vardır[(35)].

İsyan mıntıkasına baktığımızda ise burada aşiret hayatı hüküm sürmektedir. Bu mıntıkada aşiretlerin ve şeyhlerin oldukça büyük bir nüfuzu vardır. Yine bu mıntıkada Türkçe bilen pek az insan bulunmakta, bölgede konuşulan dil çoğunlukla Kürtçe ve Zazaca'dır [(36)].

O tarihlerde şeyhlik müessesesi sadece dini bir müessese olarak değil aynı zamanda ata iyi binen, silah ve kılıç kullanmakta usta, vuruşkan gözü pek kimselerdi. Halkın üzerinde ayrıca dini tesirleri de vardı. Müritlerinin üzerinde tam bir hâkimiyete sahip insanlardı[(37)] .

[(33)] Süleyman Yapıcı, *Palu (Tarih, Kültür, İdari ve Sosyal Yapı)*, Elazığ, 2004, s. 59.

[(34)] *Vatan Gazetesi*, 24 Şubat 1925 s. 1–2; *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1925, s. 1.

[(35)] Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul, 1974, s. 34.

[(36)] *Vatan Gazetesi*, 24 Şubat 1925 s. 1–2; Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mayıs 1925, s. 1.

[(37)] Metin Toker, *a.g.e.*, s. 38.

Şeyh Sait isyan başladığı zaman altmış yaşının üzerinde, ömrünü ilim ve tasavvuf ile geçirmiş aynı zamanda çok zengin bir adam olmasına rağmen isyanın başına neden geçtiğini anlamak pek düşündürücüdür. Cumhuriyet gazetesi yazarı Yusuf Mazhar'ın 19 Mayıs 1925 tarihli mektubunda değindiği gibi Şeyh Sait çok zengin olduğu gibi Zazalar ve Kürtler arasında büyük bir nüfuza sahipti. İsyanı tertip edenler de sırf bu yüzden Şeyh Sait'i isyanın başına geçirmeyi faydalı bulmuşlardı. Diğer bir hakikatte Şeyh Sait'in başlı başına isyan edecek durumda olmamasıdır. Şeyhi isyandan daha önce tanıyanlar Sait'in din, mezhep, siyaset ve hükümet ile alakasının hiçbir zaman koyun sürülerinden daha fazla olmadığını söylerler. Şeyh Sait bu bolluk ve rahatlık içerisinde hayatının son günlerinde niçin böyle bir olayın içerisine girip hükümetin başına dert açmak istesin ki? Bunun nedenini uzun bir olaylar zincirinde bulmak mümkündür

Stockholm sefiri Kürt Sait Paşazade Şerif Paşa ile ve belki de ondan daha evvel Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanı ile beraber başlamış bir Kürtlük propagandası vardır. Bu propaganda hiçbir zaman halk arasına girememiştir. Çünkü Tanzimat olsun, Meşrutiyet olsun Kürtlerin yaşayışı üzerinde yapacağı değişiklik doğrudan doğruya Ağa, Bey, Reis, Şeyh, Hocaların üzerindeki hüküm ve nüfuzlarını kıracak mahiyetteydi. Yazara göre bu bölgede yaşayan insanlar her şeyden habersizdi. Cumhuriyet nedir? Yaşadığı dağın arkasında neler vardır? Bunu bilmezler ve bilmekte istemezlerdi. Yazarın seyahati esnasında ihtiyar bir Kürt vatandaşımıza kitaptan bir at resmi göstermesi üzerine bu kişi bunun bir at olamayacağını at olsa yürüyeceğini, başını oynatacağını bu kadar da küçük olmayacağını söylemiştir. Halkın aşağı yukarı hepsi bu haldeydi. Böyle olunca da bu insanları tahrik etmek için onların zaaflarını kullanarak tahrik etmek için propagandayı din namına yapmak gerekirdi. Bunun içinde bu insanları kışkırtanlar her şeyden hatta mizah gazetelerinin açık saçık resimlerinden bile istifade etmişlerdi.

İsyan propagandası ilk zamanlarda Bitlis, Muş gibi daha kalabalık olan Kürt muhitlerinde yapılmak istenmiş; fakat buradaki ahali Umumi Harpte Türk vilayetlere hicret etmiş ve oralarda halktan merhamet, hükümetten şefaat görünce ne Türklük âleminde kendisine düşmanlık, ne de Türk hükümetinde bir suikast tanımıyordu. Hicret hayvandan ibaret olan sermayesini mahvettiği için rençberliğe başlamış ve toprağa bağlanmıştı. Bu yüzden ihtilal ve isyan çıkarmak isteyenler Şeyh Sait gibi nüfuzlu

şeyhleri teşkilatları arasına sokmaya mecbur olmuşlardı. Bunlar aynı zamanda irtica ile isyanı başarabileceklerini düşündükleri için Türk muhitindeki mürtecilerinde kucaklarına atılmışlardı. İş kışkırtıcıların umdukları kimseleri kandırmaya kalıyordu. O propagandayı da yaparak hükümetin zayıf devri olduğundan bahsederek ve buna da bir kısım basını şahit göstererek şarkta çıkacak isyanın bir hafta içerisinde bütün Türkiye'yi saracağını ilan ettiler. Ağa, Bey, Şeyh ve Hocaları böylece cesaretlendirdiler [38].

---

[38] *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Mayıs 1925, s. 2.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSYANIN HAZIRLIK SAFHASI

Şeyh Sait isyanı şarkta çıkan diğer isyanlara benzemez gayeleri bakımından benzerlikleri olsa da bunlar bir fırtına gibi esip geçmiş hadiselerdir. Şeyh Said isyanı ise diğerlerinden farklılık göstermektedir. Ergani'nin Piran köyünde 13 Şubat 1925 gününden kısa bir süre sonra bölgenin birçok yerinde meydana gelen ayaklanmalar, aşiretlerin ve köylerin büyük bir kısmının isyana iştiraki bu isyanın uzun zamandan beri hazırlık devresi geçirmiş bir ayaklanma olduğunu göstermektedir[1].

Şeyh Sait hareketinden İngilizlerin Musul meselesi, Hilafet ve saltanat yanlılarının içi politika konularından yararlanmak istemeleri gibi Kürtçülük ideolojisinden yana olanlarda kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmak istemişlerdir. Bu üç çevreninde Şeyh Sait olayından evvel başlatılmış politik girişim ve icraatları bulunmaktaydı. Bu nedenle Şeyh Sait olayı onlar için siyasi çıkarları bakımından kullanılamaya vesile olmuştur. Bunlardan, Kürtçü kadrolar isyandan çeyrek asır evveline varan bir faaliyet içerisine girerek Örgütler kuruyor, şubeler açıyorlar ve gerektiğinde faaliyetlerini yurt dışına taşıyarak yayın organları çıkarıyorlardı. Şeyh Sait olayına Kürtçü bir mahiyet kazandırılmak istenmesinde, dış basında yorumlanmasında, Türkiye dışındaki çevrelerle ilişkilerinde doğu bölgesinde yetişen bu tür aydınların etkinlikleri oldukça fazla olmuştur [2].

Birinci dünya harbi Osmanlı imparatorluğunun dağılmasıyla sonuçlanıp Anadolulun doğu bölgesinde bir Ermeni devleti kurulması ihtimali ortaya çıktığı zaman bundan faydalanmak isteyenler harekete geçerek bağımsızlık peşine düşmüşlerdir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için önceden kurulmuş olan Kürt Teali Cemiyeti adındaki dernek çalışmaları siyasi bir havaya büründürüp merkezi İstanbul'da olan bu derneğin Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis'te bulunan şubelerine ilaveten Van Tunceli ve Muş illerinde şubeler açmışlardır.

---

(1) *Dünya Gazetesi*, 15 Nisan 1957.

(2) Yaşar Kalafat, *a.g.e.*, s.106.

Bu cemiyet cumhuriyetin ilanından çok kısa bir süre sonra kapatılmıştır. Kapatılan bu cemiyetten sonra Seyit Abdulkadir, Hasananlı Halit, Hacı Musa, eski milletvekillerinden Yusuf Ziya kendi çevrelerinde gizli bir komite teşekkül ettirmişler ve bu komiteye Yusuf Ziya'nın aracılığı ile Hınıs'ta oturan Şeyh Said'te alınmıştır.

Kürt Teali Cemiyeti ve gizli olarak kurulan Kürt İstiklal Cemiyeti'nin en faal üyelerinde kör lakabı ile tanınan Palulu Sadi, İstanbul'da 1925 Martında ayaklanmanın başlamasından önce ve başladıktan sonra Büyük Britanya dışişleri bakanlığı şark şubesi memurlarından Miralay Templeton diye Türk gizli polisinden Nizamettin Bey ile temas ederek Kürt bağımsızlık hareketi başkanı Seyit Abdulkadir adına İngilizlerden şu isteklerde bulunmuştur:

"*İngiltere Kürt emirliğinin kurulmasını destekleyecek ve emirliği civar hükümetin hücumundan koruyacak, emaretin başına Seyit Abdulkadir getirilecek ve kabinesinin teşkili konusunda kendisine karışılmayacak. 1925 yılının ilkbaharında başlayacak olan hareketin ilk hedefi Diyarbakır'ı ele geçirmek ve Musul hududunda İngilizler ile temas kurulacak. İngiltere emaretin kurulmasına kadar, Kürtlere gerekli silah, cephane ve altın verecek, bunun ilk taksiti iki yüz elli bin altın olacaktır.*" Bütün bu konuşmalardan anlaşılacağı gibi bu isyanı İngilizler hazırlamış, Diyarbakır'ın zabtı ve Musul hududuna kadar inilmesi için, gerekli silah ve cephaneyi İngilizler Musul'da depo etmişler, birinci safha sona erdikten sonra, İngilizlerin fiili yardımı böylece başlamış olacaktı.

İsyancılar bununla yetinmeyip, ayaklanmanın fiili olarak başlayıp devam edeceği sıralarda 29 Mart 1925'te Miralay Templeton'a " İstanbul'u düşürecek, batı Anadolu'yu ayağa kaldıracak" ikinci bir öneride bulunurlar bu öneriye göre: ayaklanmanın gelişmesini İstanbul'dan takip edecek olan Seyit Abdulkadir'in emriyle buradaki Kürtlerin silahlı olarak harekete girişeceklerini ve isyanı din maskesi altında yürüteceklerinden İstanbul halkının da buna rağbet göstereceği sanılmakta idi. Silahlı isyancılar vilayeti, kolorduyu ve emniyet müdürlüğünü basarak hükümeti ele

geçireceklerdi. İsyancılar tabanca ve kılıçla donatılmış olduklarından İngilizler tüfek, bomba ve altın yardımı yapacaklardı. İstanbul bu suretle isyancıların eline geçince ayaklanma hemen Bursa Konya ve İzmir'e yayılacak böylelikle Ankara Şeyh Sait ile meşgul iken iki ateş arasında kalacaktı(3).

Cumhuriyetin ilanından sonra halifeliğin açıkta kalması Cibranlı Halit ile Yusuf Ziya'nın işlerine yaramış, bundan sonra dinin tamamen kalkacağına, aşiret ağa ve hocalarının sürüleceğine dair sürekli propaganda yapmış, bu haberlerden korkan birçok aşiret, ağa ve şey bunların sözlerine inanmıştır. Cibranlı Halit bunların korkularını daha da çoğaltmış ve Cumhuriyete karşı koymaktan başka çare olmadığını anlatarak isyana hazırlanmalarını sağlamıştır.

Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya siyasi maksatlarını gizleyerek dini kisveye bürünüp fikirlerini bu yoldan başta Şeyh Sait olmak üzere diğer şeyh ve hocalara aşılamışlardır. İş dine ve maneviyata intikal ettiği için Şeyh Sait, isyanın başına geçerek manevi nüfuzunu kullanmıştır(4).

Daha önce meydana gelen 1924 Beytüşşebap isyanının da Şeyh Sait isyanı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu ayaklanma üzerinde ilk etkisi isyanı hızlandırması olmuştur. İkinci önemli etkisi ise ayaklanmanın merkezinde olan değişikliktir. Azadi örgütü ayaklanmayı merkez olarak Şırnak seçer fakat Beytüşşebap isyanından sonra ayaklanma merkezi yer değiştirir ve merkez daha kuzeye kayarak ayaklanma Piaran'da başlatılır(5).

İsyan hareketi başlamadan bir müddet önce Musul hududunda vaziyet hakkında İngilizlerle aramızda meydana gelen ihtilaf neticesinde Hakkâri vilayeti çevresinde meydana gelen Nasturi hareketinin önlenmesi için gönderilen birliklerimizden birkaç asker firar eder(6).

---

(3) Vedat Şadilili, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, Ankara, 1980, s. 72–74.

(4) M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1970, s. 192–193.

(5) Cemil Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Sait Ayaklanmasına Etkileri*, s. 164–167.

(6) *Tanin Gazetesi*, 24 Şubat 1925, s. 1.

Firar edenler arasında Yüzbaşı İhsan ve Sabık Bitlis mebusu Yusuf Ziya'nın biraderi Ali Rıza Bey de bulunmaktadır. Bunlar beraberindeki askerler ile birlikte dağa çıkarak hükümete karşı isyan bayrağı açarlar. Dağlarda bir müddet başıboş gezdikten sonra beraberinde bulunan askerler bu subayları bırakarak teslim olurlar. Bu subaylarda yalnız kalınca İngilizlere iltihak etmek isterler.

Bu olaydan sonra Bitlis mebusu Yusuf Ziya isyanda biraderi ile alakası olduğu düşünülerek tutuklanır. Daha sonra isyanla alakalı olduğu düşünülerek Cibranlı Miralay Halit de tutuklanarak Bitlis'e gönderilir. Bunlardan başka Hasananlı diğer bir Miralay Halit ile Hacı Musa da bu işle alakalı oldukları düşüncesiyle tutuklanarak Bitlis'e gönderilirken yolda kaçarlar. Bu ikisinin firarında Nuh Bey isminde bir Kürt beyinin tesiri olur. Hükümet Nuh Beyi tutuklamak isteyince de bu adam derhal Miralay Halit, Hacı Musa, Hacı Musa'nın oğlu ve Süleyman ile birleşerek hükümete karşı isyan bayrağını çeker. Hükümete karşı isyan hareketini ilk başlatanlar böylece bunlar olur. Şeyh Sait'in bu isyancılara katılmasında daha önceden Nuh Beyin telkinleri bulunmaktadır. Nuh Bey hükümetin kendisini tutuklayacağına dair Şeyh Sait'e bazı telkinlerde bulunmuş bunun üzerine Şeyh Sait bunların arasına katılmıştır(7).

Dışarıdan da desteklenerek ve tahriklere kapılarak memlekette umumi bir isyan çıkarmayı hedefleyen bu kişiler halkı maksatlarına göre kullanabilmek için de din ve şeriatı alet ederek mart ayında memlekette bir isyan hareketini hazırlamaya koyulurlar(8).

(7) *Vatan Gazetesi*, 25 Şubat 1925, s. 2.

(8) *Tanin Gazetesi* 24 Şubat 1925, s. 1.

2. İSYANIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI

2.1. İsyanın Başlaması

Şeyh Said Piran köyüne gelmeden önce Bitlis'te tutuklu bulunan Cibranlı Halit Yusuf Ziya'ya bir adamını gönderir. Cibranlı Halit, Yusuf Ziya'dan isyan hazırlıklarını hızlandırmaları ve Diyarbakır üzerinden Suriye ile temasa geçmelerini istemiştir. Bunun üzerine Şeyh Sait de Hasananlı Halit'e Malazgirt üzerinden Bitlis'e gidip Cibranlı Halit ve arkadaşlarını kurtarma girişimine başlaması emrini verir. Şeyhin kendisi de Şuşar Gökoğlan nahiyesinin Kırıkan köyüne hareket eder. Zirkanlı Miralay Selim ve bölgenin bütün şeyh ve ağaları ile Karlıova'daki Cibranlı Baba, Kamil ve Hatoğulları yüzlerce silahlı adamı ile Kırıkan köyüne gelirler. Şeyh Sait burada *" Kurulduğu günden beri dini mübini Ahmadi'nin temellerini yıkmaya çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ile arkadaşlarının kuranın ahkâmına aykırı hareket ederek Allah ve Peygamberi İnkâr ettikleri ve Halife-i İslam'ı sürdükleri için gayri meşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslamlar üzerinde farz olduğunu. Cumhuriyetin başında bulunanların ve Cumhuriyete tabi olanların mal ve canlarının şeraiti Gurra-i Ahmedi'ye göre helal olduğu vs.*" şeklindeki fetvayı verir. Karlıova kazasının Kanireş köyüne gelen Şeyh Sait burada da aşiret reisleri ile görüşmelerde bulunup isyan için hazır olmalarını ister. Daha sonra Solhan'ın Melekan köyüne giden Şeyh Sait burada Şeyh Abdullah ile birlikte isyan planını hazırlar. Buradan ayrıldıktan sonra Çobakçor, Simsor, Darahani, Lice ve Hani'yi gezerek sonra da Piran'a gelir(9).

Bu bölgede büyük bir nüfuza sahip olan Nakşibendî Şeyhi Sait, Genç vilayetlerinde bir dolaşma hareketi yaparak gittiği her yerde devlet ve hükümet aleyhinde propagandalar yapmış ve hükümete muhalif olan aşiretlerle görüşmüştü. Şeyh Sait'in reisi olduğu Piran köyüne geldiğinde jandarmalar aranmakta olan asker kaçağı iki kişiyi fark ederek tutuklamaya kalkınca da jandarmalarla şeyhin adamları arasında çıkan çatışma isyanı erken de olsa fiilen başlatır (10).

---

(9) Aziz Aşan, *Şeyh Sait İsyanı*, İstanbul, 1991, s. 11–12

(10) *Vatan Gazetesi*, 26 Şubat 1925, s.1.

Yalnız, isyan başlamadan önce evinin sarıldığı gören Şeyh Sait ile jandarma teğmeni arasında şöyle bir diyalog geçer. Şeyh Sait jandarma teğmenine haber göndererek;

"__ *İstediğiniz adamlar benim yanımdadır. Şimdi bunları yakalarsanız benim şerefim ve haysiyetimi çiğnemiş olursunuz. Hükümetin kolu uzundur, bu suçluları istediği zaman yakalayabilir.*" der. Buna karşılık Teğmen de şöyle karşılık verir:

"__ *Bizim görevimizde bunları yakalamaktır. Bu iş için buraya geldik, yakalayıp götürmek zorundayız.*"

Bunun üzerine Şeyh Abdurrahim araya girerek;

"__ *İstediğiniz adamların hepside suçlu değiller. Bunların içerisinde suçlu olmayanlarda vardır. İzin verin bunlar dışarı çıksınlar, ne yaparsanız yapın.*" der ve Şeyh Abdulrahim'in bu önerisi kabul edilir fakat ne olduysa o anda olur, Şeyh Abdulrahim subay ve erler üzerine ateş açar(11) .

Necip Fazıl'a göre Piran'da çıkan ilk silahlı çatışmanın mahiyeti hükümete aksettirildiği gibi olmamış, Şeyh Sait'in jandarmalara yardım etmesine rağmen aranan kaçakların talak- selase üzerine ant içtiklerinden dolayı çatışmayı başlatmışlardır.(12)

Şeyh Sait ise Piran olayını Savcı Süreyya Beye şöyle anlatmaktadır: " *Bir jandarma müfrezesi ziyaret kafilesi içinde bulunan iki kişiyi tutmak istemiş. Onlarda bir haneye girerek teslim olmamışlar. Silahla mukabele ederiz demişler. Bunun üzerine müfrezenin başındaki zabit efendi bana gelerek siz söyleyiniz teslim olsunlar dedi. Ricasını kabul ettim. Sonra o adamlara haber gönderdim. Teslim olmayız, biz ant içmişiz dediler. Zabite söyledim, bunlara ziyaret esnasında dokunma diye rica ettim. O da kabul etmedi. Sonra silah patladı, bir nefer vurulmuş, diğer jandarmalar da tutulmuşlar. İşte bu vaka üzerine oldu bu hadise*" (13).

---

(11) Uğur Mumcu, *Kürt- İslam Ayaklanması* (1919–1925), Ankara, 1991, s. 68.

(12) Necip Fazıl Kısakürek, *a.g.e.* s. 36–37

(13) *Dünya Gazetesi*, 15 Nisan 1925.

2.2. İsyanın Yayılması

Şeyh Sait ve adamları kendilerine göre plan yapmışlardı. Bu plan gereğince isyan bölgelere ayrılmış ve bu bölgelere isyanı idare etmesi için komutanlar da belirlenmişti. Genel komutan Şeyh Sait idi. Hedef olarak da Telalu da toplanılacak, Diyarbakır'a taarruz edilecek, Lice'ye taarruz edilecek ve İzzet kuvvetleri de Lice alındıktan sonra Şeyh Sait'e katılacaktı (14).

1- **Çobakçor Bölgesi:** Bu bölgedeki isyancıları Şeyh Şerif komutasında Çan şeyhlerinden İbrahim ve Hasan tarafından yönetilecek. Çobakçor ele geçirildikten sonra Göykün ağalarının da desteği ile Elazığ'a doğru yürünecekti. Gezik ve Kığı boğazları tutulacak, askerlerin bu yönden gelmeleri engellenecekti.
2- **Muş Bölgesi:** Bu bölgedeki isyancılara Melekanlı Şeyh Abdullah kumanda edecekti.
3- **Diyarbakır Bölgesi:** Bu bölgenin de kumandanlığını Şeyh Sait kendisi üzerine almıştı. Kardeşi şeyh Abdulrahim de Maden'deki kuvvetlere komuta ediyordu. Abdulrahim Maden ilçesinden sonra Siverek'e doğru yol açacak, Siverek de Şeyh Sait'e bağlı Şeyh Eyüp tarafından ele geçirilecekti (15).

Ayaklanmacılar ilk olarak telgraf tellerini kesip haberleşme ağına son vermişlerdi. Aynı gün Piran'dan hareket eden Şeyh Sait 15 Şubat günü Genç vilayetine bağlı Piçar nahiyesinin Hakik köyüne varır. Bu zaman zarfında kendisine Paro oğlu Ömer Ağa kumandasında Butyanlı, Fakih Hasan oğlu Abdulhamid'in kumandasında Mistanlı, Ömer oğlu Haydar Ağa kumandasında Tavaslı, Tavberli Molla Ahmet kumandasında Silvanlı aşiretleri katılmıştır.

---

(14) *Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları –ıı*, İstanbul, 1992, s. 70.

(15) Uğur Mumcu, *a.g.e.* s. 70.

Hakik köyünde Şeyh Said ve aşiret reisleri şu kararları almışlardır:

a) Genç vilayet merkezi Darahani zapt edilecektir.
b) Burada ekserisi Kürt olan kırk kadar jandarma mukavemet ederse silahla karşılık verilecek.
c) Ölenler şehit sayılacak
d) Çatışmada ölen düşmanlar için şeran kısas ve diyet mevzubahis değildir.

Şeyh Sait ve isyancılar 16 Şubatta Hakik'den Darahani'ye hareket ettiler ve gece yarısı şehre girdiler. Burada hiçbir direnişle karşılaşmayan isyancılar ilk iş olarak Ziraat Bankası kasasına el koydular (16).

İsyancılar yürüyüşlerine devamla Lice'ye bir buçuk saat mesafede Titek köyüne geldiklerinde Liceli Mehmet Şerif hoca tarafından karşılanmışlardır ve hoca Lice'ye o gece girmemesini aksi halde çok kan döküleceğini Şeyh Sait'e haber vermiştir. Sait, hocayı Lice'ye iade ederek, halka maksatlarını anlatmasını tembih etmekle beraber, Tilek köyünde ordugâh kurar. Neticede Lice'ye girmemeye karar verilir. Tam bu sırada şeyh Sait'in kardeşinden müjdeli bir haber alınır. Serdi köylü Şeyh Mehmet Methi, asiler üzerine sevk edilen bir piyade alayını Kıs ovasında bozarak Diyarbakır istikametinde geriye atmıştır. 21 Şubatta Lice'nin cenubundaki Hezan köyüne varan Şeyh Sait hükümet kuvvetlerinin Lice'ye yaklaşmakta olduklarını haber almış ve cephenin teşkilini tesri için emir vermiştir neticede alay elli kadar esir, bir miktar cephane bomba ve tüfek bırakarak çekilmiştir.

Muharebeden sonra Hari köyünde geceleyen Şeyh Sait'e Piran'ın milis kuvvetleri tarafından geri alındığı, Piran'daki asilere kumanda eden Öğretmen Fahrinin öldüğü, Hani'nin de tekrar hükümet tarafından ele geçtiği bildirildi. Darahani ile muvasalasının kesilmemesine çok ehemmiyet veren Şeyh Sait, bu raporları alır almaz 22–23 Şubat gecesi kuvvetlerini Hani civarındaki alay üzerine sevk etti. Başlayan muharebe neticesinde alay bir batarya, top ve mermilerini bırakarak Diyarbakır istikametine çekilmeye başladı. Gece asiler, 26 Şubat sabahı da Şeyh Sait Hani'ye girdi.

---

(16) Aziz Aşan, *a.g.e.* s. 12

Şeyh Sait Hani'ye girer girmez Kaban civarına Yarbay Cemil komutasında bir süvari alayı yetiştiğini haber aldı. Derhal kuvvetlerini toplayan şeyh, bütün alayı pusuya düşürerek esir aldı. Şeyh Sait Diyarbakır istikametinde çekilen piyade alayının Ali Bardak köyünde yeniden mevzie girdiğini haber alınca kuvvetlerini hemen Ali Bardak üzerine sevk etti. 28 Şubatta mevcudu 80 kişiye inmiş olan alaya taarruz edildi ve müfreze kaçırıldıktan sonra Ali Bardakta toplanıldı.

Görülüyor ki bütün vilayet merkezi, valisi, memurları, jandarması hiçbir tedbir almadan, hiç karşı koymadan asilerin eline geçmiştir. Hâlbuki isyandan vilayetin haberi vardır. İsyandan çok evvel Çobakçor'da Mehmet Zeki isminde fedakâr bir Türk öğretmeni İçişleri bakanlığına telgrafla malumat vermiş ve devlet aleyhine hazırlanan isyanı bildirmişti fakat durumu Ankara'ya bildiren öğretmen Mehmet Zeki Şeyh Sait ile işbirliği yapan Genç Valisi, Çobakçor kaymakamı ve hâkim Bağdatlı Rıza'nın telkinleriyle hapse atılır. Genç valisini ikaz eden yalnız Çobakçordaki Türk öğretmeni olmamıştır. Birinci Millet Meclisinde vatanına hizmet ettikten sonra ikinci meclise seçilmeyen Genç milletvekillerinden Hamdi de daha 1924 de içişleri bakanlığına isyan hazırlıklarını ve nahiye müdürlerinden Tayyib'in Şeyh Sait ile muhaberede bulunduğunu ve İngiliz emeline hizmet ettiğini ihbar etmiştir[(17)].

Piran'da 13 Şubat 1925 tarihinde başlayan isyan vakası meydana geldikten sonra isyana iştirak edenler derhal telgraf hatlarını keserek haberleşmeyi durdurmuşlardı ve hükümete karşı isyan ettiklerini ilan etmişlerdi. Aynı günün gecesinde başka bir şeyh tarafından Genç cephanesine ve jandarma binasına saldırı olmuş, Çobakçorda da aynı şekilde hükümet konağına bir saldırı meydana gelerek hükümet konağı isyancılarca ele geçirilmişti. Böylece Genç, Çobakçor, Hani, Lice ve Palu kasabasında isyan mıntıkası şeklini almıştır [(18)].

[(17)] Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı*, İstanbul, 1955, s. 27–32.

[(18)] *Vatan Gazetesi*, 26 Şubat 1925, s. 1.

Şeyh Sait ise isyan hadisesinin yayılmasını şöyle anlatmaktadır: “ *Piran’da vuku buluna çatışmadan sonra ben artık köyde kalmadım ve döndüm. Yolda esnayı avdette kafileye birçok kişiler iltihak ederek galeyan gösterdiler ve sonraki hadiseler bu yüzden oldu.”*

İsyanın başına geçme gerekçesini de şöyle açıklamaktadır: “ *Onlar çoktu ve silahları vardı beni dinlemiyorlardı. Onlar beni zorladılar. Ben de kaderim olarak onların içinde bulundum”* [(19)].

Bu gelişmeler olurken diğer cephelerden de Şeyh Sait’e olumlu haberler geliyordu. Şeyh Şerif Çobakçor ve Palu’yu aldıktan sonra Elazığ üzerine yürüdü. Elazığ’ın savunmasını üstlenen 17. Tugay komutanı Albay Osman Beyyurdu tepelerini tutu. Bu tepelere doğru ilerleyen isyancıların üzerine ateş açılarak ilerleyişleri durduruldu. Daha sonra toparlanan isyancılarla şiddetli çarpışmalar oldu. Hükümet kuvvetleri epey kayıp vererek geri çekildiler. Elazığ’a giren isyancılar hapishanedeki mahkûmları serbest bırakıp Malatya üzerine yürüme kararı aldılar. [(20)]

Vali Hilmi Bey, Elazığ’ın asiler tarafından nasıl ele geçtiğini 10 Nisan 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesine verdiği beyanatta şöyle anlatmaktadır:

“ *Asiler Gençten ve Çobakçordan sonra yavaş yavaş Palu’ya doğru yürüdüler. Asileri Murat nehrinin garbına geçirmemek için Havik geçidine bir müfreze gönderdik ve bu müfrezeyi sonradan takviye ettik. Fakat 23 Şubat sabah saat dörtte Havikte telgraf konuşması kesildi. Saat on bire kadar duruma dair hiçbir haber alamadık. On birde oğlumu otomobil ile keşfe gönderdim. Bir saat sonra dönen oğlum asilerin merkeze yani Elazığ’a yirmi kilometre mesafede Abusi köyüne geldiklerini haber verdi.*

Bu durum üzerine Osman Bey Harput şarkındaki Kayakara mevkiinden itibaren kesrek köyüne kadar birbirine bağlı olarak uzanan tepelere top, makineli tüfek ve katırlı

---

(19) *Dünya Gazetesi*, 15 Nisan 1925.

(20) Aziz Aşan, *a.g.e.* s. 15

süvari birliklerini mevzie soktu. 24 Şubat sabahı şafakla taarruzun başladığı haber veriliyordu. Keşif, piyade ve top atışı duyuluyordu. Katırlı süvari erlerinin mevzilerini terk ederek geri çekildiklerini ve asilerin Elazığ'daki cephaneliği yağmaya koyulduklarını komutan Osman beyle bizzat cephanelik mevkiine giderken gördüm. Osman Bey asileri cephanikten atmaya muvaffak oldu. Oradan merkeze döndük ve Beyyurdundaki topçu mevzilerine gittik. Asiler büyük kısımları ile Hugu köyü ve dağ yolundan bazı kısımlar ova yolundan Elazığ üzerine yürüyorlardı. Topçu ateşimiz bunları dağıttı. Merkeze dönmek üzere Beyyurdundan henüz üç yüz metre ayrılmıştık ki katırlı süvari erlerinin kaçmaya başladıklarını ve asilerin Beyyurdu tepesine çıktıklarını gördük. Şehrin şarkındaki kışla meydanına geldik. Osman Bey orada bir müdafaa hattı tesis etmek istedi. Ortada ne muntazam bir kuvvet ne de asilere karşı harp etmek üzere silah alan ahali ve eşraftan kimse yoktu. Bu sebeple orada da bir müdafaa hattı tesisine imkân olmadı. Müdafaa hattının şehrin garbinde tesisi için çalıştı. O da mümkün olamadı ve nihayet askeri zaruretler karşısında Fırat üzerindeki izolu köprüsünde müdafaa yapılmak üzere oraya hareket edildi. Kararımız hükümete de bu suretle bildirildi" (21).

Hükümet kuvvetleri Elazığ'ı geri almak için askeri tedbirler düşünürken Elazığ halkı gerçekle yüz yüze gelerek isyancılara karşı hükümetten yana tutum almaya başlamıştır. İsyancılar Harput'a girdikten sonra yağma yapmaya başlamışlar, hükümet konağı, hastahane ve bazı mağazaları yağma etmişler. Bunun üzerine ahali kendi arasında gizlice tertibat alarak silahlanmaya başlamış, Binbaşı Nadir Bey'in idaresinde şehirde ve civar köylerde bulunan isyancılar üzerine hücum etmişlerdir. Bu durum karşısında şaşıran isyan kuvvetleri dağılarak firar etmeye başlamıştır. Harput'u geri alan ahali adamlar göndererek hükümeti bu durumdan haberdar etmiş ve telgraf telleri onarılarak Elazığ ile olan haberleşme sağlanmıştır. İsyancıların Elazığ'dan kovulmasından sonra Elazığ'da hükümet tekrar teşkil edilerek vali vekilliğine eşraftan Beyzade Mehmet Nuri, mevki kumandanlığına da Rasim Bey tayin edilmiştir.(22)

---

(21) *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Nisan 1925, s. 1.

(22) *Vatan Gazetesi*, 27 Şubat 1925, s. 1.

Dâhiliye vekili Cemil Bey vaziyetin almış olduğu son duruma yönelik Vatan gazetesi muhabirine şu beyanatta bulunur:

"*Heyet-i Vekiliye içtimasında vaziyeti mütalaa ettikten sonra yeniden bazı emirler verdik. Elaziz'in müdahilinde vaka olan ikinci bir müsademede ahali ve askerlerimiz asileri oradan da firara mecbur etmiştir. Elaziz'de hükümet tesis etmiş, vali vazifeye başlamıştır. Harput'taki müsademede asilerden yüzü mütecaviz telef olmuştur. Asilerin başında bulunan Şeyh Mahmut ile mahiyetindeki elli nefer esir edilmiştir. Asiler ahali tarafından şiddetle takip edilmektedir. Şimdiden bazı kıtaatımız Diyarbakır ve Harput'a yetişmiştir. İsyan sahası malum olduğu üzere, Palu, Lice, Genç ve Piran'a münhasır kalmıştır. Umumi seferberlik ve ihtiyat zabitlerinin silaha davet edileceği hakkındaki haberler yalandır. Suret-i Kıtada tekdir edebilirsiniz yalnız iskân mıntıkalarına civar olan vilayetlerde kısmen seferberlik ilan edilmiştir. O civardaki ihtiyat zabıtları da vazifeleri başına gelmiştir. Mesele bundan ibarettir. Harput'a giren asiler çapulculuk yapmış olduklarından ahaliden bir kısmı mağdur olmuştur. Hükümet bunların ihtiyacı için yirmi bin lira göndermiştir*" (23).

Hükümet kuvvetlerinin isyana yetişmediği bir sırada halk tarafından isyancılara karşı hareketin başlamış olması herkes üzerinde olumlu bir tesir meydana getirmiştir. Elazığlılar'ın şerhlerini istila eden isyan kuvvetlerine karşı harekete geçmeleri hemen olmamış, hastane, bir takım mağaza ve dükkânlar yağmaya uğradıktan sonra olmuştur. Şeyhler idaresinde gelen isyan kuvvetlerinin din ve iman ile vatan ve millet ile alakaları olmadığı yapmış oldukları yağmacılık hareketinden anlaşılmış ve harekete geçilmiştir.

Elazığ'ın vatanperver ahali tarafından geri alınışını ve bunun önemini Vakit gazetesi yazarı Mehmet Asım Bey şöyle değerlendirmektedir:

---

(23) *Vatan Gazetesi*, 28 Şubat 1925, s. 1.

"Genç'ten başlayan isyan hareketi Elaziz'de kuvvetli bir mukavemete çarptı ve azgın bir denizin sahildeki yalçın kayalara vuran müthiş dalgaları gibi kırılarak, dökülerek berbat ve perişan bir halde geriden geriye gitti. Etraf ile telgraf telleriyle hiç ümit etmediğimiz bir zamanda aldığımız bu basiret hakikaten her türlü tahminlerin kökünde idi. Onun için kahraman Elaziz ahalisinin gösterdiği besalet ve vatanperverane karşısında memnuniyetimizden gözlerimiz yaşardı. Elaziz ahalisi Genç kabahatine bürünmüş bir takım şeyhler tarafından sevk ve idare edilen isyan kuvvetlerinin mahiyetini daha hükümetin oraya varışından evvel kendi kendilerine meydana getirdi. Hükümetin kuvvetleri yetişmeden evvel halk kuvvetleri irticai hareketlerin önüne geçmek için vazife-i vataniyelerine başlamışlardı…" (24)

2.3. İsyanın Ciddiyeti Anlaşılıyor

Şeyh Sait ayaklanmasını küçük bir eşkıyalık olayı olarak değerlendiren ve bu isyanın suçlularının çok kısa bir sürede yakalanarak cezalandırılacağına inanan kamuoyu başlangıçta bu olay ile ilgili pek alakadar olmamıştır. Hükümet'te bu olayın küçük bir eşkıyalık olayı olduğunu, isyancıların üzerine sevk edilecek küçük askeri birliklerle ve alınacak tedbirlerle bastırılacağını düşünmüştür. Eşkıyalar isyan hareketini başlattıklarında Ankara ile haberleşmeyi kesmek için telgraf tellerini tahrip etmişlerdi. Bu durum isyanın mahiyetinin hem basın hem de hükümetçe anlaşılmasına engel teşkil etmiştir. İsyan sahasından haberler geldikçe ayaklanmanın mahiyeti anlaşılmaya başlanmıştır.

Ayaklanma ile ilgili haberler ilk olarak ayaklanmadan üç gün sonra 16 Şubatta gazetelerde yer almaya başladı. 16 Şubat 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde *" Şubatın on üçüncü günü Ergani'nin Piran köyündeki jandarma müfrezesi ile o civara gelen Şeyh Sait ve avenesi arasında bir müsademe olmuş, telefon ve telgraf hatları tahrip edilmiştir. Yetişen kuvvetler üzerine Şeyh ve avenesi kaçmışlardır. Telgraf ve telefon hatları tamir edilmiştir. Mütecavizlerin şiddetle takibe devam edilmesi ve tenkili emrolunmuştur*" (25). Şeklinde haberler çıkmaya başladı.

---

(24) *Vakit Gazetesi*, 28 Şubat 1925, s. 1.

(25) *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Şubat 1925, s. 3.

Gazeteler ayaklanmanın bir eşkıyalık hareketi olduğunu, eşkıyanın kaçtığını ve eşkıyanın takipte olduğunu yazdıklarından, yazılanlar kamuoyunda pek etkili olmadı. Fakat 17 Şubat tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu haberin yer alması isyanın küçük bir eşkıyalık hareketi olmadığını göstermekteydi. *"Bu günkü vekiller heyeti toplantısında İçişleri bakanı Cemil Bey Piran hadisesi hakkında tafsilat vermiş ve civardaki zabıta kuvvetleri ile uçaklar vesair vasıtalarla tenkili keyfiyeti lazım gelenlere emredilmiştir. Meseleye kapanmış nazarı ile bakılmaktadır. Ankara mehafili bu işte İngilizlerin parmağı olduğu fikrindedir"* (26) .

Yine Cumhuriyet gazetesinde çıkan haberlerde müfrezelerimizin takibinden kaçma çareleri arayan Şeyh Sait'in yüz elli süvariden oluşan maiyeti ile birlikte Genç'te bulunduğunu, asileri takip etmekte olan jandarma kuvvetlerimizin birkaç gün içerisinde bu hainlere gereken cezayı vereceği (27), asilerin mukavemet güçlerinin kırıldığı ve yakında açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalacakları, jandarma kuvvetlerimizin asileri sıkıştırdığı (28), Şeyh Sait'in kalabalık olan mahiyeti ile birlikte Darahani köyünü ansızın işgal ettiği, Şeyh Sait'in köyü işgal ettikten sonra Biri Lice istikametinde Diyarbakır'a doğru diğeri Piran istikametinde Ergani'ye doğru iki kolla harekete başladığı fakat her iki kolunda askerlerimiz tarafından perişan edildiği, Piran istikametine giden Şeyh Said kuvvetlerine bağlı kol kumandanı olan Fahri isimli birinin maktul düştüğü bu mağlubiyet üzerine asilerin Genç'te toplandığı askerlerimizin üç güne kadar Genç iline vararak bu isyancıları temizleyecekleri (29), Genç civarında meydana gelen bu isyan hadisesinin bastırılmak üzere olduğuna dair haberler yer almakta(30) ve olayın önemli olmadığını çok kısa bir sürede bu isyanın bastırılacağı gibi olumlu haberlere yer verilmekte idi. Oysa durum hiçte göründüğü gibi değildi.

---

(26) *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1925, s. 3.

(27) *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Şubat 1925, s. 1.

(28) *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Şubat 1925, s. 1.

(29) *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1925, s. 3.

(30) *Tanin Gazetesi*, 24 Şubat 1925, s. 1.

Cumhuriyet gazetesinin Ankara muhabiri 24 Şubat 1925 tarihli gazetede durumu şu şekilde anlatmaktaydı:

"*Genç isyanı etrafında muhtelif şayialar duran etmektedir. Hadise irticaya dayanan fikirlerle başlamıştır. Haber aldığıma göre asiler ve bilhassa Said-ül kürdi hilafet meselesini ortaya sürerek cahil halkı tesir altında teşvik etmeye başlamıştır.*

Mahalli jandarmalardan bir kısmı zaten kendi ırkdaşları üzerine silah atmayacaklarını söyleyerek isyana iltihak etmişlerdir. Hükümet hadisenin hususi surette bastırılmasını arzu ettiğinden asiler üzerine kuvva-i askeriye sevk etmemiştir.

Fakat şu birkaç günlük zaman zarfında asatın yüz elli kişiden ibaret kuvvetleri kuvvetli bir surette tahrik edilen ve hakikatin ne olduğunu bilmeyecek kadar cahil olan halk kütleleri Said-ül Kürdi, muallim Fahri ve Nevresin tezviratına kapılmışlardır.

Bu arada asilerin Diyarbakır cihetine sarkan bir koluna kuvvetlerimiz yetişerek perişan etmiş ve muallim Fahri maktul düşmüştür. Asat emir kumandanlığında bulunan yegâne şeyhin ortadan gaip olmasıyla şaşırmıştır. Fakat Nevres idareyi eline almış ve Genç vilayetinin dağlık arazisi üzerinde birkaç gün kuvvetlerimizi işgal etmeye muvaffak olmuştur" [(31)].

Yine Vatan gazetesi muhabiri isyan hadisesinin bozulmaya yüz tuttuğunu, kuvvetlerimizin isyan bölgesine yetişmesinden evvel ahali kuvvetlerinin isyancıları perişan ettiğini, isyancıların morallerinin bozulduğunu, son vaziyete göre isyan bölgesinin Palu, Lice ve Genç arasına sıkışmış olduğunu, yakında sıkı bir hareketle asilerin tamamen temizleneceğini, isyan sahasından gelen haberlerin memnuniyet verici olduğunu, isyanın önüne geçildiğini, vaziyetin lehimize bir hal aldığını, tayyarelerimizin faaliyetlerine devam ederek asileri bombaladığını, bildirmektedir[(32)].

[(31)] *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1925, s. 1.

[(32)] *Vatan Gazetesi*, 28 Şubat 1925, s. 1.

Şeyh Said isyanının basında yer almaya başlamasıyla beraber durumun ciddiyeti de yavaş yavaş anlaşılmaya başlanmıştır. Vakit gazetesinde Mehmet Asım Bey durumun ciddiyetini;

"*Genç mahiyetinde zuhur eden isyan hareketi gün geçtikçe büyük bir ehemmiyet kesb ediyor. Hadise matbuata ilk aks ettiği günlerde alelade bir şekavet –i mahalliye gibi göründü. Bir aralık isyanın tenkil edilmiş olduğundan bile bahsedildi. Bu itibarla vaka herkes üzerinde ilk an tesirini bıraktı.* Fakat *şimdi anlaşılıyor ki hakikat hiçte öyle değildir. Genç hadisesi mühim bir gailedir."* Şeklinde ifade ettikten sonra resmi kaynaklardan da verilen bilgilerle bazı kimselerin din ve şeriat adı altında burada yaşayan cahil ve fakir halkın hislerini kötü maksatlara kullanarak memleketimizin Genç ve civarında isyan vakasını meydana getirdiğini anlatmaktadır(33).

2.4 İsyana Karşı Tepkiler

Bu ayaklanmaya bu bölgedeki birçok aşiret katılmamıştır. Celali, Zeylan aşiretleri, Mardin-Nusaybin, Savur, Cizre dolaylarındaki Balli, Dekoriki, Hakon, Ömerkan, Habige aşiretleri ile Siirt ve Bitlis civarındaki bazı aşiretler, Dersim dolayındaki aşiretler ile Varto'daki Lolan ve Hormek aşiretleri hükümet kuvvetleri yanında yer alarak isyancılara karşı çıkmışlardır(34).

Şeyh Sait isyanı gün geçtikçe tüm yurtta yankı bulmaya başlamış, Şeyh Sait'in ve adamlarının bu irtica hareketi bütün memlekette şiddetle kınanmaya başlanmış, özellikle Anadolu'nun muhtelif yerlerinden hükümeti destekleyen telgraflar gelmeye başlar.

İstanbul'da Türk ocağına mensup bir kısım aza toplantı düzenlemiş, ocağa mensup Diyarbakır, Elazığ, Erzurum vilayetleri ahalisinden bazı gençler memlekette oynanmak istenen bu cahilce hareketten dolayı müteessir bulunduklarını beyan etmişlerdir.

---

(33) *Vakit Gazetesi*, 25 Şubat 1925, s. 1.

(34) Mahmut Rişvanoğlu, *a.g.e.* s. 734–735.

Şark vilayetlerinde ortaya çıkan bu isyan ve irtica hareketi İstanbul'da yaşayan Kürtler arasında da pek yankı bulmuştur. İsyan havalisini çok iyi tanıyan, yalnız İstanbul'da değil Bütün Kürtlerinde en yaşlısı olan Zaru Ağa bu isyan ile ilgili olarak şöyle demektedir:

" Ben ne Şeyh Sait denilen melunu tanırım ne de onun adamlarını. Allah onların belasını versin ben bu heriflerin isimlerini bile bu vakte kadar duymadım. Bunlar gavurdurlar, lanet olsun onlara. Allah devletimize, milletimize ve Gazi Paşaya zeval vermesin" (35)

Yine aşiretlerden bir kısmı özellikle Siirt ve Siverek aşiretlerine mensup kişiler çektikleri telgraflarla Şeyh Sait'in İngilizlere alet olduğunu ve kendisini desteklemeyeceklerini bildirerek Şeyh Sait'e karşı Hükümetle beraber hareket edeceklerini bildirmişlerdir (36).

Vakit gazetesi muhabiri Diyarbakır'dan dersime kadar küçük bir seyahat yaparak Dersim Kürt aşiretlerinin isyan hakkındaki fikirlerini tespit eder. Dersim'e vardığında Sabık mebus Diyab Ağa ile diğer aşiret üyeleri ile görüşür ve onların isyan hakkındaki fikirlerini alır.

Diyab Ağa isyan ile ilgili olarak şunları söyler: "*Birden bire Şeyh Sait'in isyan ettiğini duyduk, Elazığ'a gelerek hükümeti basmış. Vallahi şaşırdık. Gökten mi indi, yerden mi çıktı bu hain dedik. Bir kısmımız tepelerde bekledik, Dersim'e sokmadık. Herkes ne bulsa bulur, bizde keçi, koyun hırsızı çoktur ama hain yoktur. Bu herif azmıştı devlete asi oldu. Biz Cumhuriyete sadık insanlarız, 1326 senesinde de İngilizler ile Rus konsoloshaneleri bizi isyana teşvik etmişti. Bize çok para vermek istiyorlardı. Biz onları bastık ve paralarını almadık. Hükümetimize sadık kaldık."*

Sabık Mustafa Ağa da şunları söyler: " *Hükümetimize candan bağlıyız. Eğer Şeyh Sait veya Şeyh Şerif buraya gelseydi vallahi silah atardık. Bütün ağalar Elazığ'a indik, kumandan paşayı gördük. Ona sadakatimizi söyledik."*

---

(35) *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Şubat 1925, s. 1.

(36) *Vakit Gazetesi*, 25 Şubat 1925, s. 1.

Diğer aşiret reislerinden Köroğlu Şaban Ağa da " *Şeyh Sait ve beraberindekiler Allahımıza isyan etti."*der ve daha sonra Diyab Ağa tekrar söz alarak: "*Şeyhlerin ne yüzünü gördüm nede sözünü işittim. Onları görmek istemeyiz de, canımız millet uğruna feda olsun. Biz vallahi bu hainin nereden çıktığına şaşırıp kaldık. Sebep olanların akıbeti için ne diyeyim."* Şeklinde isyan hakkındaki düşüncelerini beyan ederek kesinlikle Şeyh Sait'e taraftar olmadıklarını bildirmişlerdir(37).

Bunlardan başka Varto, Nusaybin, Pülümür gibi aşiret ve ahalisinden Şeyh Sait'in yapmış olduğu bu hareketi kınayan ve hükümete sadık bulunduklarını, isyana karşı ferdi olarak hazırlandıklarını bildiren haberler de gelmeye devam eder(38).

2.5.İsyan Sırasında Hükümetin Durumu

İsyancıların ilerleyişi devam ederken, İstanbul'da bulunan İsmet İnönü Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya çağrılır. Genç isyanının tenkili için hükümet ciddi tedbirler almaya karar vermiştir. Heyet-i Vekiliye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanır ve Genç isyanına dair Ankara'ya gelen raporlar görüşülür. Genç, Elazığ, Diyarbakır, Muş, Dersim, Bitlis, Ergani vilayetlerinde ve Erzurum vilayetinin bir kısmında Teşkilat-ı Esasiye kanununun 86. maddesince bir ay için İdare-i Örfiye ilanını ve İdare-i Örfiye mıntıkasında hemen Divan-ı Harplerin teşkil edilip isyan ile alakadar olanların mahkeme edilmesi kararlaştırılır(39).

Bundan başka tedbirler de alınarak bütün vilayetlere tebligatlar gönderilir. Yine İstanbul vilayetinde de asayişin sağlanması ve meydana gelen hadise ile alakadar olabilecek kişilerin propagandalarına meydan verilmemesi ve bu insanlar hakkında takibatın yapılması için emirler verilir(40).

Son hadise ve hükümetin aldığı tedbirler ayrıca fırkada görüşülür. Evvela Fethi Bey kürsüye gelerek Genç İsyanının nasıl başladığını "*Şeyh Sait Hınıs'tan Genç'e*

---

(37) *Vakit Gazetesi*, 27 Mayıs 1925, s. 1.

(38) *Vakit Gazetesi*, 3 Mart, 1925, s. 1.

(39) *Vakit Gazetesi*, 24 Şubat, 1925, s. 1.

(40) *Vakit Gazetesi*, 25 Şubat, 1925, s. 1.

geldiği zaman hükümet orada şeyhin mahiyetinde iki kişiyi tevkif etmek istemiş, fakat şeyh buna muvafakat etmemekle beraber mukavemet etmiş ve müsademe vukua gelmiş bu müsademede jandarmalarımız yaralanmışlar ve müfreze zabiti de esir edilmiştir. Hareket bu suretle başlayarak tevsi edilmiştir. İsyan mıntıkaları Elazığ, Genç, Diyarbakır ve Ergani vilayetleridir." Şeklinde izah ederek isyanın tamamen bastırılacağını söylemiş ve mebusların sordukları sorulara cevap vermiştir. Konya mebusu Eyüp Sabri hoca beyanatta bulunarak din ile siyasetin ayrı olduğunu söylemiş, Muş mebusu Hacı İlyas Efendi de beyanatta bulunarak hareketin din perdesi altında yapılmakla beraber siyasi olduğunu, ehemmiyet verilmesi lazım geldiğini söylemiştir.

Fethi Bey, Şeyh Sait'in neşriyatındaki "*Kürt Hükümeti teşkil edileceği ve halifelik getirileceği, şeraitin hâkim olacağı, dinsiz olan hali hasır hükümetin ortadan kaldırılacağı*" şeklindeki beyannameyi okumuştur. Beyanname baştanbaşa bir iddianameden ibaret olup Fethi Bey bu beyannameyi okuduktan sonra din perdesi altında siyasi propagandalara ve dini propagandalara meydan vermemek için bu tarzda hareket edenlere karşı Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince muamele yapılması hakkında bilahare teklifte bulunacağını ve adliye vekilinin bu hususta izahatta bulunacağını söylemiştir.

İkinci celsede kürsüye fırka lideri İsmet Paşa çıkarak uzun bir beyanatta bulunarak yapılmakta olan tahrikâtı izah etmiş. Bu meselenin halli için tedbirler alındığını yakında esaslı bir surette neticeleneceğini söyleyerek demiştir ki " *Bizim vazifemiz bu gibi hareketlere karşı tedbirler ittihaz eden hükümete tehir olmaktır"* İsmet Paşa'nın beyanatının ardından adliye vekili Mahmut Esat Bey kürsüye çıkarak meclise teklif edilecek olan maddeyi okumuş ve bu hususta izahatta bulunmuştur [(41)].

[(41)] *Vatan Gazetesi,* 25 Şubat 1925, s. 1

2.6. İsyancıları Tenkil Planı

Meclisin toplantısını alaka ile takip eden Atatürk, gece Çankaya'da genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak, ikinci başkan General Kazım ve İnönü ile birlikte askeri tenkil planını tertiplemiştir.

Bu plan göre isyan bölgesi en kısa zamanda büyük kuvvetler ile sarılacaktı. Hareket Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır ve Mardin üzerinden sevk edilecek birlikler tarafından icra edilecek ve hava kuvvetleri derhal harekete geçeceklerdi. Mardin üzerinden sevk edilecek birlikler güney demir yolları ile nakledileceklerdi.

Hareket kumandanlığına İnönü'nün muavinliğine de Berlin büyükelçisi General Kemalettin Sami'nin getirilecekleri hakkında kuvvetli söylentiler vardı. Hatta General Kemalettin Sami'nin bilhassa bu maksatla Ankara'ya çağrıldığı söyleniyordu[42].

Bu konu ile ilgili basında;

"Geçenlerde hareket kumandanlığına İsmet ve Kemalettin Sami Paşaların tayin edileceğine dair bir şayia duran etmiş ve hemen duçar tekzib olmuştu. Hâlbuki refikamız aldığı bir telgrafa nazaran kuvva-i seferiye kumandanlığını derahde etmek üzere Berlin Sefiri Kemalettin Sami Paşa'nın evvelki gün Berlin'den hareket ettiğini yazmaktadır" [43].

"*Kemalettin Sami Paşa'nın Kuva-i Teşkiliye kumandanlığına tayin edileceğine dair olan haberler günden güne kuvvet bulmaktadır. Salahitdar bir zat Kamalettin Sami Paşanın Kuva-i Askeriye kumandanı sıfatıyla hareket-i tenkiliyeyi idare etmesi muhtemel olduğunu fakat bu hususta henüz kati bir karar ittihaz edilmediğini söylemiştir"* [44].

---

[42] Behçet Cemal, *a.g.e.* s. 49.

[43] *Vakit Gazetesi*, 3 Mart 1925, s. 1.

[44] *Vatan Gazetesi*,14 Mart 1925, s. 1.

Berlin Sefiri Kemalettin Sami Paşa'nın tenkil kıtatımızın umum kumandanlığına tayin edildiği ve müşar-ul ileyhin Erkânı Harbiye-i Umumiye ile temas ettikten sonra harekete gideceği bildirilmektedir"(45) haberleri yer almaktadır.

Gerçekten İstiklal Harbinin bu meşhur komutanı o sıralarda Ankara'ya gelmişse de hareket kumandanlığını ele alması mevzu bahis olmamıştır.

2.7.Suriye'den Geçecek Birliklerimiz

Türk hükümeti göndereceği askeri birlikleri Erzurum ve Trabzon tarafıyla mı göndermek yoksa daha kısa olan Konya – Adana hududundan mı sevk etmek gibi iki şıktan birini tercih etmek mecburiyetinde kalmıştı fakat Erzurum ve Trabzon yolu uzak olduğundan diğer şıkkın kabulü daha uygun idi. Lakin Adana hattının Suriye hududundan geçmesi sebebiyle Türk askerinin Suriye arazisinden isyan mıntıkasına gönderilmesi Fransa'nın müsaadesine bağlıydı.

Fransa ile 1921 de akdedilen ve Lozan muahedesi ile teyit edilen Ankara anlaşması gereğince hükümetimiz tarafından Fransa hükümetine müracaat edilerek askerlerimizin Suriye'den geçmesine muvafakat edilmesi talep olunmuştur. İç meselemize ait olduğu için Fransa hükümetinin muvafakatini bildirmesi ve Suriye demiryolundan istifade edilerek askerlerimizin gönderilmek istenmesi İngilizleri kuşkulandırmıştır.

Fransa hükümeti İngiltere'ye 1921 senesinde herhangi bir harekete karşı bu demiryollarının kullanımını Türkiye ye izin vermeyeceğini vaat etmişti. Bu yapılan nakliyat ise İngiltere'ye karşı olmayıp doğrudan doğruya doğu illerimizde çıkan isyan hadisesi ile alakadar olduğu için İngiltere'nin buna itiraz etmemesi gerekirdi. Fakat İngiltere bu müsaadeden istifade ile Türkiye'nin Musul meselesi hakkında Cemiyet-i Akvamca alınacak kararda tesir maksadı icra ettiğini düşünmektedir (46).

Toplanacak askeri birliklerin güney hattı ile taşınmak istenmesi ve İngiltere'nin buna karşı çıkması aynı zamanda isyanı nasıl desteklediğinin de bir göstergesi olmuştur.

---

(45) *Vatan Gazetesi*, 20 Mart 1925, s. 1.

(46) *Tanin Gazetesi*, 5 Mart 1925, s.1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1925, s. 1–2.

İKİNCİ BÖLÜM

1. HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ

Bir taraftan Karar altına alınan askeri tedbirler tatbik edilirken öte taraftan karşı ihtilalin tamamen bastırılması için idari ve siyasi tartışmalar devam etmekte idi.

Genç vakası patlak verdiği zaman Fethi Bey kabinesi olayı teşhis etmekte geç kalır. Kabinenin çoğu üyesi Genç isyanını irticai bir isyan hareketi olarak görüyor ve bunun şark vilayetleriyle sınırlı olduğunu kabul ederek, örfi idare tedbirlerinin kâfi geleceğini ileri sürerek şiddetli tedbirlerin alınmasını uygun görmüyordu. Vaziyetin mahiyeti anlaşılmaya başlayınca kabine içerisinde örfi tedbirlerin alınmasından başka yeni kanunların da çıkartılarak sert önlemler ile isyanın bastırılması yönünde düşünen taraftarlar çoğalmaya başlar.

Bu arada ortada birde Terakkiperver Fırkanın teşkilatı meselesi vardır. Bu teşkilat merkezden iyi idare edilmediğinden dolayı irticai fikirleri benimseyen kişilerin buraya sığındığından şikâyetlerin gelmeye başladığı görülmektedir. Başbakan Fethi Bey bunun üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile görüşerek bu hususa dikkatlerini çekmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Halk fırkası meclis grubu toplanır. Fırkada uzun uzadıya münakaşalar olduktan sonra bazı mebusların isyan hakkında izahat talebi olur ve hükümetin almış olduğu tedbirlere dair bazı tenkitlerde bulunulur. Bunun üzerine Fethi Bey gelinen vaziyeti izah ederek alınan tedbirleri anlatarak bu tedbirlerin kâfi olduğunu söyler. Ekseriyet hükümet üyelerine taraftar gibi görünürken Gazi Paşanın beyanatından sonra durum değişir ve kabine üyeleri şiddetli tedbirleri zaruret olarak görür(1).

Fırka toplantısında şiddetli tedbirlerin kabulüne dair verilen önerge ekseriyetle kabul edilir, bunu güvensizlik olarak telakki eden Fethi Bey kabinesi istifa eder(2).

---

(1) *Tanin Gazetesi*, 5 Mart 1925, s. 1.

(2) *Vakit Gazetesi*, 3 Mart 1925, s. 1; *Tanin Gazetesi*, 5 Mart 1925, s. 1.

Rauf Orbay hatıralarında doğuda çıkan Şeyh Sait olayından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde Fethi Beye karşı muhalefet partisi Terakkiperver Fırkaya karşı yumuşak davrandığını itham eden bir grubun olduğunu, bu ithamların isyan hadisesinden sonra daha da arttığını söylemektedir. Hatta Fethi Beyin isyan için aldığı tedbirleri kâfi görmeyerek Fethi Beyin bu davayı halledemeyeceğini mecliste yüzüne karşı söylemekten de çekinmediklerini anlatmaktadır.

İsyan hadisesi ile Terakkiperver Fırkanın programındaki "dini itikatlara hürmetkârdır."maddesinin Şeyh Sait isyanını tahrik ettiği düşüncesi üzerine Fethi Beyin kendilerine gelerek fırkanın dağıtılması gerektiğini söylediğini, bunun üzerine de Kazım Karabekir Paşa da *"Teklifinizi kabul etmekte mazuruz. Fırkamızı kanuni şartlara uyarak kurduk. Bu bizim elimizde olan bir şeydi lakin fes etmek bizim elimizde olan bir şey değildir. Hükümet olarak bütün kuvvet ve kudret sizdedir. Fırkamızı mutlaka ortadan kaldırmak istiyorsanız, bunu yapmak elinizdedir.*"cevabını verdiğini söylemektedir.

Rauf Orbay, hatıralarında Fethi Beyin kendilerine baskı karşısında geldiğini söylediğini, kendilerinin de Fethi Beye memleketi tehdit edecek bir hadise karşısında hükümete yardım edeceklerini bildirdiklerini yazmaktadır. Fethi Beyin istifasını anlatırken, meclisteki muhalif grubun suçlamalarına uğraması, kendisi gibi düşünen arkadaşlarının azınlıkta kalması ve toplantıya katılan Gazi Mustafa Kemal Paşanın fikrini beyan etmesi üzerine kendisine itimadın kalmadığını düşünerek istifa etmiş olduğunu söylemektedir [(3)].

Yine Kazım Karabekir de Şeyh Sait isyanını değerlendirirken beş aydan beri hadiseyi takip etmekte olan hükümetin hiçbir tedbir almayarak ve kimseye haber vermeyerek beklemesini ve neticede de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bu olay ile mesul tutulmasını tarihi bir hadise olarak değerlendirmektedir [(4)].

---

(3) Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Haz. Jale Erdoğan, İstanbul, 2003, s. 614–625.

(4) Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Haz. Faruk Özerengin, İstanbul, 2000, s. 13–14.

Fethi Bey istifasını verdi, iktidara yeni bir hükümet geçecektir. Hiç şüphesiz Yeni hükümet günümüzde olduğu gibi yeni bir siyasetle iktidara gelecektir. Peki, bu yeni siyaset nedir, bu yeni siyasetin isyan hali içerisinde bulunan ülkeye ne gibi etkisi görülecektir Vakit gazetesi yazarı Mehmet Asım Bey gelinen bu noktayı şöyle değerlendirmektedir:

"*Fethi Bey hükümetten çekilmiştir. Başvekilin bu istifasına hayret etmemeliyiz. Ortada hayret olacak bir şey var ise Fethi beyin istifasını mucib olan Halk Fırkası içtimaının on on iki saat kadar uzun sürmesidir. Eğer Fethi Bey kabinesinde bulunan azanın Genç isyanından mütvelid ve zayiat karşısındaki fikir telakileri hakikaten gazete muhabirlerinin verdikleri malumata tevafuk ediyor idiyse başvekilin daha fırka içtimaından evvel istifasını vermesi lazım gelir idi. Denildiğine göre Fethi Bey'in dâhiliye vekili olan Cemil Bey şiddet siyasetine taraftar imiş. Hâlbuki kabine reisi bilakis bu siyasete aleyhtar imiş. O halde Fethi Bey hadisenin zuhurundan bu güne kadar nasıl olmuşta tevhidi mesai edebilmiştir? Böyle bir vaziyet karşısında ikisinden birisi neden istifa etmemiştir?*

Sonra yine denildiğine göre Fethi Bey kabinesinde ihtilaf yalnız dâhiliye vekili ile kabine reisinde münhasır değilmiş. Dâhiliye vekilinden ticaret, adliye vekilleri de aynı fikirde imiş. Demek ki hakikat halde Fethi Bey kabinesi daha hadisenin zuhurunu müteakip siyaset-i dâhiliye itibarıyla bir birinden ayrı iki zümreye intizam etmiş. O halde bir kabine içinde bir birinden tamamen başka şekil ve mahiyette fikir ve telakkiye istinat eden iki zümre nasıl olmuşta birbirleri ile geçinebilmişlerdir? İşte bu noktayı anlamak biraz müşküldür. Olsa olsa bu hadise şu tarzda izah edilebilir:

Malum olduğu üzere İsmet Paşa İstanbul'dan davet edildiği zaman Genç hadisesi henüz çıkmış bulunuyor idi. İsmet Paşa'nın Ankara'ya muvasalat etmesini müteakip bir fırka içtiması olmuş idi. Bu fırka içtimaında isyan vakası mevzu bahis edilmiş, Fethi Bey hükümet namına tedbir-i tenkiliye programını izah eylemiş idi. Yine o vakit Fethi Bey fırkası içinde bir takım tenkide maruz kalmış fakat başvekil tenkide cevap vermiş, sarf edilen talebi tatmin edecek tedbir ittihaz edeceğine söz vermiş idi. Bunun üzerine İsmet Paşa söz almış "Vaziyetin intizam edeceği her tedbiri ittihaz edeceğini vaat eden Fethi Bey kabinesine beyan –ı itimat etmek lazım geleceğini"

söylemiştir. Bilahare bu vaziyet mecliste cereyan eden müzakerat ile teyit edilmiş, hükümet icabında meclisten salahiyet almış idi.

Evvelki günkü fırka içtimaının neticesinden şu hakikat tezahür etmiştir ki başvekilin ittihaz ettiği tedbirler fırka erkân-ı asliyesi tarafından kâfi görülmemiştir. Bundan dolayıdır ki birtakım mebusların daveti üzerine içtima eden fırkada Fethi Bey'in siyaseti şiddetli tenkide maruz kalmış ve nihayet Fethi Bey istifaya mecbur edilmiştir.

Fakat dediğimiz gibi halk fırkası erkânının maksatları Fethi Bey'in istifaya mecbur edilmesi olsaydı fırkayı toplamaya ve on on iki saat süren bir içtima akd etmeye hacet yok idi. Kabine içinde bulunan azanın bir birinden ayrı fikir ve telakkiye malik iki zümreye intizam etmiş olması Fethi Bey'in çekilmesine kâfi olabilirdi. O halde acaba bu kadar bayat bir vesile var iken neden dolaylı yoldan Fethi Bey'in istifası ihzar edilmedi de Halk Fırkasının içtimaına lüzum gösterildi? Veya içtimada sekiz on saat devam eden münakaşalar cereyan etti?

Bu ciheti de izah edebilmek için ancak şu ihtimal hazır olabilir: Vakanın tarzından öyle anlaşılıyor ki Halk Fırkası erkânı Fethi Bey'in kabineden çekilmesini arzu etmemiştir. Genç isyanından müştevelid vaziyeti yine Fethi Bey kabinesinin tasfiye etmesini arzu etmiştir. Bununla beraber bu tasfiye işini kendilerinin iltizam ettikleri bir siyaset dairesinde neticelendirmekte ısrar eylemişlerdir. Halk Fırkası içtimaının henüz on saat devam etmesi belki bundan ileriye gelmiştir.

Fakat Fethi Bey kendi fikrini muhafaza ettiği için iki tarafın nokta-i nazarlarını telif etmek kabil olamamış binaenaleyh kabinenin terk-i mevki etmesinden başka müracaat edilecek bir çare kalmamıştır.

Şimdi şayan dakik olan mesele Fethi Bey'in istifasından sonra gerek Cumhuriyet Halk Fırkasında gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında hasıl olacak yeni vaziyettir. Bugüne kadar Büyük Millet Meclisinde birbirinden ayrı iki fırka teşkili mevcut olmakla beraber hükümet karşısında muhalif fırka bir vaziyet hususa almamış idi. Fethi Bey hükümetine Terakkiperverlerde beyan-ı itimat etmişlerdi. Kezalik Genç isyanını bertaraf etmek için hükümetçe ittihaz edilecek tedbir-i tenkiliye ye yine muhalifler de iştirak etmişler idi. Fakat şimdi Fethi Bey şerait maluma altında mevki iktidardan çekildikten sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası teşkil edecek yeni hükümete ve bunun siyasetine ihtimal ki muhalefet edecektir.

Bu itibar ile meclisin heyet-i teşrikiyesinde yeni bir safha başlayacak demektir. Bundan başka ikinci mühim bir nokta daha vardır ki buda Halk Fırkası içinde gerek Fethi Bey'in gerekse onun siyasetine taraftar olanların alacakları vaziyettir. Eğer Fethi Bey ile onun fikrini iltizam edenler fırka ile alakalarını muhafaza ederler ise tabii olarak yeni hükümete müzaheret edeceklerdir. Fakat aksi takdirde Halk Fırkasından rabıta eyleyeceklerdir. Şayet Halk Fırkası içinde yeni bir hareket olur ise belki tecdit intihab meselesi bile mevzu bahis olacaktır. Mamafih vaziyetin nasıl bir istikamet alacağı henüz malum değildir. Bunu anlamak için yeni hükümetin yeni siyaseti yeni programı ile meclise gelmesini beklemek lazım gelecektir [(5)].

1.1.YENİ KABİNE

Gazi Mustafa Kemal yeni kabineyi kurma vazifesini Malatya milletvekili olan Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Umumi Vekili İsmet Paşa'ya verir [(6)]. Meclis toplantısında Fethi Bey'in istifasına ve yeni hükümeti kurma vazifesinin İsmet Paşa'ya verildiğine dair Gazi Paşanın tezkereleri okunur. İsmet Paşa hükümetin takip edeceği siyasete dair beyanatını bildirir ve güvenoyu ister [(7)].

Hükümet güvenoyu almadan evvel muhalefet Partisi genel sekreteri Ali Fuat Bey Fethi Bey kabinesinin isyan hareketi hakkında almış olduğu tedbirlerin kâfi olup olmadığını ve İsmet Paşanın bu husustaki kanaatlerini sormuş, Ali Fuat Paşa;

"*Muhterem efendiler, memleket ümit edilmedik bir zamanda buhranlar içinde kaldı bu buhranı tevlit edecek ortada ne vardı? Bunu anlayamıyorum. Daha birkaç gün evvel meclis-i âliniz isyanı imha için istediği salahiyeti vermek suretiyle itimadını zuhur etmiştir. Niçin bu tedbirin kâfi gelmemiş olduğunu da anlayamıyorum. Kabinelerin ikide bir anlaşılamayan sebeplerle gelip gitmesi ne ile telif edilir? Asilerin tenkil edilmesinde hepimiz hassas ve müttefikiz. Ancak haris hareketi tehdit edecek tedbirlere yer verilmemesini rica ederim. Malumu âliniz olduğu üzere hükümetlerin hükümet*

---

(5) *Vakit Gazetesi*, 4 Mart 1925, s. 1.

(6) *Vakit Gazetesi*, 4 Mart 1925, s. 1.

(7) *Tanin Gazetesi*, 5 Mart 1925, s.1; Vakit Gazetesi, 5 Mart 1925, s. 1.

vücudu milletin hukukuna riayet etmek ve ettirmektir. Üç gün evvelki itimat ile bu günkü tebdilin ispatı huzuru mecliste beyan edilmedikçe İsmet Paşa hükümetine beyan-ı itimat edemeyeceğiz." Şeklinde düşüncelerini dile getirerek meydana gelen bu hükümet buhranının sebebini İsmet Paşa'dan izah etmesini istemiştir.

İsmet Paşa Ali Fuat Paşaya cevaben;

"Maceranın sebebini muhterem Ali Fuat paşa hazretleri anlamak istiyorlar. Zannediyorum ki arz ettiğim programda bunu izahen ifade ettim. Mevcut olan hadiseyi süratle ifa etmek istiyorlar, bunu hepimiz istiyoruz. Memleketin tabası huzur ve sükûn için seri ve müessir tedbirler mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz. Bu sarahen mevzubahis olmuştur. Bu nokta-i nazarın memleketin ekseriyet meşruasına izan ettiği kanaatindeyiz. Meclis-i Ali bu kanaati izhar buyurursa programımızda kabul ettiğimiz vecihle memlekette yalnız hadisenin itfası değil, bunun memlekette hadisat-ı muhtemleye karşı beymehal seri ve müessir tedbir-i mahsusa alacağız. Malum olamayan ve ikinci manaya çıkacak olan iltibaslı kelimelerin zararı daha çoktur. Gayet açık bir surette vaziyeti ortaya koyup kâmil-i cesaretle ve kâmil-i kanaatle alacağımız vaziyeti ifade etmek hem vazifemizdir hem de büyük meclisin memleketin çizmiş olduğu necat yolunda muvaffakiyetle yürümek için en makbul yoldur onun için tebdil hükümetten ve hükümetin takip edeceği siyasetten malum olmayan hiçbir nokta yoktur. " Şeklinde cevap vermiştir[8].

İnönü parti grubunda güvenoyu aldıktan sonra derhal meclis umumi heyeti toplanmış ve yeni Başbakan şu kısa nutukla meclisten güvenoyu istemiştir:

"*Hükümetin siyaset-i umumiyesi malumdur. Hariciyede ecnebi devletler ile münasebetin muhafazası, ahden malik bulunan mesalik-i hüsnü intacı, nafia, ziraat ve muhit memleket tedbirlerinin ehemmiyet-i mahsusa ile inkişaf ettirilmesi ve Cumhuriyetin feyiz mesaisinin maliyede, ticarette, maarifde ve adliyede devamıdır.*

[8] *Vakit Gazetesi*, 5 Mart 1925, s. 1.

Müdafaa-i memleket için kara bahri ve havai kuvvetlerin keyfiyetlerinin muhafaza ve takribisine ehemmiyet veriyoruz. Siyaset-i dâhiliyede her şeyden evvel hadisatın sürat ve şiddetle itfasını ve memleketin madden ve manen ifsaddan ve kayasını, umumi huzur ve sükûnun muhafazasını, her yede devlet nüfuzunun teyit ve tersini için seri ve müessir tedbirler ittihazını iltizam ediyoruz.

Hükümet mesaisinde sebep-i muvaffakiyet olacak maddi ve manevi kuvveti Büyük Millet Meclisinin itimadında bulur…"

İsmet Paşa'nın beyanatının ardından 23 muhalif oya karşı 155 oy ile yeni kabine güvenoyu alır [(9)].

Yeni kabine:

Baş Vekil (Başbakan): İsmet Paşa
Hariciye Vekili (Dış işleri Bakanı): Tevfik Rüştü Bey
Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı): Cemil Bey
Nafıa Vekili (Bayındırlık Bakanı): Süleyman Bey
Maliye Vekili (Maliye Bakanı): Hasan Bey
Deniz Bakanı: İhsan Bey
Ticaret Vekili (Bakanı): Ali Bey
Adliye Vekili (Adalet Bakanı): Mahmut Esat Bey
Ziraat Vekili (Tarım Bakanı): Sabri Bey
Müdafaa-i Milliye Vekili (Milli Savunma Bakanı): Recep Bey
Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı): Hamdullah. S. Bey
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Refik Bey. Şeklinde oluşmaktaydı [(10)].

1.2.Takriri Sükûn ve İstiklal Mahkemeleri

Meclis yeni kabineye güvenoyu verdikten sonra başbakan İsmet İnönü ve hükümetin teklif etmiş olduğu Takrir-i Sükûn kanunu tasarısı görüşülür, uzun tartışmalardan sonra 22 ret oya karşılık 122 oyla kabul edilir.

[(9)] *Tanin Gazetesi*, 5 Mart 1925, s.1; *Vakit Gazetesi* 5 Mart 1925, s. 1.

[(10)] *Tanin Gazetesi*, 4 Mart 1925, s. 1.

İsmet Paşa Hükümeti, vaziyeti düzeltmek için bir takım tedbirler düşünüyordu. Ankara ‘dan gelen telgraflar bunları bazen şiddet siyaseti, bazen tedbir gibi tesirler ile ifade ediyordu. Fakat hiç kimse İsmet Paşa hükümetinin ne yapacağını bilmiyordu. Yalnız İdare-i Örfiye’nin ilanı, İstiklal Mahkemelerinin kurulması ihtimallerden bahis olunuyordu.

Büyük Millet Meclisinde cereyan eden müzakereler, hükümetin ne yaptığını, ne yapmak istediğini pek açık surette gösterir. İsmet Paşa, memleketin madden ve manen umumi huzur ve sükûnun ve muhafazası, devlet nüfuzunun sağlanabilmesi için Takrir-i Sükûn kanunu teklif etmiş ve bu teklif 22 muhalif oya karşı 155 oy ile mecliste kabul edilmiştir.

Takrir-i Sükûn kanunu ile hükümet irticai vaziyeti uzaklaştırmak, memleketin nizamı huzur ve sükûnetini, emniyet ve asayişini muhafaza etmek için bir yetki almıştır. Hükümet bu yetkiye dayanarak kanunun telakki ettiği teşkilat, tahrikât, teşvikat, teşbisat ve neşriyatı Cumhurbaşkanının onayıyla resmen men edebilecektir. Sonra biri Ankara‘da diğeri de isyan mıntıkasında olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi teşkil olunacak, hükümet men ettiği teşkilat, tahrikât, teşvikat, teşbisat ve neşriyatın amillerini bu mahkemelere verebilecektir. Büyük Millet Meclisi Takrir-i Sükûn kanunu ile hükümete İstiklal Harbi esnasında verilmeyen büyük bir yetki vermiştir.

Şüphesiz millet meclisinin hükümete bu kadar geniş bir yetki vermiş olması isyan vakası karşısında bulunmaktan ileri gelmektedir. Bu isyan vakası hükümet tarafından meclisi bir nevi fedakârlık zarureti önünde bırakmıştır. İsmet Paşanın meclis üyeleri üzerinde şahsen tesirli olduğu de etkili olmuştur. Meclis, İsmet Paşa’nın istediği bu salahiyeti vermekle İsmet Paşa’’ya güvendiğini de göstermiştir.

Yalnız daha önce toplanan Halk Fırkası görüşmelerinde 30 milletvekili isyan mıntıkası haricinde tedbir alınmasına muvafakat etmemiş oldukları halde mecliste bunların hepside Takrir-i Sükûn kanununu kabul etmişlerdir. Meclis üyeleri böyle yapmakla vatanperver olduklarını da göstermişlerdir.[11]

---

[11] *Vakit Gazetesi*, 6 Mart 1925, s. 1.

Takrir-i Sükûn Kanunu hakkındaki tezkere;

"*Madde 1- İrtica ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimasını ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bahis bilumum teşkilat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet Reis-i Cumhurun tasdikiyle resen ve idareten men'e mezundur. İş bu ef'al erbabını hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir.*

Madde 2- İş bu kanun tarih neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradır.

*Madde 3- iş bu kanun tatbikine icra vekilleri heyeti memurdu*r." [12]

Hükümetin istiklal mahkemeleri teşkili hakkındaki tezkere;

"31 Temmuz sene 338 tarihli İstiklal Mahkemesi bahis ettiği salahiyete beyanen hükümetimiz hareket-i askeriye mıntıkasında derhal bir İstiklal Mahkemesinin teşkili ve faaliyete itidar eylemesini uygun görmektedir. İş bu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince vaziyetin müstehaline beyanen Meclis-i Âlice tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder. Bundan başka ahval fevkalade binaen ilan olunan seferberliğin milletin ve Cumhuriyetin emniyetini münhal muhtelif ve irticai propagandaların ve hareketin kuvvanın mahsusasına binaen menfi ve tecziyesi esbabının da seran istikbali maksadıyla ve aynı tarihli İstiklal Mahkemesi kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclis-i Âlice tasvip edilmek ve merkezide Ankara'da olan Daire-i Mahkemenin teklifine müsaade buyrulması teklif ve rica olunur" [13].

Mecliste Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildikten sonra biri Ankara diğeri isyan sahasında olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi teşkil edilmesine dair oylamaya sunulan tezkere kabul edilir. İsyan sahasında görev alacak istiklal mahkemesinin hâkimleri meclisin onayına gerek duymadan, Ankara'daki istiklal mahkemesinin hâkimleri ise meclisin onayından sonra kabul edileceği kararlaştırılır[14].

---

[12] *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1925, s. 1.

[13] *Vakit Gazetesi*, 5 Mart 1925, s. 1.

[14] *Vatan Gazetesi*, 5 Mart 1925, s. 1.

Takrir-i Sükûn kanununun verdiği ilk neticeler sonucunda gerek Genç isyanı ve gerekse bu isyanın hazırlayıcısı olmak üzere memlekette yaptığı irtica propagandasına son vermek için zararlı oldukları gerekçesiyle Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Sebi-ül Reşad, İstikbal, Orak Çekiç, Aydınlık vb. gazete ve mecmualar hükümetçe kapatılır[15].

1.3. Mustafa Kemal Atatürk'ün Beyanatı

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal alınmış olan tedbirler münasebetiyle millete ve memlekete hitaben 7 Mart tarihinde bir beyanname yayınlar. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal beyannamesinde;

"Genç'te başlayıp Elaziz ve Diyarbekir merkezleri hudutlarına kadar tevsi eden hadise kanunen mahrem olan bazı mütefezanın din maskesi altında mahiyete çalışan teşbisleri mahsuledir. Asiler memleketin her tarafında devlet kuvvetinin zayıflaştırılması için bir müddetten beri devam eden faaliyetlerin tesirat vücuda getireceğine askat etmişlerdir. Hadise bütün vatandaşlar ile telakki edilmiş ve civar mıntıkaların ahalisi mukavemet ile Cumhuriyetin müdafaasına kıyam etmiştir.

Bütün millet meclisinin maddi ve manevi kuvvetleri ile Hükümet-i Cumhuriyete icap eden vesait-i mesahayı asiler aleyhine tevcih eylemiş ve pek yakında husula getireceği tedbiri almıştır. Bununla beraber Hükümet-i Cumhuriye bütün memlekette huzur ve sükûnu emniyet ve asayişi tehdit edebilecek bilcümle anasıra karşı kanun mahsus ile salahiyet almış ve bu salahiyeti azim ve kanaatle derhal tatbik etmek kararını vermiştir. Cumhuriyeti tahrip edecek neşriyata ve Cumhuriyetin ordusunu ve zabıtasını herhangi bir sebeple istifsar vasıta ad edecek olanların en şiddetli ahkâm-ı kanuniye ile takip ve tenkilleri mukarrerdir.

Vatanın bir köşesinde huzuru ihlal eden hadisenin yalnız oradaki vatandaşları değil en uzak yerlerdeki vatandaşların rahatını, saadetini ve iktisadiyat ve istihsalatını müteessir ettiği tabidir. Binaenaleyh her faaliyetin ve bilhassa ticari ve iktisadi inkişafın

---

[15] *Tanin Gazetesi*, 7 Mart 1925, s. 1; *Vakit Gazetesi*, 7 Mart 1925, s. 1.

huzur ve sükûn ile emniyet ve asayişin gayrikabil ihlal bir emniyet ve kuvvette bulunması ile kaimdir. Bu sebeple de Cumhuriyet polis ve jandarmasının ve Cumhuriyet ordusunun şark ve itibari her mülahazanın fevkindedir. ***.*** *Bu şark ve itibar için vatandaşlarımın intibahını talep ederim. Bu münasebetle vatanın her tarafındaki hassasiyet kahraman milletimizin sükun ve asayişi beymehal muhafaza için iradesini bir daha tecelli ettirmiştir. Rusa-i memnuniyenin ve mazisi zaferler ile olan Cumhuriyet idaresi mensubelerinin vatanın dâhili ve harici tamamı için his fedakârlığına ve yüksek vazife hislerine intizar eylerim.*

Büyük millet Meclisinin kabul ettiği kanun, hükümet memurlarına herhangi bir hadiseyi vakadan sonra bastırmaktan ziyade o hadiseyi men etmek vazifesini tahmil eylemiştir. Bu vazifenin eksik ifasından tertip edecek mesuliyetin ısrar ile takip edileceğine şüphe edilmemelidir.

Devletin sarsılmaz nüfuzu kudreti sokaklarda mütecaviz sarhoşların dağlarda hırsızların herhangi bir maksatla Cumhuriyet mesahasına mukavemete yeltenen asilerin ve efkâr masume-i milleti ihlal edenlerin tenkil edilmesini emreder. Askeri devlet memurlarını her şeyden evvel bu yüksek vazifelerini tereddüt ve kâmil-i azim ve şiddetle ifaya davet ederim" (16) demektedir.

Gazi paşanın hitabesinden anlaşıldığına göre takrir-i sükûn kanunu Genç hadisesinin sonrasında birden bire ortaya çıkmış bir hadise değildir. Genç isyanından başka daha bir takım hadiseler Ankara'nın dikkatini çekmiş ki sıradan kanunların birçok durumda yetersizliğine inanılmış, bundan dolayı değişikliğinin yapılmasına lüzum görülmüştür. Fakat gerek mecliste ve gerekse halk arasında bu gibi tedbirlerin alınmasına müsait bir meyil görülemediği için resmen mevzu bahis edilmemiştir.

---

(16) *Vakit Gazetesi*, 8 Mart 1925, s. 1; *Tanin Gazetesi*, 8 Mart 1925, s. 1.

Anlaşılan odur ki, isyan ortaya çıkınca ve hadise vahim bir şekil alınca hükümet kati ve genel bir tedbir almak için hareket zamanının gelmiş olduğuna inanmıştır. Onun içindir ki Takrir-i Sükûn kanunu tertip edilirken yalnız isyan hadisesi ve irticanın sebep olduğu ve olabileceği vaziyeti değil öteden beri zihinlerde toplanmış olan fikirleri de dikkate alarak ona göre adı geçen bu kanuna genel bir şekil verilmiştir(17).

2. İSYAN SAHASI

İsyan vaziyeti isyancıların aleyhine dönmüş ve isyancılar düştükleri kötü durumdan kurtulma yollarını aramaya başlarlar. Şeyh Sait düştüğü bu kötü durum karşısında Genç ve civarındaki aşiret reislerine mektuplar göndererek kendisiyle beraber hareket etmelerini ister fakat aşiret reisleri ile şeyhler bu mektupları dinlememiş, isyana iştirak etmemişlerdir.

Aşiret reislerinden ve bazı şeyhlerden hükümete sadakat telgrafları gelmeye başlar. Gelen telgraflarda asilere karşı hükümet kuvvetleri ile beraber hareket edecekleri bildirilmektedir

Bu sırada Divan-ı harpler vazifesine başlar. Vilayetlerde propaganda için dolaşan kişiler tutuklanarak divan-ı harplere sevk edilmeye başlanır.

Genç ile Dersim arasında pek büyük bir mevkide bulunan Palu kasabası asilerin elinden Birinci Dünya Savaşında ve İstiklal Savaşımızda büyük başarılar gösteren Necip Ağa tarafından alınır ve asiler doğuya doğru çekilmeye başlar. Palu'da hükümet tesis edilir. Palu'nun alınması ile birlikte Dersim'in isyan sahasına karışmasının önü alınır. Dersim ahalisi ve aşiretleri tamamen hükümete sadık olduklarını hükümetin her türlü emirlerine hazır olduklarını bildirirler.

Muş'un Varto kasabasında yüz elli kişilik bir isyan kuvveti görülür. Ahali hemen silahlanarak isyancıların üzerine yürümüş ve meydana gelen şiddetli çarpışmadan sonra bir hayli kayıp verdirilerek geri püskürtülür.

---

(17) *Vakit Gazetesi*, 9 Mart 1925, s. 1.

Diyarbakır Silvan civarında isyancılar ile kuvvetlerimiz arasında meydana gelen çatışmada isyancılar mağlup edilerek geri püskürtülür.

Çemişgezek'e giren isyancılar meydana gelen çatışa neticesinde firara mecbur edilir.

Bu sırada isyancıların Ergani civarında faaliyetleri görülür. Ergani civarındaki telgraf hatlarını hasara uğratarak haberleşmeyi keserler[18].

Cizre'de isyancılar namına propaganda yapan ve üzerlerinde fazla miktarda para bulunan Palu'lu beş şeyh yakalanır ve tutuklanır. Bu şeyhler Şeyh Sait tarafından buraya gönderildiklerini ve bu havaliden sorumlu olduklarını, Sultan Abdülhamit'in oğlunu hilafete geçirmek istediklerini itiraf edeler.

Hani ve Piran gibi isyan merkezlerinde isyancıların faaliyetleri tayyarelerimizle tespit edilerek yapılan çarpışmalar neticesinde isyancılara büyük çapta zayiat verdirilir.

Kığı eşrafına gönderdikleri mektuplara karşı aldıkları cevabı zayıf gören Şeyh Hasan kumandasındaki isyan kuvvetleri Kığı'ya saldırmak istemişlerse de ahali ve jandarma kuvvetlerimiz tarafından uzaklaştırılır.

Bu sırada Varto, Nusaybin, Pülümür gibi aşiret ve ahalisinden Şeyh Sait'in yapmış olduğu bu hareketi kınayan ve hükümete sadık bulunduklarını, isyana karşı ferdi olarak hazırlandıklarını bildiren haberler de gelmeye devam eder[19].

İsyan sahası bu halde iken isyancıların elinden kurtulan bir şahıs verdiği bilgide isyancıların Kığı'da uğradıkları yenilgilerden dolayı morallerinin bozulduğunu, Elazığ ve Palu gibi merkezlerle kendilerine katılmak istemeyen bazı aşiretlerin hükümete olan bağlılıklarından korktuklarını, bütün şeyhlerin halkı kışkırtmak için hükümetin orucu, namazı, zekatı kaldırdığından kendilerinin şeriatın getirilmesini istediklerinden propaganda yaptıklarını söylemektedir[20].

---

(18) *Vatan Gazetesi*, 1–4 Mart 1925, s. 1.

(19) *Vakit Gazetesi* 2–3 Mart 1925, s. 1.

(20) *Vatan Gazetesi*, 9 Mart 1925, s. 1.

Anakara’nın sert önlemlere yönelmesi ile birlikte askerlerimiz isyan bölgesinde kendini hissettirmeye başlar. Artık asilerin saha harekâtı ikiye ayrılmıştır. Bu iki sahadan birincisi Genç’ten Muş istikameti, ikincisi ise Ergani şehrinden Fırat nehrine doğru olan istikameti. İsyancılar, kuvvetlerimizin henüz harekete tamamen geçmemelerinden ve mahalli kuvvetlerinde müdafaa halinde bulunmalarından istifade ederek Oğnut nahiyesi civarında faaliyete geçerler. Diyarbakır şehrinin on iki buçuk kilometre yakınında olan Kazı köyü mevkisini de işgal ederler [(21)].

İsyancılar harekete başladıkları ilk günden beri Diyarbakır’ı ele geçirme planları yapmaktaydı. Bu sebeple Diyarbakır’ı ele geçirmek için harekete geçtiler. Harekete geçtikten sonra Diyarbakır ve civarını üç koldan beş gün boyunca tehdit etmeye başlarlar. Bu sırada Şeyh Sait’de Diyarbakır’ın otuz kilometre mesafesindeki Çoksor köyüne gelerek hazırlıkları takibe başlar. Diyarbakır’a yaklaşmakta olan isyancılar ile keşif kollarımız arasında çarpışmalar olur. İsyancılar Kazı köyü istikametinden güneye doğru sarkarak Diyarbakır’ın güneyindeki Mardin kapısından şehre girmek için tertibat alır. Bunlardan bir kısmı Diyarbakır’ın Mardin kapısındaki lağımlardan geçerek şehrin Zaza mahallesine gelir ve Zaza’lardan bazılarıyla birlikte şehri işgale kalkışırlar. Zaza mahallesine yetişen askerlerimizle aralarında üç saat süren çatışma meydana gelir ve askerlerimizin kuvvetli atışları karşısında perişan bir halde firar ederlerse de Köprü istikametinde önlerine çıkan süvari alayları ile de ikinci bir muharebeye tutuşmaya mecbur kalırlar. Şehrin içerisinde meydana gelen muharebe sonucunda elli kadar esir yüz kadar da maktul verirler. Meydana gelen bu muharebede zayiatı çok fazla olur.

İlk günden beri büyük hazırlıklar yaparak ele geçirmeyi hedefledikleri Diyarbakır’ın işgalinde muvaffak olamamışlardır. Ele geçen belgelerden anlaşıldığına göre Diyarbakır’ı işgal edince burada Kürdistan Krallığını kuracaklardı. Bu son muharebeler isyan kuvvetlerinin çok iyi teşkilat altında idare edildiklerini de göstermektedir [(22)].

[(21)] *Vakit Gazetesi*, 9 Mart 1925, s. 1.

[(22)] *Vatan Gazetesi*, 10 Mart 1925, s. 1.

Şeyh Sait beş bin kişilik bir kuvvetle Diyarbakır'a hücum etmiş fakat meydana gelen kanlı muharebeden sonra firar etmeye mecbur kalmıştır. Bu yapılan taarruz bir kere Genç isyanının basit bir hadise olmadığını da bize göstermektedir. İsyan hadisesine büyük ümitler ile giriştikleri şüphesizdir. Hala bu ümitlerinden de vazgeçtikleri söylenemez. Bu yapılan taarruzda dikkate değer ikinci bir nokta ise bu hareketin kati bir mağlubiyet ile neticelenmiş olmasıdır. Günlerce hazırlık yapmış, Diyarbakır'ı ele geçirmek için ellerinden gelen her türlü fedakârlığı göze almışlardı. Fakat şehrin içerisinde meydana gelen müdafaa karşısında tamamıyla perişan olmuşlardır. Bu ise moralleri üzerinde olumsuz bir tesir yaratmıştır[23].

2.1 İsyancılara Karşı Askeri Harekâtın Başlaması

İsyan sahasına sevk edilen askeri birliklerimiz bunların etrafını çevirip isyan mıntıkasında sıkıştırmak için harekete başlar. Anlaşıldığına göre askerlerimiz isyancıları dört taraftan kuşatmak için hazırlanır. Yapılacak hareket isyancıların tamamen kuşatılmasını amaçlamaktadır. Ordunun yaptığı hazırlık gün geçtikçe ilerler. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra dört yandan uzaklaştırma harekâtının başlamasına geçilecektir**.**

Bu arada hazırlanan keşif kolları muhtelif köylere uğrar fakat bazı köylerde isyancılar tarafından misillemeye maruz kalır. Şeyh Sait birkaç gün istirahat etmek üzere Diyarbakır mıntıkasından Hani'ye gider ve civarda bulunan şeyhlere kuvvetlerini yeniden tesis edeceğini söyler. Sevk edilen askerlerimizle de Diyarbakır'daki kuvvetlerimiz takviye edilir. Diyarbakır'daki kuvvetlerimiz çoğalacağından dolayı umumi müfrezelerle civarda bulunan köylere baskınlar yapılır. Baskıların çoğalmasıyla beraber ufak tefek çarpışmalar meydana gelir. Askerlerimizin bu baskınlarına misilleme yapılmakla beraber kendilerini zayıf gören bazı şahısların da köylerini terk ederek geri çekilmeye başladıkları da görülür.

Şeyh Sait, sevk edilen askerlerimizim yakında harekete başlayacağını bildiğinden dolayı kuvvetlerini Palu- Çermik hattında tesis etmeye çalışır [24].

---

[23] *Vakit Gazetesi*, 10 Mart 1925, s. 1.

[24] *Vatan Gazetesi*, 13 – 14 Mart 1925, s. 1.

Elazığ'da hükümete sadık aşiretlerden oluşan bir kısım kuvvet 13 Mart'ta Palu'nun Hayap karyesinde isyancılar ile çarpışmaya girer bu hareket karşısında Palu'da vaziyet sulh eder. Çermik eşrafı askerlerimiz ile beraber Çermiğe dâhil olur ve burada hükümet tekrar tesis edilir.

Diyarbakır mıntıkasında Siverek vilayetinin işgal altında bulunan kısmında ahali hükümete sadık bulunan kuvvetlere katılır. Çobakçor civarında çözülme başlar ve bu yüzden bir kısmı köylerine çekilmeye başlar. Kığının Kemre nahiyesinde iki milis taburu teşkil edilerek bu kuvvetler isyancılara karşı sevk edilir. İsyan mıntıkasına gönderilen kuvvetlerimiz ilerleyerek gittikçe sıkıştırmaya başlar.

İsyancılar kendilerine katılmaları için başvurdukları her taraftan olumsuz cevaplar alırlar. Hükümetçe alınan tedbirlerin isyana katılabilecek unsurlar üzerinde tesir etmeye başladığı anlaşılıyordu. Öyle ki Erzurum, Muş ve Bitlis civarında bulunan aşiretler ve ahalisi tamamıyla hükümetin emrinde olduklarını, isyan hadisesine karşı olduklarını bildirdikleri gibi hükümetin aldığı tedbirler ile beraber karşı direnişe geçerler.

Bu sırada Şeyh Şerif, ikinci defa Elazığ üzerine yürümekte iken Peri suyu istikametinde önüne çıkan milis kuvvetler ile çatışmaya tutulur ve zayiat verir. Diğer taraftan Diyarbakır tarafındaki kuvvetlerimiz Diyarbakır'ın güneyindeki bir kısım isyan kuvvetleri ile karşılaşarak uzaklaştırırlar. İsyancılar bu durum karşısında endişeli bir hal almaya başlar [(25)].

Diyarbakır mıntıkasında yürüyüşte bulunan bir seyyar hastanemizi yağmaya teşebbüs eden bir kısım isyan kuvveti Dicle'nin güneyine uzaklaştırılır. Gerek Diyarbakır civarında yapılan keşif taarruzlarından ve gerekse askerlerimizin geldiğini haber aldıklarından dolayı karma karışık bir halde uzun yürüyüş kolları ile Dicle'nin güneyine çekilmeye başlarlar [(26)].

[(25)] *Vatan Gazetesi*, 14 – 20 Mart 1925, s. 1.

[(26)] *Vakit Gazetesi*, 22 Mart 1925, s. 1.

Çekilmeye başlarken bir taraftan da kendilerine taraftar aramaya devam etmekte ve küçük müfrezelerimizi görünce ateş açarak telgraf tellerini de tahrip etmektedirler. Büyük askeri kuvvetlerimizin gelmesiyle herhangi bir tesirde bulunamayacaklarını anladıklarından dolayı ufak parçalara ayrılmakta ve çete halinde askerlerimizle çarpışmaya başlarlar. İsyan hadisesinin bu şekilde çete harbine dönmesi başlarında akili âlim adamların bulunduğunu ve gayet iyi bir şekilde idare edildiğini göstermektedir [(27)].

İsyancılar kendilerini bekleyen akıbeti geciktirmek ve sığınacak yerler bulmak amacıyla taarruz istikametimize mahsus sahalarda tahriklerde bulunmaya başlarlar. Bu amaçla Muş istikametinde yürüyerek Bulanık ve Malazgirt'i alırlar. Bulundukları sahalarda hududa yakın olan mıntıkalarda şeyhleri isyana teşvik için çalışmalarını süratle devam ettirirler. İsyancıları uzaklaştırmak için yapılan hareket büyük bir hızla devam etmekte üç koldan ilerleyen askerlerimiz isyanı gittikçe sıkıştırmakta ve bir çember içerisine almaktadır. Remi tebliğlerden alınan bilgilere göre vaziyet şu şekildedir:

Erzurum'dan gelen askerlerimiz Hınıs'ta toplandıktan sonra hareketine başlamış ve Varto'yu geri almıştır. Askerlerimiz buradan Genç ve Çobakçor istikametinde ilerlemeye devam etmekte, Diyarbakır'dan hareket eden kuvvetlerimiz Kazı köyünü geri aldıktan sonra hareketine devam ederek Lice, Hani ve Piran havalisine yaklaşmaktadır. Elazığ'dan ilerlemekte olan kuvvetlerimiz ise Ergani istikametinde ilerlemesine devam etmektedir.

Bu arada kuvvetlerimiz dört koldan Çobakçor, Genç ve Lice havalisine yaklaşmakta olup isyan mıntıkasında aşiretler reisleri ile birlikte ordu emrine geçmeye başlamıştır. İsyancılar kuvvetlerimize karşı koymakta ise de neticede topçu atışları ile dağılmaya da başlamışlardır [(28)].

[(27)] *Vakit Gazetesi*, 25 Mart 1925, s. 1.

[(28)] *Vatan Gazetesi*, 28–29 Mart 1925, s. 1.

İsyan sahasında askerlerimiz ileri hareketine devam ettikçe isyancılar iyice sıkışmakta bu sebeple bir kısmı taarruzda bulunmakta diğer bir kısmı ise düşmüş oldukları vaziyeti anladıklarından dolayı Muş istikametinden firar etmeye çalışırlar. Mevsimin kış olmasına ve askeri sevkıyatta karşılaşılan güçlüklere rağmen askerlerimiz Çobakçor ve Genç istikametinde ilerlemeye devam eder. Bu sırada Halit isminde birinin kumandasında üç yüz süvari ve dört yüz piyadeden oluşan bir grup Varto'ya tekrar taarruz eder fakat geri püskürtülür. İsyan mıntıkası çevresinde vilayetlerde ahali ve aşiretler arasında isyancılara karşı teşkilat yapılır ve Siverek civarında bu teşkilatlar büyük faydalar gösterir.(29)

Resmi kaynaklardan verilen bilgilerde isyan sahasındaki durum ise;
Hani ve Lice istikametinde firar etmekte olan asilerin kuvvetlerimiz tarafından takip edildiği, Gezin'den Ergani ve Maden istikametinde ilerleyen müfrezelerimizin yolda tesadüf ettiği asileri güneye uzaklaştırdıkları, Varto'yu alan kuvvetlerimizin asileri takibe devam ettikleri Dicle'nin doğu ve batısında ilerlemekte olan kuvvetlerimizin hareketi karşısında asilere katılan ahalilerin ellerinde bayraklar ile teslim oldukları şeklindedir (30).

Hızır Bey kumandasındaki Şark-i Dersimliler, Palu civarında isyancılar ile çarpışarak isyancılara büyük zayiat verdirirler. Hani'ye giren askerlerimiz derhal hükümeti tesis eder. Ergani'de asiler tarafından temin edilen vali ile Hani'de de isyancıların bir kumandanı esir edilir. Bu arada Şeyh Sait de köyleri isyana teşvik etmek için onlara iki yüz altın vaat eder (31).

2.2 İdam Kararları Meclisten Geçmeden İnfaz Edilecek

Genç isyanı çıktıktan sonra isyan sahasında yürütülmek üzere bazı yetkileri meclis hükümete vermişti, Divan-ı Harpler ve İstiklal Mahkemeleri bunlardan biri idi. Yalnız alınan idam kararları meclisin onayından geçtikten sonra yerine getirilecekti. Fakat bir tarafta isyan hareketi varken diğer taraftan da meclisin tatile girmesi gibi bir sorun ortadaydı. İsyanın bastırılması sırasında isyan hadisesi ile alakadar olan kişiler

---

(29) *Vatan Gazetesi*, 30 Mart 1925, s. 1

(30) *Vakit Gazetesi* 29 Mart 1925, s. 1

(31) *Vatan Gazetesi*, 2–3 Nisan 1925, s. 1.

yakalanarak hem Ankara hem de Şark İstiklal Mahkemelerine verilecek ve burada dava edileceklerdi. İsyan sahasına mahsus olan İstiklal Mahkemesinde ve Divan-ı Harplerde meclisin çalışmadığı bir zamanda idam kararı verilir ise meclis tatilde olduğu için bir sorun teşkil edeceğinden hükümet meclisten şark vilayetlerinde idari ve örfi tedbirleri yürütmek, Divan-ı Harplerin kararlarını derhal yerine getirmesi için yeni yetkiler ister.

Bu sebeple Cumhuriyet Halk Fırkası toplanarak isyan sahasındaki Divan-ı Harpler tarafından verilen idam kararlarının infazdan evvel mecliste tasdik edilip edilmemesini müzakere eder. Mecliste uzun ve şiddetli bir münakaşadan sonra Divan-ı Harplerin idam kararlarının meclisten geçmeden infaz edilmesi hakkında hükümetin teklif ettiği kanun maddesi yirmi beş ret oya karşılık yüz yirmi bir oy ile kabul edilir (32).

2.3. İsyan Sahası Daralıyor

İsyancılar bütün kuvvetlerini Lice, Hani ve Palu arasındaki hatta tesis etmeye çalışırlar. Şeyh Sait'in din namına cihat açtığına ve bütün Kürtlerin halife namına hareket edip kendisine iştirak ederek açmış olduğu bayrağın altında toplanmaları gerektiğine dair muhtelif beyannameler ile isyanda Ermeni teşkilatlarının da sebep olduğuna yönelik tutanaklar ele geçirilir. Ayrıca askerlerimize sığınan köylerin ahalisini tahrik etmek ve vaziyeti öğrenmek için gönderilmiş olan bir takım casuslar da yakalanır. Ayrıca hükümet isyan mıntıkasında gerek şeyh Sait ve gerekse adamlarından belli başlı şahısları esir eden veya bunların başlarını getirenlere mükâfat vereceğine dair beyannameler de yayınlar (33).

Şeyh Sait ile beraberinde bulunanlar firar yollarını aramaya başlarlar. Genç'te bulunan Şeyh Sait yakınında bulunan güvendiği kuvvetleri alarak dağlık araziden geçmek sureti ile isyan sahasının kuzey kısmından güney kısmına iner buda bir nevi firar alameti sayılmaktadır.

---

(32) *Vakit Gazetesi*, 30 Mart- 1 Nisan 1925, s. 1.

(33) *Vatan Gazetesi*, 4 Nisan 1925, s.1; Vakit Gazetesi, 4 Nisan 1925, s. 1.

Bu sırada Ordu müfettişliği bir beyanname yayınlayarak Şeyh Sait'i sağ olarak tutsak edip getirene bin altın, ölü olarak getirene iki yüz altın mükâfat verileceğini ve şeyhi ölü veya diri olarak getirecek olan isyana karışanlarında af olunacağını ilan eder.

İsyancılara katılan Binbaşı Kasım'ın el yazısı ile yazmış olduğu bir beyanname ele geçirilir. Bu beyannamede dine tecavüz edildiği, Allah olmadığı, peygamberin yalancı olduğu söylendiği halde hükümetin ita etmediği onun için isyan ettiklerini beyan ve nihayetinde "*Biz hükümetten din istiyoruz, maksadımız ahkâm-ı şerifenin dinin şeriat bulmasıdır. Eğer siz şeriata tabi iseniz geliniz görüşelim*." Şeklinde ifadelere yer vermiştir.(34)

İsyan sahasında ise, Silvan civarında Şeyh Şemsettin ailesi ile birlikte Genç istikametinde kaçar. Tayyarelerimiz tarafından atılan beyannameleri elde eden insanlar hükümete sadakat ederek teslim olmaktadır. Palu 4 Nisan 1925 günü kuvvetlerimiz tarafından işgal edilir. Bu suretle Elazığ, Diyarbakır ve Ergani vilayetleri isyancılardan temizlenir. Lice civarında asileri temizlemekte olan kuvvetlerimiz asilere ait para, makineli tüfek ve bomba ele geçirir. Çobakçor civarında da birçok esir ile bu esirlere ait silah ve cephane ele geçirilir (35).

Elazığ, Diyarbakır, Ergani vilayetlerinde teşkil edilen Divan-ı Harpler faaliyete başlar. İsyanda ön ayak olan şeyhlerden on kişi yakalanarak Divan-ı Harplere verilir. Esir alınan kişilerin elinde bulunan silahların İngiliz yapımı olduğu anlaşılır ve üzerlerinde de İngiliz parası bulunur. Genç'i muhafaza etmekte olan asiler vaziyetin kendileri için ümitsiz bir hal aldığını görünce kasabayı tahliye ederler, bazı aşiretler silahlarını terk ederek askerlerimize teslim olur fakat başlarında bulunan şeyhler firar eder (36).

---

(34) *Vatan Gazetesi*, 6 Nisan 1925, s. 1.

(35) *Vakit Gazetesi*, 6 Nisan 1925, s. 1.

(36) *Vatan Gazetesi*, 7Nisan 1925, s.1; Vakit Gazetesi, 7 Nisan 1925, s. 1.

2.4. İsyan Hakkında İsmet Paşa'nın Beyanatı

Büyük Millet Meclisi'nin toplantısında başbakan İsmet Paşa'ya Sivas milletvekili Halis Turgut Bey'in isyan sahasındaki vaziyete dair sormuş olduğu soruya cevaben İsmet Paşa gelinen notayı;

"*Meclis-i Ali son bir aylık vaziyetten haberdar etmek için bu suale derhal cevap vermeyi hitap ediyorum. Bir ay evvel vaziyet asilerin Diyarbekir'in şarkına kadar birkaç merkeze dahil olmuş bulunması şeklinde idi. Meclis ve hükümetimiz memleketin bu kısmında çıkan ateşi söndürecek tedbirleri temin ettikten sonra vaziyet bu halde kalmadı. Asiler Diyarbekir'e taarruz ettiler fakat bu taarruzda muvaffak olamadılar sonra Silvan'ı aldılar daha sonra Mardin'e bir taarruzda bulunmaya teşebbüs ettiler aynı fesatlarını Palu civarına kadar şerait ettirdiler ve bu suretle Muş'un irtibatını kestiler. Diğer taraftan Malatya havalisine kadar girerek Çemişgezek'e dayanarak Eğın'ı tehdit etmeye başladılar. Binaenaleyh vaziyet mühimdir. Dediğimiz zamanda haklı olduğumuzu görüyorsunuz.*

Hükümetçe ittihaz edilen tedbir-i meyanda kısmi seferberlik ilan edildi. Vatandaşlar buna kâmil şevk ve hevesle itaat ettiler. Vatandaşlarımız tam sulh ve sükûnete tabi oldukları bir devrede memleketin sükûnetini ihlal edenlere karşı hiddetlenmiş idiler ve bunda haklı idiler. Seferberlik kâmil-i intizam ile zaruri bir surette süratle ikmal edildi.

Asiler fesat çıkarmak için kovalandıkları sahalardan bu güne kadar çok fayda görmüşlerdir. Üzerlerinde muhalif surette meftisana aid yazılar yazılı bayraklarla her tarafta efkârı teşvike çalışıyorlardı. Bundan sonra asilerle ciddi müsademeler oldu. İrtica kuvvetleri Diyarbekir'in surlarından başlayarak kendilerince müstahkem ettikleri dağlık mekânlara çekildiler. Bu müsademelerde çok telefat verdiler. Cumhuriyet evlatlarının surat ve keskin silahları karşısında her gün biraz daha eriyerek mütemadiyen hüsrana uğradılar.

Hadise martın yirmisinden sonra tevsi başlamış ve mühim surette ilerlemek istidadını göstermiştir. Vaziyeti evvelden takdir ederek ittihaz edilmiş olan tedbir sayesinde ileri hareketleri durmuştur. İlk sevk edilen kıtat asilerle mühim bölgelere açılan isyan kapıları üzerinde aynı zamanda karşılaştılar. Siverek ve Çemişgezek bu suretle asilerin elinden kurtuldu. Yukarıda Malazgirt'ten Piran'a kadar tevsi eden isyan şimalden tevcihe ettiğimiz kıtatımızın mühim kapulara asatla beraber aynı zamanda gelmesi sayesinde kurtulabilmiştir. Bu suretle isyan hadisesinin daha ziyade tevsi etmesinin önü alınmış oldu.

Bu günkü vaziyet şudur: Şarkta Silvan ve Beşiri kıtatımızın nihayet hâkimiyetindedir. Hani, Lice, Piran, gibi Şeyh Sait'in başlıca faaliyet sahaları işgalimiz altında bulunmaktadır. Elaziz'den sevk edilen kıtatımız Palu'yu almış, Çobakçor üzerine yürümektedir. Muş'un da irtibatı temin edilmiştir. Asiler mamuralar civarında tecrübe ettikleri talihlerini mağlubiyet üzerine başka bir sahada tecrübe etmeye başlamışlardır. Bunlar kendilerince müstahkem dağlara çekilmişlerdir. Fakat teslim-i sulh etmediler. Teşkilatlarını muhafaza etmektedirler. Asiler er geç bu dağların kendilerine mezar olacağını anlayacaklardır. Bu gün hareket bitmiş gibi bir söz sarf edecek bir vaziyette değilim. Bundan sonra dağlardaki asileri bir bir bulup tepeleyeceğiz.

*Henüz devam eden ve ne vakit biteceği malum olmayan hareketten sonra bu bölgede irtica ve dini teşfisata isnat olan yerlerde diğer bir takım tedbir tatbik edeceğiz. Bu tedbirler meclise arz edilecektir. Seferber olarak cumhuriyeti müdafaaya koşan vatandaşları meclis-i aliniz huzurunda takdir ve şükranla yad edeceğim. Böyle bir tehlike altında yapılacak şey mukabil tedbirlerin katiyetle ve suretle ittihazıdır. Bu tehlike karşısında vatanın duçar olabileceği bütün diğer tehlikeler muavenetinde seferberliğin suretle ikmali lazımdı. Seferberlik zamanında yapılmıştır. Şunu arza mecburum ki cumhuriyet evlatları cumhuriyet'in tehlikede olduğunu gördükleri anda kati suretle hareket etmişlerdir. Tedbir-i askeriye devamdadır. Tenkil ve tathirin sonunu bekleyerek ondan sonra ittihaz edeceğimiz tedbir hakkında meclis-i âlinize maruzatta bulunmak için vakit yoktur. Müsaade ederseniz bu tedbirleri de bir iki gün zarfında arz edeceğim.***"**[37] Şeklinde izah etmiştir.

---

[37] *Tanin Gazetesi*, 8 Nisan 1925, s. 1; *Vatan Gazetesi*, 8 Nisan 1925, s. 1; *Vakit Gazetesi*, 8 Nisan 1925, s. 1.

2.5. İsyanın Sonu

İsyan sahasında kış mevsiminin olanca şiddeti ile devam etmesine rağmen askeri harekâtımızda bir o kadar şiddetli bir şekilde devam etmekte idi. Artık isyan can çekişmeye başlamıştı. İsyan sahası Çobakçor ve Genç bölgesine sıkışmıştı. Çobakçor ve Genç arasına sıkışan asiler ile kuvvetlerimiz arasında şiddetli çatışmalar meydana gelir. Silvan'ın güneyinde de Şeyh Sait kuvvetleri ile şiddetli bir muharebe meydana gelir. Yakalananların üzerine Şeyh Sait'in teşkilatına mensup bazı kişilerin isimlerinin yazıldığı önemli mektuplar çıkar.

Darahani'ye doğru ilerleyen kuvvetlerimiz 8 Nisan 1925 de Şeyh Sait'in bizzat kumanda ettiği asiler ile beş saat devam eden bir çatışmadan sonra asiler perişan bir halde gecenin karanlığından da yararlanarak Murat nehrinin kuzeyine firar ederler.

Çobakçor istikametinde ilerleyen kuvvetlerimiz tesadüf ettikleri asileri uzaklaştırarak Çobakçoru geri alır.

Hani'den Darahani istikametinde kuzeye ilerleyen kuvvetlerimiz tesadüf ettikleri Şeyh Sait kuvvetlerini bozguna uğratarak yürüyüşlerine devam eder. Bu sırada asilerin elindeki esirlerimiz kurtulmaya muvaffak olur. Asilerin elinden kurtulan esirlerimizin verdikleri bilgilere göre Şeyh Sait ile mahiyeti Murat suyunu geçerek firar etmişlerdir.

Çobakçor ile Genç arasındaki mesafenin uzaklığı ve havaların soğukluğu Genç'in geri alınışını geciktirmektedir. İsyan sahasına gelen kırk birici fırkamız Genç dağlarında mühim çarpışmalar yaparak Genç üzerine doğru yürüyüşüne devam eder [(38)].

Ordu Kumanlığı asiler ile beraber dağlara kaçan ahaliye bir beyanname dağıtır. Bu beyannamede halka; "*Ey ahali! Başınıza geçerek sizi daima yalan sözlerle haftalardan beri birçok zarara felakete sokan Şeyh Sait ve avenesini gördünüz mü?*

[(38)] *Vatan Gazetesi*, 10–13 Nisan 1925, s. 1.

Bugün hükümetin ordusu hainleri her taraftan tart etti artık bunlar dağ başlarında kaya deliklerinde kendilerini gizleyecek yerler arıyorlar. Düşman propagandasıyla hükümete karşı hainlik edenlerin işte hali budur. Bunun için size tekrar ihtar ediyorum:

Daha büyük zarara, perişanlığa düşmemek için herkes köyüne ocağına dönsün. Rahat rahat hayatını sürsün, tarlasını eksin. Hainlerin kimler ve nerede olduklarını haber versin. Ordu daima mazlum halkın başına felaketler getiren bu hainleri arıyor. Sizler de bundan sonra köylerinizde evlerinizde çoluk çocuklarınızla rahat yaşayabilirsiniz. Şayet yine hainlerin sözlerine uyar ve köylerinize dönmez, hükümetimize dehalet etmez iseniz sonra köylerinizi, evlerinizi yanmış bulacaksınız. Bu size son ihtarımdır"[39] denilmektedir.

Divan-ı harplerde de yargılamalar devam eder. Askerlerimize ateş açarak şehit olmalarına neden olan asilerden sekiz kişi yakalanarak Diyarbakır Divan-ı Harbine verilir. Diyarbakır Divan-ı Harbinde verilen idam kararlarının ardından yakalananlar infaz edilir. İdama mahkûm olan asilerin yaftalarında sadece isimleri değiştirilerek " *Bir fiil suiistimal etmek sureti ile hıyanet-i vataniye de bulunup Diyarbakır Divan-ı Harbince icra kılınan muhakemesinde cermi nebut bulunmasına binaen 9 Mart 341 tarih ve 20 numaralı karar ile idama mahkûm olmuştur*"[40] şeklinde ibareler yazılmıştır

Bitlis divan-ı harbi yargılamalarına devam ederek Bitlis milletvekili Yusuf Ziya, Cibranlı miralay Halit, biraderi Haluk ve Abdurrahman verilen karar üzerine idam edilir [41].

İsyan bölgesinde şiddetli muharebeler meydana geliyor, yer yer aşiret reisleri ve şeyhler teslim oluyordu. Her taraftan asileri sıkıştıran birlikler Genç'e yaklaşıyordu. Derken 15 Nisan 1925 tarihinde Ankara'da şu resmi tebliğ yayınlanır.

---

(39) *Vakit Gazetesi*, 13 Nisan 1925, s.1.

(40) *Vakit Gazetesi*, 9 Nisan 1925, s. 1.

(41) *Vatan Gazetesi*, 15 Nisan 1925, s. 1.

1- Genç kıtatımız tarafından işgal edilmiştir. Bu suretle isyan sahası dâhilinde bulunan idare merkezimiz tamamen alınmış, hükümet kurulmuştur.

2- Genç şimalinde sıkıştırılmış olan Şeyh Sait ve diğer rusası şarka doğru kaçmak isterken Varto cenubunda kıtatımız tarafından ihata edilerek tutsak edilmişlerdir. Esir edilenlerin mahiyeti şunlardır: Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Ceyran beylerinden Kasım, İsmail ve Reşit ile aynı aşiret ağalarından Mehmet ve Timur, Kargapazarlı Reşit ve daha yirmi beş kişi.

Şeyh Sait'in üzerinden hareket-i isyaniye ye ait mühim evrak ve külliyatlı miktarda altın para bulunmuştur.

3- Silvan civarında tenkil edilen asileri idare etmiş olan Şeyh Şemsettin'in biraderi Şeyh Seyfullah'da arzu dehalet eylemiştir.

4- Bu suretle her tarafta başsız kalan asiler taraf taraf kıtaatımıza teslim olmaktadır.

Şeyh Sait Genç'in kuzeyindeki Şerafettin dağlarına kaçmak isterken askerlerimiz tarafından sarılır ve kaçmak imkânının kalmadığını görünce de teslim olmak zorunda kalır. Şeyh Sait yakalandığı vakit üzerinde muhtelif vilayetlerdeki kişilerden almış olduğu mektuplar ile diğer mühim birçok vesika bulunur. Bu vesikalar şimdiye kadar meçhul olan bir takım hakikati ortaya çıkarır. Bu vesikaların mahiyeti Erkân-ı Harbiye'ye ve hükümete bildirilir [(42)].

Şeyh Sait'in üzerinde Bozan Ağa'ya hitaben çıkan mektupta: Aşiretlerin ilan-ı harp ile ahkâm-ı semaviye'yi tatbike başladıkları yazılmakta, Şeyh Abdurrahman'a yazılan diğer bir mektupta ise Eyüp ve Bozan Ağalar ile mülakat davetine tanzim etmekte olduğu şark cephesi tertibatından sonra icap eyleyeceği. Cerkesden gelen Selman Ağanın Siverek tarafından Diyarbakır'ın imdadına gelip gelmeyeceğini sormakta. Alibardak mevkisindeki Türk askerine ansızın baskın vermesi tavsiye olunmaktadır.

[(42)] *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 – 18 Nisan 1925, s. 1.

Şeyh Sait 28 Şubat tarihiyle yazdığı diğer bir mektupta Siverek'e girilmesini Türk memurlarının kovulmasını ve eğer münasip görülmezse planın Diyarbakır'ın işgalinden sonra yapılmasını istemektedir [43].

Dâhiliye vekili Cemil Bey son vaziyet hakkında şu beyanatta bulunur: *"Hareket-i askeriyenin vasıh şekli bitmiştir. Fakat tahrirat henüz bitmedi. Şeyh Sait'in yakalanmasıyla asiler tamamen terk-i silah etmiş değildirler. Silvan'da bir kısım asi var, Genç dâhilinde ve diğer civar mıntıkada asiler var. Bunları birer birer tenkil edeceğiz."*

Yine şark vilayetlerinde uygulanacak idari ıslahat ve heyet-i vekiliyede kabul edilen layiha hakkında şu beyanatta bulunur:

"Mensur tedbir hakkında evvelce beyanatta bulunmuştum. Asileri tenkil için beymehal layihaya lüzum yoktur. Eldeki kuvvet hükümete bu salahiyetleri bahis etmiştir. Derebeylik için Teşkilat-ı Esasiye de bir kayd yoktur. Bunları kaldıracağız, aşiretleri iskân edeceğiz. Bundan başka silahları toplanacaktır. Şimdiye kadar tevkif edilmemiş olanlar bir bir bulunup tevkif edilecektir"[44].

Şark vilayetlerimizin bir kısmında meydan gelen irtica ve isyan hareketi bir aydır devam eden takibat neticesinde nihayet Şeyh Sait ve beraberindekilerin yakalanması ile son bulmuştur. Bu, genç Cumhuriyetimizin iftihar ile karşılanması gereken bir zaferidir. İsmet Paşa hükümeti irtica ve isyanı takipte idmanlı bir yürüyüşle her şeyi yerli yerinde aldıkları tedbirlerinin mühim bir örneğini kendisi için hakikaten iftihar olunacak bir muvaffakiyetle ikmal etmiş bulunuyor [45].

Şeyh Sait ile beraberinde bulunanlar sağ olarak yakalanması üzerine uzaklaştırma hareketinin askeri safhası da son bulmuştur. Şimdi isyancıları uzaklaştırmak için görevlendirilen kuvvetler isyan sahasına dağılmış olan diğer şahısları takip edecektir. Artık isyan sahasından çatışma haberleri gelmeyecek bundan sonra bir taraftan isyan hareketini tertip ve isyanın icrasında rol oynayan kişilerin cezalandırılmasına devam

---

(43) *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Nisan 1925, s.1; Vakit Gazetesi, 19 Nisan 1925, s. 1.

(44) *Vatan Gazetesi*, 17 Nisan 1925, s. 1.

(45) *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Nisan 1925, s. 1.

edilecek, bir taraftan da şark vilayetlerinde lüzum görülen ıslahatın tatbikine çalışılacaktır.

Bilindiği gibi isyan hareketi şubat ayının yirmisinden sonra başlamıştı. Bu isyan hareketinin jandarma teşkilatıyla bertaraf edilemeyecek şekil ve mahiyet almasıyla beraber derhal askeri tertibatın alınmasına karar verilmişti. Bu askeri tertibat mart ayı ortalarında tam şeklini alabildi. Ancak ondan sonra uzaklaştırma hareketine başlanabildi. Bu hareket nisan ayının on beşinde son buldu. Genç isyanının çıkması üzerine yapılan askeri harekât bir aydan fazla sürdü. Bu bir ay zarfında askerlerimiz bir taraftan şark vilayetlerinin sarp dağları arasında çok şiddetli kar tipilerine diğer taraftan da o dağlarda gizlenmiş olan asilerin silahlarına karşı fedakârca uğraştı ve nihayetinde isyan hareketini bertaraf etti [(46)].

Şeyh Sait'in yakalanması ile beraber askeri harekât ta tam anlamıyla son bulmamıştır. Henüz dağlarda teslim olmamış ve faaliyetlerine devam eden asiler vardı. Bu faaliyet en fazla Silvan çevresinde göze çarpıyordu. Askerlerimiz o istikamette ilerleyişine devam eder. Karameşe mıntıkasında yüz kadar bir asi grubu ile girilen çatışma neticesinde asiler birçok maktul bırakarak Şerafettin dağları üzerinden Kirvan istikametinde firar ederler fakat asilerin elebaşlarından on kişi yakalanır. Şerafettin dağları askerlerimiz tarafından çevrilir, asilerin geriye kalanlarının bu çevrede olduğu ve kısa zamanda yakalanması için çalışılır. Bu sırada Hasananlı Halit'in İran'a kaçmaya teşebbüsünde bulunduğu görülür ve yakalanması için tertibat alınır [(47)].

Şeyh Sait'in yakalanarak tutsak edilmesinden sonra asilerin geri kalan kuvvetleri ile askerlerimiz arasındaki çatışmalar devam etmekte idi. Daha sonra isyana iştirak edenler askerlerimiz tarafından bir bir yakalanarak tutuklanır. Yargılanmak üzere Divan-ı Harplere ve İstiklal Mahkemelerine gönderilir.

[(46)] *Vakit Gazetesi*, 17 Nisan 1925, s. 1.

[(47)] *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Nisan 1925, s. 2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. İSYAN BÖLGESİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ

1.1. Şark İstiklal Mahkemeleri

Şark istiklal mahkemesi heyetinin hemen hareket ederek kaza çevresini teşkil eden on dört vilayet ve iki kaza içinde bulunan Diyarbakır'ı merkez yapması ve vazifeye başlaması münasip görülür. Fakat mahkeme heyetinin seyahat hazırlıklarını tamamlaması, mahkeme kalemine gereken personel tedariki gibi hususlar mahkeme heyetinin derhal yola çıkmasını mümkün kılmıyordu. Bundan başka mevsim ve yol vaziyeti de seyahate pek elverişli değildi. Bu arada mühim olan başka bir husus daha vardı ki oda isyanın şiddetle devam ettiği bir bölgede mahkemenin kurulup vazife yapacağı bir yerden başka bir yere emniyet içerisinde gidebilmesi için emrinde bulunacağı vasıtalara da ihtiyaç vardı. Bütün bu sebepler mahkemenin hemen yola çıkmasını engellemişti. Nihayet bir ay içerisinde bütün hazırlıklar tamamlandı ve heyet için birer Ford otomobil alındı. Mahkemenin eşya ve evraklarının taşınması içinde bir kamyonet tedarik edilir.

Savcılığın emrine İstanbul polis müdüriyetinden polis Faruk, Abdurrahman ve Tahir adında iki sivil bir resmi memur verilir. Mahkeme reisi Mazhar Müfit Bey'in emrine ise Şakir isimli bir komiser verilir. Mahkeme başkâtipliğine ise eski mahkeme kâtiplerinden Davut Bey alınır. Savcılık kalemine ise Lebip ve Muzaffer Beyler alınır. Mahkeme kaleminin eksik olmasına rağmen geriye kalanın yolda tedarik edilmesi düşünülerek 4 Nisan 1925 tarihinde Ankara'dan Diyarbakır'a hareket edilir. Ankara'dan yola çıkan kafileyi reis mazhar Müfit Bey, savcı olarak Ahmet Süreyya Bey, aza olarak Lütfü Müfit Bey ve kâtipler ile polisler teşkil etmekteydi. Üyelerden Ali Saib Bey Kozandan gelerek Adana'da, Avni Bey ise Konya'da kafileye katılacaklardı.

6 Nisan 1925 tarihinde Şark İstiklal Mahkemesi heyeti Yenice İstasyonuna vardığında onları Adana valisi Hilmi Bey, Jandarma komutanı Kemal Bey ile Polis Müdürünün de aralarında bulunduğu bir heyet karşılar. Diyarbakır'a gidecek olan

mahkeme Ankara'dan ayrılmadan evvel kara yolu ile gitmeyi düşünmüş fakat yolların emniyetli bir seyahate uygun olmaması ve bazı düşüncelerden dolayı önce demiryolu ile Adana'ya varmayı daha sonra devam edilecek yolu tespit etmeyi uygun görür. Heyetin Adana'ya varmasından sonra Diyarbakır'a gitmek için karşılarında iki seçenek vardır. Bunlardan birincisi Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki demiryolu istasyonuna kadar tren ile gitmek ve oradan da kara yolunu kullanarak Diyarbakır'a gitmekti. Fakat bu yol hem emniyetli değildi hem de Adana'dan öte tarafa demiryolu işletmesi Fransızların elinde olduğundan araçların taşınması için ödenmesi gereken para ağır bir masrafı da beraberinde getirmekte idi. İkinci seçenek ise Adana Güller (Fevzi Paşa) Gaziantep- Birecik- Urfa ve Siverek üzerinden Diyarbakır'a giden yoldu. Bu iki yoldan birini seçmek için üç gün Adana'da kalınır. Bu müddet zarfında mahkeme kaleminin eksik olan kâtip kadrosunun da tamamlanması için çalışılır ve iki genç bulunarak mahkemenin kâtip kadrosu da böylece tamamlanır.

Şark İstiklal Mahkemesinin göreve başlamadığı günlerde isyan hareketinin tamamen bastırılması mümkün olmamış, Hükümet tarafından alınmış ve alınacak önlemler de devam etmekteydi. Mevcut durum bu halde iken plandaki ikinci yolu izlemek üzere 10 Nisan 1925 günü Adana'dan trenle yola çıkılır, havanın soğuk ve yolların bozuk olmasından dolayı güçlüklerle karşılaşılmasına rağmen sonunda Gaziantep'e varılır. Gaziantep'e varıldığında Savcı Süreyya Bey rahatsızlanır ve daha önceden yolda iken yük arabası çamura saplandığı için iki polis memuru arabanın yanında bırakılmıştı bu iki Polis memurunun geride bırakılarak yola devam etmenin pekiyi olmayacağı düşünülerek iki kafile halinde yola çıkılmasına karar verilir. Savcı Süreyya Bey'in de rahatsızlığından ötürü geride kalan kafile ile yola çıkması uygun görülür.

Birinci kafile yola çıkar. Geriden gelen kafile gelince de Savcı Süreyya Bey yola çıkar. Biran evvel önde giden kafileye yetişmek istenmektedir. Fırat nehrinin sol yakasında bulunan Birecik kasabasına varılır. Birecik'ten hareket edilerek Urfa'ya varılır ve diğer kafile ile birleşilir. Kısa bir dinlenmeden sonra 12 Nisan 1925 tarihinde mahkemenin bütün erkân ve memurları ile birlikte Urfa'dan yola çıkılır saat 14.00 da Siverek'e varılır, orada bir saat kaldıktan sonra tekrar yola çıkılır. Sonunda mahkeme

heyeti Diyarbakır'a varır. Heyet Diyarbakır'a vardığında onları Vali Mithat Bey, General Mürsel Paşa ile beraberindeki subaylar karşılar.

Diyarbakır'da oturan ve üçüncü ordu müfettişi olan Kazım Paşa, Süreyya Beyle olan görüşmesi esnasında ona bu gün için muhiti tamamen asi görmek ve bu görüşle hareket etmek lazım geldiği fikrinde bulunduğunu söyler.

Bu arada Süreyya Bey hatıralarında Diyarbakır müdafaası sırasında asilere karşı kullanılan toplardan bazılarının mermilerinin hedeflerinden çok sapa yerlere ve özellikle Dicle'nin öte yakasındaki asilere değil de diğer yakasına düştüğü şeklinde inanılmaz sözler işittiğini söylemekte fakat konu mahkeme heyetini ilgilendirmediği için üzerinde durulmamıştır. Bu konu hakkında Kazım Paşa bunun yalan olduğunu, bu mesele üzerinde ehemmiyetle duracağını, söylentileri ortaya atanları tespit ettirip mahkemeye veya Divan-ı Harplere sevk ettireceğini bildirir.

13 Nisan 1925 de mahkeme heyeti kendileri için adliye binasında ayrılan yeri görür Adana'dan gelmeden valiye telgraf çekerek çalışmaları için iyi bir daire hazırlanmasını rica etmelerine rağmen binanın durumu çalışmak için müsait değildi. Bunun üzerine vali bey'den çalışmaları için valilik binasında kendilerine uygun bir yer vermelerini rica derler ve bu istek olumlu karşılanır [(1)].

Şark İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'a gelerek görevine başlar ve bir beyanname yayınlar. Bu beyannamede:

" Türk inkılâp meskûnundan doğan Türk hayat-ı Cumhuriyetinin en milli meselesi olan Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilat-ı Esasiye kanunuyla haiz olduğu salahiyet ile Ergani, Elazığ, Diyarbakır, Urfa, Bitlis, Hakkari, Dersim, Siverek, Mardin, Malatya, Muş, Genç ve Van vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarını ihtiva eden mıntıkada vazife görecek Şark İstiklal Mahkemesi kendi idare-i kazası dâhilinde bulunan halka bervecih aynı hususanı beyan eder. İstiklal Mahkemesi devletin kanun-u esasiyesi ve ahkâm-ı umumiyesi ile Türk Cumhuriyetinin ve Türk milletinin emniyet ve refahını ihlal edecek veya cumhuriyet ve inkılâbın revcine zafiyet ibraz edecek en küçük hareketi her ne suret ile olursa olsun iştiraki vatan ve millet muvasalasında cinayet ad eder.

[(1)] *Dünya Gazetesi*, 12 – 15 Mayıs, 1957.

Şark istiklal mahkemesi çok adil olan inkılap ve cumhuriyet kanunlarını tatbik ederken ruhu adaleti ve masum halka karşı adaletin en mülayim desturiyetini bir an için olsun nazardan dur tutmaz.

Bu karyede yazılan on dört vilayet ve iki kaza dâhilinde bulunan ve bu mıntıka haricinde bulunup veya bundan sonra bu mıntıka haricine çıkıp ta Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan bütün Türk vatandaşları emin olmalıdırlar ki kendi ruhunda vatan ve millete karşı ihanet hissi duymadığı ve herhangi bir cürüme amil olmadığı halde bazı cereyanlara kapılmış ve bila haber nedamet etmiş insanlar mahkemenin kanununa müsnedid ve onda müstehariç olan adalete mazhar olacaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Şark İstiklal Mahkemesinin mesaisini aydınlatan şemsi adalet, Cumhuriyet kanunlarının sarih ve bir hayat-ı ahkâmıdır" (2).

Heyet Diyarbakır'a vardıktan sonra savcılık harp divanlarına, adliye mahkemelerine valilere bildiri göndererek isyan bölgesi İstiklal Mahkemesinin bakacağı davaların hangi suçları kapsadığını bildirmiş ve bu suçlarla tutuklu bulunanların derhal İstiklal Mahkemesine gönderilmesini istemiştir. 14 Nisan 1925 tarihinde harp divanlarından evrak gelmeye başlar böylece mahkeme çalışmalarına fiilen başlamış olur (3).

1.2. Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat Beyler Davası

14 Nisan 1925 tarihinde fiilen görevine başlayan İstiklal Mahkemesinin baktığı ilk önemli dava Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat Bey davasıdır.

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Şeyh Sait'in çıkarmış olduğu isyana katılan Şeyh Eyüp ile Diyarbakır'da eskiden beri propaganda yapmakla meşgul olan Doktor Fuat Bey'in mahkemelerine başlar. İstiklal mahkemesi Şeyh Eyüp'ün mahkemesini icra ettikten sonra gecede Doktor Fuat'ın mahkemesini icra eder şahitlerin dinlenmesi ve elde edilen belgelerin incelenmesinden sonra her ikisi hakkında da idam kararı erir (4).

---

(2) *Vakit Gazetesi*, 14 Nisan 1925, s. 1.

(3) *Dünya Gazetesi*, 15 Mayıs 1957.

(4) *Vatan Gazetesi*, 17–18 Nisan 1925, s. 1.

Şeyh Eyüp isyana bilfiil iştirak ederek kumandasındaki asi kuvvetleri ile beraber bölgede askerlerimizle çarpışmıştı. Duruşmasında kendisinin Cumhuriyet Halk fırkasını beğenmediğini, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını takdir ettiğini, her iki fırkanın da programından habersiz olmasına rağmen " *...Halk Fırkası Cumhuriyetçidir, öteki hem Cumhuriyetçi hem de Terakkiperverdir. Hissiyat ve itikat-ı diniye ye hürmetkârdır."* Demektedir [5].

Şeyh Eyüp, Fethi Bey'in Halk Fırkasının dini kaldırmak istediğini Terakkiperver fırkanın ise dini muhafaza ettiğini, Fethi Bey'in evinde on beş gün misafir olduğunu söyler.

Şeyhin duruşmasında dinlenen tanıkların ve ele geçen belgelerin değerlendirilmesinden sonra asilere iştirak ettiği anlaşılmış ve savcılık tarafından Cumhuriyetimizi yaralamak ve Kürdistan'ın istiklalini elde etmek için çalıştığı tespit edilen şeyhin Hıyanet-i vataniye kanunu ile yargılanmasını ister. Mahkeme tarafından yapılan müzakereden sonra şeyh Eyüp savcılığın talep ettiği elli üçüncü madde ile yargılanarak idamına karar verir [6].

Aynı günde Doktor Fuat'ın da duruşması yapılmaktaydı. Kendisinin Kürt değil Türk olduğunu söylemesine rağmen kendisi öteden beri Kürt milliyetçiliği ve Kürt hükümetinin kurulması için çalışan şahıslar arasında sayılmakta idi. 21 Şubat 1925 tarihli Diyarbakır'dan Ferit Paşaya yollamış olduğu mektupta Kürt İstiklal Komitesinin aylardan beri çalıştığını, Şeyh Sait'in bu komite ile işbirliği yaparak çıkarılan isyanı da onların istekleri doğrultusunda başlattığını, Şeyh Sait ayaklanmasının Kürdistan fikrinin bir eseri olduğunu ayaklanmanın başarı kazanmasını dilediğini belirtmekte idi [7].

İstiklal Mahkemesi Doktor Fuat'ın mahkemesine devam ederek isyan ile alakadar olduğuna dair şahit olarak Doktor Raşit, Burhanettin ve Hafız Ali dinlenir. Bunların ifadelerinden sonra müstakil bir Kürdistan'ın kurulması için uğraşan ve şeyhi evinde misafir ederek asiler ile ilişkisi olduğu tespit edilen Doktor Fuat'ın idamına karar verir.

---

(5) *Dünya Gazetesi,* 15 Mayıs 1957.

(6) *Vakit Gazetesi* 17 Nisan 1925, s. 1.

(7) *Dünya Gazetesi*, 16 – 17 Mayıs 1957.

Mahkeme Reisi Mazhar Müfit Bey mahkûmlara hitaben *" Hayatınızı, bütün fikrinizi ve zekânızı müstakil bir Kürdistan'ın teşkiline hazır ettiniz. Bunun çıkmaz bir yol olduğuna dair sizi ikaz etmiş iken bu fikrinizde devam ettiniz. Bu fikrinizin neticesi olarak masum halkın kanının dökülmesine sebep oldunuz."* Şeklinde hitapta bulunur.

Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat Bey haklarında verilen idam kararlarının ardından yerel savcılığın yapmış olduğu infazla asılarak idam edilirler [(8)].

Doktor Fuat'ta tıpkı Şeyh Eyüp gibi idam cezasına çarptırılır fakat yüksek tahsil görerek doktor olan Diyarbakırlı bu gencin mahkeme tarafından hakkında verilen ölüm cezasını kanunen hafifletmek için gözden kaçırılan bir sebep bulunup bulunmadığını aramak için bizzat Savcı Süreyya Bey dosya evrakını bir daha gözden geçirir fakat mahkeme tarafından verilen cezanın hafifletilmesine sebep olacak hukuki ve kanuni hiçbir sebep bulunamaz.

Siverekli Şeyh Eyüp'ün ve Doktor Fuat hakkında verilen kararlar Şark İstiklal Mahkemesinin dinleyiciler tarafından alkışlanan ilk idam kararları olur. Budan sonra istiklal Mahkemesince verilen idam kararları yerel savcılıklarca uygulanacaktır. [(9)].

Şark istiklal mahkemesinin Diyarbakır'a gelişinden dört gün sonra 16 Nisan 1925 günü yapılan Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat beylerin davasından sonra hâkimler heyeti ve savcılık şark mebuslarından bazılarının da sorguya çekilmesini düşünürler. Kanuni bir imkân sağlamak için Türkiye Büyük Millet Meclisine 16 Nisan 1925 tarihinde İsmet Paşa'ya bazı mebusların ayaklanma ile alakalı olduklarının düşünüldüğü, bu konunun aydınlatılabilmesi için sorguya çekilmelerinin gerektiği, dokunulmazlıkları olduğundan bir şey yapılamadığı, mebusların sorgulamalarının yapılması konusunda mahkemeye yetki verilmesine, bunun için hükümetçe meclise teklifte bulunulmasını, meclis onaylarsa teşkilat-ı esasiye kanununa eklenecek bir madde ile vatan ve milletin çıkarları adına gereğinin yapılmasını istediklerine dair şifreli bir telgraf gönderilir.

[(8)] *Vakit Gazetesi*, 19 Nisan 1925, s. 1.

[(9)] *Dünya Gazetesi*, 17 Mayıs 1957, s. 1.

Bu teklife karşılık iki gün sonra Başbakan İsmet Paşanın imzasıyla gönderilen telgrafta Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan bakanlar kurulunda teklifin ele alındığı fakat soruşturulması yapılmak istenen mebuslar için dokunulmazlıklarının kaldırılmasından başka yasal yol olmadığı, teşkilat-ı esasiye kanununda da değişiklik için teklife imkân bulunmadığı ancak mahkemenin çalışması sırasında bazı mebusların adlarına rastlanırsa durumun meclise arz edilebileceği bildirilmekteydi.

Bu arada Mahkeme heyeti içerisinde bazen tartışmalarda çıkmaktaydı. Bu tartışmalardan biri bazı yazışmalardan Muş'lu Nuh Bey'in kardeşi Musa Beye dair olan yazışmayı öğrenmesi üzerine yargıçlara bilgi vermediği için açıklama isteyen Ali Saib Bey ile Savcı Süreyya Bey arasında geçer. Bunun üzerine Süreyya Bey yargıçların gece dinlenirken kendisinin gece yarılarına dek çalıştığını, herhangi bir hüküm heyetine veya azasına haber vermek, danışmak veya fikir almak gibi bir mecburiyetinin olmadığını belirtmesi üzerine Ali Saib Bey, Süreyya Beyin işine karışmadığını sorusunun sadece arkadaşça olduğunu cevabını verir. İstiklal mahkemesi üyeleri arasında ilk defa çıkan bu vazife yetkisi anlayışındaki ihtilaf kısa bir müddet sonra daha ehemmiyetli bir suretle bir kere daha kendini gösterir [(10)].

1.3.Seyit Abdulkadir Davası

29 Nisan 1925 tarihinde İstanbul valisi Süleyman Bey'in 21 Nisan tarihli yazısı İstiklal Mahkemesi Savcılığına gelir. Bu gelen yazıda ayaklanma ile alakası görülen Kürdistan teali Cemiyeti reisi Seyit Abdukkadir ile oğlu Seyit Mehmet ve Erbilli aşireti rusasından Nafiz ve Palulu Kürt Teali Cemiyeti üyesi Abdullah Sadi'nin polis müdürlüğü baş memurlarından Ziya Bey gözetiminde gerekli olan evraklar ile beraber Diyarbakır İstiklal Mahkemesine yollandığı yazılmaktaydı.

Yargılanmak üzere hükümet tarafından Şark İstiklal Mahkemesine sevk edildikleri belirtilen bu şahıslar ile birlikte gelen evraklar torba içerisinde savcılığa teslim edilir. Polis Ziya Bey'in Savcı Süreyya Beye söylediğine göre yolda gelirken

---

[(10)] *Dünya Gazetesi*, 18 Mayıs 1957.

Seyit Abdulkadir " *Eğer beni idam ederlerse hükümet milletin başına büyük gaileler açar. Kürtler hep kıyam eder."*demiştir. Yapılan ilk sorguları esnasında haklarında yapılan tüm suçlamaları red ederler ve birbirini tutmayan ifadeler verirler. Bu dört sanığın duruşmaları yapılırken bu dava ile alakası görülen Bitlisli Kemal Fevzi, Diyarbakırlı Hacı Ahdi, Mehmet Tevfik, Hoca Askeri, Diyarbakırlı Ahmet, Divrikli İlyas ve Fado, (Abdukkadir Sito) Rıfat, Hüseyin İlyas'ın da yargılanmalarına karar verilir (11).

14 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul'a Seyit Abdulkadir ile Seyit Mehmet, Erbilli Nafiz, Palulu Kör Abdullah Sadi ve Jin gazetesi yazarlarından Kemal Fevzi'nin yargılanmasına İstiklal Mahkemesi için ayrılan sinema salonunda başlanır. Yargıçlar için yeşil örtülü yarım daire şeklinde bir masa yapılır ve masanın arkasındaki duvara büyük bir Türk bayrağı asılır. Savcı Süreyya Bey iddianamesinde isyana sebep olduklarından dolayı mahkemelerini talep ettikten sonra İstanbul polis müdürünün iki yüz sayfalık tahkikatı okunur. Bunların isyanın İstanbul'daki tertibatlarına ne suretle iştirak ettiklerini, vatanı parçalamak için İngiliz memurları ile birlikte nasıl uğraştıkları anlatılır ve duruşmaya Abdulkadir'in sorgusu ile başlanır (12).

Savcının ilk iddianamesinin okunmasından sonra savcı, Kürt ayaklanması ve ihtilali ile ilgili olan ve asileri kışkırtmaktan sanık " Kürdistan Teali Cemiyeti" başkanı Seyit Abdulkadir, oğlu Seyit Mehmet ve adlarını yukarıda adı geçenlerin ileri sürülen suçu işlediklerinin eldeki belgelerle sabit olduğu için mahkemece tutuklanmalarını ister. Başkanın isteği üzerine savcı daha geniş bir açıklama yaparak; Abdulkadir oğlu Mehmet, Nafiz ve Abdullah Sadi ile daha önce kısmen yargılanmış olan Kemal Fevzi'nin, son zamanlarda doruğa çıkmış ve amacı vatanı ikiye bölmek olan ayaklanmanın hazırlayıcıları olduklarını ve bunun için dört aşamada amaçlarına ulaşmak için çalıştıklarını belirtir. İddianameye göre seyit Abdulkadir son zamanlarda İstanbul'da evinden çok seyrek çıkmış, fakat ayaklanmanın

(11) *Dünya Gazetesi* 31 Mayıs 1957.

(12) *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mayıs 1925, s. 1.

başarıyla sonuçlanması için oğlu Abdullah Sadi aracılığı ile yabancı bir devletin yardımını sağlamaya çalışmaktaydı. Sadi, kendi ifadesi ile de sabit olduğu üzere bu işte görev almıştı. Erbilli Nafiz ayaklanmadan birkaç gün önce İstanbul' a gelerek Seyit Abdulkadir ve oğlu Mehmet ile yakın ilişki kurmuş ve etkili görevler yapmıştı. Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza İstanbul'a geldiğinde Seyit Abdulkadir'in çevresindekiler ile ilişki kurarak ayaklanma ile ilgili kararlar almışlardı.

Savcı daha sonra, suçları belirleyen belgelerin okunmasını ister ve bu belgelerin okunmasına geçilir. Bu belgeler İstanbul emniyetinde görevli başkomiserlerden Nizamettin Bey'in "İngiliz temsilcisi Mr. Templeton" sıfatıyla seyit Abdulkadir arasındaki ilişkileri belirleyen raporlardır. 27 Eylül, 14 Ekim ve 18 Aralık 1924 ve 29 Mart 1925 tarihli raporlara göre, Mahmut Şevket Paşa zamanında, Kürtçülük yaptığından dolayı Tayif'e sürülen ve Birinci Dünya Savaş'ında İskenderiye' de esir kampında bulunan Kör Sadi'ye İngiliz General Didse Kürdistan hakkında bir proje verir. İngiliz yardımını almayı amaçlayan harekette Sadi Dersim ve Palu bölgesinde geniş bir ayaklanma çıkartacak ve gaziye suikast yapacaktı. Mr. Templeton adını kullanan Nizamettin Bey ile Beşiktaş'ta görüşen Sadi, İngilizlerden isteklerini sıraladıktan sonra 1913 yılında Rus konsolosu ile Kürt ihtilali için görüşmüş olduğunu açıklamıştı. 14 Ekim 18 Aralık tarihli raporlarda da Abdulkadir'in Kürtlerle olan ilişkileri anlatılmakta bazılarının Mustafa Kemal Paşa ile anlaşarak kendilerine ihanet edebileceklerini göz önüne alarak düşüncelerini belirten ayrıntılardan söz edilmekteydi. 29 Mart 1925 tarihli rapora göre, Kör Sadi'nin ayaklanmayı Van ve Erzurum yörelerine yaymayı ve İstanbul'da bir hükümet darbesi yapmayı teklif etmişti. Bu teklife göre:

"*Hükümet darbesi yapmak için Seyit Abdulkadir ile İngiliz hükümeti aracı olacak, hükümet darbesi için İstanbul'daki Kürtler silahla hücum edecekler ve ihtilal dini ve gerici olacağından yaygın olacak, silahlı Kürt kuvvetleri Kolordu'yu ve Emniyet Müdürlüğünü işgal edecek, İstanbul'da bulunan bazı grupların yardımı sağlanacaktır. İhtilali yapacak Kürt kuvvetlerinde tabanca, kılıç ve diğer silahlar vardır. Yalnız, bu tertibatın başa çıkması için İngilizlerin tüfek, bomba, altın para ile yardımlarının sağlanması gerekmektedir. İstanbul'da yapılacak hükümet darbesi, derhal Bursa, Konya ve İzmir'e yayılacak, bu üç ilde ihtilal başlayınca Ankara iki ateş arasında*

kalacak. Sadi İngilizlerin yapacağı yardımdan ayrı olarak ihtilalden hemen sonra Vahdettin'i İstanbul'a getirmelerini istemektedir" [13].

Adı geçen belgelerin okunmasından sonra yine Abdulkadir Bey'in sorgusuna geçilir. Seyit Abdulkadir yapılan sorgulamasında İstanbul Suadiye'de oturduğunu, herhangi bir maaşının olmadığını, siyasi hayatında İttihat ve Terakki kabinesinde Ayan üyeliği Damat Ferit Paşa kabinesinde ise Danıştay Başkanlığı yaptığını belirtir. Damat Ferit Paşa kabinesine neden girdiğini ise mütarekeden sonra doğu vilayetlerinde bir Ermenistan kurulmasına çalışıldığını ve kendisinin buna muhalefet ettiğini, Musul'dan gelmeden evvel bir Kürt teali Cemiyeti teşkil edildiğini ve bu cemiyete de zorla reis yapıldığını bu cemiyetin birinci reis vekilinin Mustafa Zihni paşa ikinci reis vekilinin de Emin Avni bey olduğunu maksatlarının Ermenistan'ın kurulmasını engellemek olduğunu, Ferit paşa'nın şark vilayetlerinden bir Ermenistan yapma fikrine karşı kendisi ile anlaşamadığını kabinde ise arkadaşlarının ısrarı üzerine kaldığını söyleyerek ifadesine şöyle devam etmektedir. Bir gün kendisini İngiliz elçiliğine götürdüklerini ve orada kendisine *" Canım şimdiye kadar Kürdistan yoktu. Nereden çıkardınız?*" denildiğini ve kendisinin de onlara " *Oraları Kürtlüktür, Ermenistan olamaz, kanımızın son damlasına kadar Ermenilere vermeyiz.*" Dediğini ve maksatlarının Ermenistan'ın kurulmasına mani olmak olduğunu belirtir.

Mahkemede dosyasında bulunan ve kendisine ait daha önceden imzalanan siyasi bir sözleşmenin gösterilmesi üzerine kendisinin de imzalamış olduğu bu belgeyi kabul eder fakat o tarihlerde Osmanlı Hükümetinin olduğunu ve kendilerinin de hilafet makamına bağlı bir muhtariyeti arzu ettiklerini, maksatlarının Ermenilere karşı koymak olduğunu söyler.

İfadesinde Şeyh Sait'i tanımadığını, oğlu Ali Rıza'yı da yeni tanıdığını, Abdülhamit isminde bir tüccarın yanına giderek orada çay içtiğini yine bir gün gittiğinde orada birinin olduğunu ve bu kişinin Şeyh Sait'in oğlu olduğunu

---

[13] Ergün Aybars, *a.g.e. s*. 305- 306.

Abdülhamit'in kendisi ile tanıştırmasından sonra öğrendiğini, sonra tekrar bendehaneye ziyarete geldiğini ve yanında Nafiz'in olduğunu ikinci defa gelişinde ise bir adamı ile beraber geldiğini, gece kalarak ertesi sabah gittiğini, Ali Rıza'nın dönüşünden birkaç gün sonra isyanın başladığını fakat bu isyandan kendisinin haberdar olmadığını anlatarak kendisinin İslam Cumhuriyeti taraftarı olduğunu belirtir.

Seyit Abdulkadir'in bu sözlerinden sonra başkan Müfit Bey kendisinin ihtilalci şiirlerini ve bunlardan: *"Türkler, bütün Türkler utanmazlar. Aslanlar durmayınız, hücum ediniz! Müşrikler mebus olmuşlar"* beyitlerini okur ve Seyit Abdulkadir bu şiirlerin kendisine ait olduğunu kabul eder.

Mahkeme üyelerinden Ali Saib Bey'in seyitliğinin nerenden geldiğini sorması üzerine Abdulkadir Geylani ahfadından olduğunu ve aslen Kürt olmadığını söyler. Kürt Teali Cemiyeti varakasındaki altı yeşil ortası güneşli bayrağın anlamının sorulması üzerine de Kürt Bayrağı olduğunu söyler ve duruşmaya ara verilir.

Duruşmaya tekrar Seyit Abdulkadir'in sorgusu ile devam edilmiş ve Abdulkadir, Bedirhani Emin Ali, Mehmet Şükrü, Sait'i Kürdiyle birlikte yabancı elçiliklere gittiklerini Kürdistan muhtariyeti için muhtıralar verdiklerini, fakat Kürt milletinden her hangi bir vekâlet almaksızın sırf kendi teşebbüsleriyle harekât ettiklerini itiraf eder.

Abdulkadir den sonra Kör Sadi'nin sorgusuna geçilir. Sadi, Kürdistan muhtariyeti için 1913 senesinde bir rapor verdiğinden dolayı Taife sürüldüğünü,"Demokrat","Hürriyet ve itilaf","İla-i Vatan", "Müsalemet ittifakı","Kürt Teali","Kürt İrtika","Kürt Hevi","Kürdistan" ve "Kürt Neşri Maarif " cemiyetlerine girdiğini ayrıca Kürtlerle iş birliği komitesi teşkiline teşebbüs ettiğini söyler ve itiraflarına aşağıdaki gibi devam eder.

Kürt Teali Cemiyeti hüviyet varakası üzerindeki yeşil bayrağın, Kürdistan muhtariyetini ifade ettiğini, Kürk Teali Cemiyetinin Kürdistan muhtariyeti için

çalıştığını, Kürt Neşri maarif Cemiyetinde Seyit Abdulkadir, Ahmet Ramiz, Doktor Abdullah Cevdet Beylerin olduğunu anlatır.

Seyit Abdulkadir ve arkadaşlarının mahkemelerine 17 ve 21 Mayıs tarihlerinde devam edilir. Bilhassa 21 Mayıs celsesi çok hareketli cereyan eder. Bir gece evvel Seyit Abdulkadir ile Kör Salih, hapishanelerindeki odalarında kavga ettikleri için mahkemede birbirleri aleyhinde, Cemil Paşazade Ekrem de her ikisinin aleyhinde ifşaatta bulunur.

Seyit Abdulkadir ilk duruşmada Cemil Paşazade Ekrem'in İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyetinde aza olduğunu ve Diyarbakır seyyar şubesinin reisi bulunduğunu ifade etmesine rağmen, Ekrem mahkemedeki ifadesinde bunu reddeder. Sonra Abdulkadir'den Kör Sadi de şikâyete başlar ve "*Hapishanede tahakküm etmek istiyor. Bu gece beni az daha öldürecekti. Âlemi ateşe yakıp kendilerini kurtarmak istiyorlar. Cumhuriyetin adaletinden, şefkatinden eminim. Her şeyi ifşa edeceğim*" der ve şöyle devam eder.

İstanbul'da Mr. Templeton ile konuşmalarının Seyit Abdulkadir'in bilgisiyle yapıldığını. Adamı hakiki İngiliz zannettiklerini. Türk ve hatta Emniyet memuru olduğunu katiyen fark edemediklerini, Seyit Abdulkadir'in konuşmalar hakkında kendisine talimat verdiğini. Hatta bir gün: "*Aşiretler ücret almaz. Silah, erzak ve bazı zabitleri elde etmek için para lazımdır. Bundan başka burada terk edeceğim köşküme mukabil de para isterim.*" dediğini. Kendisinin de bunun üzerine Templeton'dan evvela iki yüz elli bin sonra da beş yüz bin lira istediğini. Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın iki gün Abdulkadir'in evinde kaldığını ve isyanı o zaman tertip ettiklerini. Bu sebepten dolayıdır ki, Abdulkadir'in isyanı daha önceden bildiğini. Abdulkadir'in, oğlu vasıtasıyla komşusu olan İngilizlerle de bu hususta görüşüp bütün iskele hamallarını elde ettiğini ve cephaneyi de İstanbul'dan kendisinin tedarik ettiğini anlatır.

Kör Sadi'nin bu ifadeleri vermesi üzerine Seyit Abdulkadir bu ithamları kabul etmez ve Kör Sadi'nin kesinlikle yalan söylediğini bütün bunları uydurduğunu söyler. Yine Cemil Paşazade Ekrem de Seyit Abdulkadir ve Kör Sadi'nin yalan söylediklerini, bunların bir dolap çevirdiklerini ve bu dolaba kendisini de katarak lekelemeye çalıştıklarını söyler.

Mahkeme sanıkların savunmalarının alınması için duruşmayı bir sonraki tarihe erteler. 23 Mayıs 1925 tarihli duruşmada sanıkların mahkemesine devam edilir. Savcı

mahkûmlardan Seyit Abdulkadir, Seyit Mehmet, Kör Sadi, Hacı Ahdi, Kemal Fevzi ve Hoca Askeri'nin mahkûmiyetine. Cemil Paşazade Ahmet, Nafiz ve İlyas'ın beraatına Bekir Sıdkının da Şeyh Sait ile beraber yargılanması yönünde talepte bulunur.

Mahkûmların savunmaları dinlendikten sonra Seyit Abdulkadir, Seyit Mehmet, Kör Sadi, Hacı Ahdi, Kemal Fevzi ve Hoca Askeri'nin idamına, Cemil Paşazade Ahmet İlyas ve Nafiz'in beraatına, Bekir Sıdkının ise Şeyh Sait ile beraber muhakeme edilmesine kara verilir (14).

Seyit Abdulkadir, Seyit Mehmet, Kör Sadi, Hacı Ahdi, Kemal Fevzi ve Hoca Askeri'nin idamı 27 Mayıs 1925 günü sabaha karşı saat 04.53 de Diyarbakır Ulu cami önünde büyük bir kalabalık önünde gerçekleştirilir.

İdam hükümleri infaz edilirken Kemal Fevzi masum olduğundan bahseder. " *Hakkınızı helal ediniz*." der.

Hacı Ahdi " *Yaşasın Kürtlük mefkûresi, yaşasın Kürdistan*" diye bağırır. Buna karşılık burada toplanan halk ise " *Yaşasın Cumhuriyet*" diye bağırır.

Seyit Abdulkadir "*Siz beni asmakla Kürtleri gayretlendiriyorsunuz*." Şeklinde hezeyanlar savururken oğlu Şeyh Mehmet ise " *Peygambere mensup olan asılmaz ki*." der.

Kör Sadi hepsinden metin görünmeye çalışarak şunları söyler: *"Son sözüm memleketin selameti namına hayat-ı muhaşerede hâkimlerin hakkımızda verdikleri kararı minnet ve şükran ile karşılar ve kabul ederim. Hepimiz ceza-i idama müstahakız, çünkü vatana hıyanet ettik. Cenabı hak Türk millet ve memleketinin saadetini mümin ve payidar etsin. Başka sözüm yoktur."*

Hoca Askeri ise "*Beni asmayın*." diyerek yalvarır. Bu sırada hapishaneye götürülmekte olan Hanili Salih, asılanları dehşet akan gözleri ile seyrederek idam sehpalarının önünden geçmektedir (15).

---

(14) Behçet Cemal, *a.g.e.* s. 86–92.

(15) *Vakit Gazetesi*, 29 Mayıs 1925, s. 1.

2.ŞEYH SAİT DAVASI

2.1 Şeyh Sait ve Diğer İsyancıların Diyarbakır'a Getirilişi

Şeyh Sait yakalandıktan sonra Varto'da ilk ifadeleri alınır. Burada vermiş olduğu ifade isyana nasıl başladığını ve nasıl yakalandığını anlatmıştır. İsyanı başlattıklarında bölgenin merkeze çok uzak ve karlar ile kaplı olduğunu, buraya hükümet kuvvetlerinin çabuk yetişemeyeceğini düşündüklerini, krallık kurma zamanının geldiğini düşünerek harekete geçtiklerini fakat hiç ümit etmedikleri bir zamanda büyük kuvvetlerin buraya yetiştiğini bunu görünce de Muş istikametinden kaçmak istediklerini ama yolların bozuk olması sebebiyle geri dönmek mecburiyetinde kaldığını, tam bu sırada askerlerimiz tarafından etrafının sarılarak yakalandığını yakalanmasa niyetinin İran'a kaçmak olduğunu bildirir (16) .

Şeyh Sait ve beraberinde yargılanmak için getirilen kafile 6 Mayıs 1925 günü saat beşte Dicle'den, saat beş buçukta da dağ kapıdan geçerek Diyarbakır'a varır. Askerlerimizin silahları ve göğüsleri köylüler tarafından takılan çiçekler ile süslenmiş bir haldedir ve "*Ankara'nın taşına bak*" şarkısını söyleyerek ilerlemektedir.

Bu sırada Şeyh Sait ile beraberinde getirilenleri görmek için Diyarbakır halkı da sokaklara dökülür. Kafile şehre girer girmez askerlerimiz halk tarafından şiddetle alkışlanır ve "*Yaşasın askerlerimiz. Kahrolsun hainler.*" Diye bağırılır. Şeyh Sait'i getiren kafile ise en önde bir askeri müfreze, piyade ve piyadelerin arkasında da süvari askerlerimiz, bunların ortasında da Şeyh Sait, damadı Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, Binbaşı Kasım ve yirmi sekiz kişilik bir grup bulunmaktadır.

Şeyh Sait beyaz sakallı, kara yüzlü ve üzerinde eski bir kürk bulunmakta, Damadı Şeyh Abdullah ise şişmanca olup üzerinde yağmadan aldığı kürk bulunmakta, Şeyh Şerif'in başında kalpak, üzerinde ise asker elbiseleri bulunmaktadır. Sanıkların hepsi at üzerinde gelmekte ve önlerine bakar bir vaziyettedirler. Grubun sağı, solu, önü, arkası muhafızlar tarafından çevrelenmiş bir halde ilerlemekteydiler.

---

(16) *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Nisan 1925, s. 1.

Hükümet konağı önünde kumandan Kazım ve Mürsel Paşalarla Diyarbakır valisi Mithat Bey, İstiklal Mahkemesi Reisi Mazhar Müfit Bey ile üyelerden Ali Saib Bey, Lütfü Müfit Bey ve sivil ve askeri erkân bulunmaktaydı. Askerler bu heyet önünde geçit resmi yaptıktan sonra iç kale kapısında atlardan indirilen asiler yaya olarak hükümet konağına kadar getirilir. Getirildikten sonra General Mürsel Paşa ile Şeyh Sait arasında şöyle bir konuşma olur:

__ "*Hoş geldiniz, yolda çok rahatsız oldunuz mu? Seyahatiniz iyi geçti mi?"*

Şeyh Sait bu suale şu cevabı verir:

__ "*Sefer zahmettir".*

__ "*Hasta idiniz nasıl oldunuz*?"

__ "*Şimdi iyiyim*."

__ "*Yemek yemeye başladınız mı?"*

__ "*Daha korkuyorum."*

__ "*O halde sizi tedavi etsinler. Doktorlar bakıyorlar mı?"*

__ "*Allah razı olsun bakıyorlar."*

Daha sonra Kumandan Şeyh Şerif'e Nasılsınız? Diye sorar ve Şeyh Şerif " *Allah ömürler versin*." cevabını verir. Bunun üzerine kumandan muhafızlara esirleri istirahat etmeleri için götürmeleri emrini verir (17).

Şeyh Sait, tutuklu bulunduğu sırada Savcı Süreyya Bey ile resmi olmayan bir görüşme yapar ve Savcı Süreyya Bey'e ayaklanmanın basit bir olay sonucu çıktığını, daha önce planlanmamış bir isyan olduğunu, herkes gibi kendisinin de bu eylemin başında değil de içinde bulunduğunu söyler ve savcının Piran'daki basit gibi görünen jandarma olayının bu kadar yaygın bir ayaklanmaya yol açmasını imkânsızlığını belirtmesine karşılık da aynı görüşü tekrarlar.

---

(17) *Vakit Gazetesi*, 8 Mayıs 1925, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Mayıs 1925, s. 1.

Savcı Süreyya Bey'e göre ise Şeyh Sait, eğer ayaklanmanın daha önce planlanmadığına savcı ve yargıçları inandırabilirse idamdan kurtulabileceğine ve belki de af edileceğini düşünüyordu. Bunun için ayaklanmanın başına da kendi isteği ile değil, isyancıların zoru ile geçtiğini söylemektedir. Savcı Süreyya Bey bu resmi olmayan konuşmaların duruşmada aleyhinde delil olarak kullanılmayacağını Şeyh Sit'e söz vererek, daha çok açıklamada bulunmasını ister. Şeyh Sait olayın daha önce planlanmadığını iddiasında ısrar ederken amacın yalnız şeriat hükümlerinin hükümet tarafından uygulanmasını sağlamak olduğunu; kendisine ayaklanma için teklifte bulunan Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit ile ilişkisi olmadığını, onların amacının Kürtçülük olduğunu söylüyor, planlama işi ile ilgili bulunmadığında ısrar ediyordu. Savcının kendisine gösterdiği yakınlık ve "*Elimde olsa sizi ömür boyu hapseder, Cumhuriyetin bu ülkeye sağlayacağı yararları görmenizi isterdim*" sözünden de cesaret alarak af edilmesini rica eder. Savcının buna yetkisi olmadığını mahkemenin adaletinden şüphe etmemesini söylemesine karşılık *"Ben adalet istemiyorum, merhamet, atıfet, af istiyorum. Adalet tatbik olunursa halim nice olur. Ben sizin buyurduğunuz gibi uzak bir yerde, bir şehirde oturmaya mecbur kılsalardı onu isterdim*" (18) cevabını verir.

2.2.Yargılama Başlıyor

Şark İstiklal Mahkemesi 26 Mayıs 1925 günü Diyarbakır sinema binasında kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde Şeyh Sait ve beraberinde yargılanacak olanların muhakemelerine başlar.

İstiklal mahkemesinde Şeyh Sait, Şeyh Şerif, Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail, Şeyh Abdullatif, Kamil, Çerkez Reşit, Binbaşı İsmail, Molla Emin, Şeyh Ali, Baba Bey, Reşit, Timur, Abdullatif, Süleyman, Mehmet, Emekli Yüzbaşı Bahri, Emin, Şevket, Maksut, Halit, Malazgirt Savcısı Abdülmecit, Çobakçorlu Süleyman, Ali, Yusuf, Hüseyin, Molla Cemil, Ahmet, Jandarma Teğmeni Mehmet, Mihri, Genç Sağlık Memuru Niyazi, Hacı Sadık yargılanacaktır.

---

(18) *Dünya Gazetesi*, 15- 16 Nisan 1925.

Mahkeme heyeti yerini aldıktan sonra sanıkların ad yoklaması yapılır ve Savcı Süreyya Beyin iddianamesi okunur. Savcı Süreyya Bey iddianamesinde *“ Türk ülkesinin şark vilayetlerinin bir kısmında bütün dünyanın muhtelif şekillerde öğrendiği bir isyan hadisesi vardı. İsyan hiç şüphe yok ki, senelerce içerden ve isyan sahası dışından vaki olmuş telkinler ve tasavvurlarla eşkıya hareketlerinin fiilen gözükmesiyle meydana çıkmıştır. İsyan hadisesi iddianamede anlatıldığı üzere güya Peygamber dininin yükseltilmesi perdesi altında meydana getirilmiştir. Hâlbuki asıl gaye Türk vatanının muayyen bir kısmını ana yurttan ayırmak vatanın birlik ve beraberliğini bozup dağıtmaktan ibaretti.*

Huzurunuzda bulunan Şeyh Sait, yüzlerce, binlerce askerin, halkın, müslümanın malını, canını yok eden hareketleri fiilen idare etmiş ve hepsine amil olmuş bir vatan hainidir. Öbür sanıklardan Şeyh Abdullatif ve kardeşi Şeyh İsmail, isyanın şefi olan Şeyh Sait'in bu eşkıyalık hareketine fiilen katılmışlar ve Diyarbakır'a yapılan hücumun muvaffak olması için telkinlerde bulunmuşlardır.

Şeyh Mehmet Şerif, Elazığ cephesi kumandanı adıyla oradaki hareketi idare etmiş, Şeyh Abdullah Genç ve Varto hareketlerinde bulunmuş ve kendisine Şeyh Mehmet Şerif gibi cephe kumandanı unvanı verilmiştir. Şeyh Sait'in de damadıdır.

Kasım, Şeyh Abdullah'ın Varto'yu işgal etmesi üzerine kendisine katılmış ve onunla uzun müddet birlikte çalışmıştır. Şeyh Ali ve Şeyh Musa bir sürü eşkıyaya kumanda etmekten sanıktır. Mehmet Mihri'nin isyandan önceki günlerde hazırlıklara iştirak ettiğine dair elimizde esaslı deliller olmamakla beraber Şeyh Sait tarafından hizmete alınmış ve vazifesini terk etmiştir. Baba Bey ve Kâmil Bey de asilerin birer şefidir. Diğer sanıklarda harekete fiilen iştirak etmişler hep aynı gaye için çalışmışlardır. İddialarımız soruşturma evrakı, mektuplar ve mahkeme esnasındaki sorgulardan anlaşılacağından, mahkemenin bu esaslara göre yapılmasını talep ve dava ederim.” demektedir.

Savcı Süreyya Beyin iddianamesinden sonra Şeyh Sait'in sorgusuna geçilir. Şeyh Sait altmış küsür yaşında olduğunu, medreselerde tahsil gördüğünü belirttikten sonra ayaklanmanın çıkışışı konusunda ise isyanın sebebini Allah'ın kaza ve kaderi

olarak gösteriyor, olayın içine düştüğünü ve bir daha çıkamadığını belirttikten sonra fena bir niyetlerinin olmadığını, kendilerinin şeriatı tatbik edeceklerini, dünyayı zaman ve saadet ile iyileştireceklerini fakat isyan hareketine başlandıktan sonra üzerlerine bu kadar askerin geleceğini tahmin etmediklerini, asker gelse dahi medreseleri açacaklarını şeriatı kuracaklarını söyleyince kendilerine silah atmayacaklarını tahmin ettiklerini, akıttığı kanın günah olmaması için fetva aldığını belirtmekte ve medreseleri açtırarak yalancının dilini hırsızın elini keseceklerini, çünkü dinin böyle emir verdiğini söylemektedir(19) .

Şeyh Sait bu olayın kendi iradesi dışında kaderin etkisiyle geliştiğini ayrıca Sebilülreşad'ın da yazdıklarının kızgınlıklarını çoğalttığını ve özellikle Piran'daki çatışmanın bu olaya sebep olduğunu ileri sürmektedir. Hacı Ahdi yargılanıp idam sehpasına giderken " *Yaşasın Kürtlük Mefkûresi Yaşasın Kürdistan*" demesine rağmen Şeyh Sait kesinlikle ayaklanma konusunda önceden bir bilgisinin olmadığını, Kürtlük davası gütmediğini, ayaklanmanın daha önceden planlanmadığına ve tesadüf sonucu çıktığında mahkeme heyetini inandırmaya çalışmakta ve oğlunun Erzurum'da Cibranlı Halit, İstanbul'da Seyit Abdulkadir ile görüştüğünü vaka olmasa Şeraiti isteyeceklerini belirttikten sonra Bitlis Mebusu iken sonradan ayrılan Yusuf Ziya'nın kendisini isyana teşvik ettiğini ileri sürmüştür (20).

Ahmet Süreyya Örgeevren hatıralarında ayaklanmanın daha önceden planlanmadığını ileri sürmesine rağmen ayaklanma tarihinden 27 gün evvel Şeyh Sait'in kendi imzası ile 17 Ocak 1925 tarihli Şeyh Mustafa'nın oğlu Şeyh Şerif'e yazmış olduğu bir mektuptan bahseder ve bu mektupta Şeyh Sait oraya geleceğinden kendisi gelinceye kadar hiçbir şey yapılmamasını, emanetlerin teslim alınmasından bahsettiğini yazmaktadır.

---

(19) *Vakit Gazetesi*, 28 Mayıs 1925, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1925, s. 1.

(20) *Vatan Gazetesi*, 28 Mayıs 1925, s. 1.

Yine Emir-ül Mücahidin Mehmet Sait Nakşibendî imzasıyla Harput Cephe Kumandanı Şeyh Şerif Efendiye Piran olayından üç gün sonra yazılan 16 Şubat 1925 tarihli diğer bir mektupta da harekât planından ve burada görevli olan kişilerden bahsetmektedir.

O günlerde Şeyh Sait'in Oğlu Ali Rıza'nın babası Şeyh Sait'e gönderdiği diğer bir mektupta isyan bölgesindeki vaziyetten bahsedilmektedir. Bu mektuplardan anlaşılacağı üzere ayaklanma Şeyh Sait'in bilgisi dışında olamazdı. Şeyh Sait kardeşlerinden Şeyh Abdurrahimin evinde bulunan ve hangi tarihte yazıldığı belli olmayan bir beyannameden haberi olmadığını söylemektedir. Bu beyannamede: *" Türk Cumhuriyetinin İslamiyet'e mugayir ahval ve harekâtı ve bilhassa muhibbi İslamiyet olan Kürt eşraf ve hanedanına reva görmekte olduğu mezalim hakaret, kin ve nefret birkaç seneden beri gazete ve evrak-ı resmiyelerinde okunuyor. Bunlar Ermenilere yaptıkları muameleyi Kürt mütemefizasına da bir muamele yapmak fikrinde oldukları ve hatta geçen sene içtima eden Meclis-i Mebusan'da bu hususu müzakere kılındığı ve karar verildiği de mevsuk istihbar kılınmış ve buna dair birçok alaim mesbuk mevcut olmuştur.*

Selabet-i İslamiye ve asabiyet-i Kürdiyesi galeyana gelen birçok zevat bir Cemiyet-i İslamiye teşkil ederek müstakil bir İslam Hükümeti vücuda getirmek fikrindedirler. Allah muvaffakiyet versin âmin.

İşte İslamiyetken fersah fersah ırak olan âdeti kadim putperestlik dini ihya ve ayini metruklerini beraya hatve atan bu Türk Laik hükümetinin izmihlaline çalışanlara an samimülkalb muaveneti maddiye ve bedeniyede bulunacağımızı ve bu uğurda icap eden her türlü fedakârlığı ifada tereddüt ve rehavet göstermeyeceğimizi ve emin olduğumuz her ferdi her zatı bu hususta tahrik ve teşvik edeceğimizi taahhüt eylediğimizden iş bu taahhütnamenin zirini imza ve temhir eyleriz." Denilmektedir.

Ahmet Süreyya Örgeevren'e göre ayaklanma yalnız din ve şeriat gereklerinin uygulanmasının sağlanması için çıkmamış, isyanın başlaması ve gelişmesi sırasında verilen emir ve görevlerden esir alınan asker ve subaylara düşman askeri, ayaklanmaya katılmayan Kürt aşiretlerine de Melun veya Türk denilmesi ordu komutanlığının eline

geçen belgelerin üzerinde Kürdistan Harbiye Nezareti Kürdistan Reisi veya Hükümeti başlıklarının kullanılmış olması olayın basit bir amacının olmadığını göstermektedir [21].

Şeyh Sait'in sorgusu yapılırken diğer sanıklarında sorgusu yapılmakta bunlardan Cemil paşazadeler ile Çan şeyhlerinin, Çobakçor kaymakamı Hilmi'nin ve Müfettişi İbrahim'in davaları tatbik edildikten sonra Şeyh İsmail ile Abdulmuttalip'in sorgusuna geçilmiştir.

Bunlar sorgularında Şeyh Sait'in Diyarbakır'a girdikten sonra Cizre'yi almaya gideceğini İngilizlerle görüşerek hükümet kuracağını söylediğini Cemil paşazade Ekrem'den Şeyh Sait'e mektup geldiğini iddia ederler. Şeyh Sait'in bu ifadeleri inkâr etmesi üzerine Ali Saib Bey Şeyh Sait'e "*Şeyh yalan söyler mi*?" diye sorar. Şeyh Sait ise"*Söyler, daim söyler*" cevabını verir.

Bundan sonra Şeyh Abdullah'ın verdiği ifade okunur ve sorgulamasına geçilir. Abdullah isyan hakkında daha önce bilgisi olmadığını söyler ve kayınpederi Şeyh Sait'in kendisine gönderdiği mektuptan bahseder.

Bu mektupta kendisine "*Hükümeti vuralım, şehirleri alalım.*" denildiğini kendisinin isyana taraftar olmadığını bunun için iki defa Muş'a giden Zazaları çevirdiğini ve önlerine kendi sarığını atarak gitmemelerini söylediğini anlatır.

Binbaşı Kasım Bey ise sorgusunda Şeyh Abdullah'ın isyan etmek için kendisine müracaat ettiğini, ilk defa olarak Varto'yu müdafaa ettiklerini sonra yedi yüz kişi ile Ali Rıza ve Abdullah'ın geldiğini kendisinin de mecburen çekildiğini söyler. Bundan sonra Kasım Bey İsyan hakkında esaslı itiraflarda bulunmaya başlar. Bu itirafları salonda bulunan herkes heyecanla dinlemektedir.

Binbaşı Kasım sorgusunda:

"*Kürdistan rusasından Bedirhanlılar ile Abdulkadir arasında 1896 senesinden beri Kürdistan'ın teşkili ve riyasete geçmek arzusu vardı. Bedirhanlılardan Abdulrezzak Rusya'ya geçti ve Kürtlük fikrini telkine başladı. Kürtler bir Rus ile evlenen bu adama*

---

[21] *Dünya Gazetesi*, 16- 21 Nisan 1957.

Abdufezak diyorlardı. Bu efkâr ilerledi, İstanbul'da Kürt cemaati açıldı. Seyit Abdulkadir reis oldu ve cemiyete telkinatta bulundu. Mütarekeye kadar durgunluk oldu, mütarekede dur fetret başlayınca Kürdistan cemiyeti teşkil edildi. Erzurum konferansı sırasında orada idim. Propaganda ile efkâr % 35 zehirlenmiş idi. Şerif paşa'nın merhisalatını red için telgraf çektik. Bu husus Kuvva i Milliye'den işaret edilmiş idi. Millet meclisi toplanırken Rusya bizim bu hükümetimize kızıyordu. Sabık mebus Yusuf Ziya Muşlu Müftüzade Reşit Bey Millet Meclisinin feshini müteakip propaganda için Varto'ya geçmişlerdi. Reşit Bey evvelce Malatya mutasarrıfı idi şimdi nerededir bilmiyorum. Yusuf Ziya "Hacı İlyas Sami gâvur oldu" dedi. Birden bire bir İslam gâvur olur mu? Dedim. " Bir risale neşretti gâvur oldu, artık ona rey vermeyin bize verin" dedi. Bunu bir intihap meselesi sandım. Yusuf Ziya Gazi'nin aleyhinde bulundu. Kürtlere "Hükümetin istediğini intihap etmeyiniz" dedi. Ben herkes kardeşin olsa sana inanmaz, böyle avam meclisinde gazinin ismini ağzına alma dedim. Ertesi gün bana "Kasım bana yemin ver bir şey söyleyeceğim."dedi bende verdim. "Sır söyleyeceğim."dedi ve anlattı. "Kürdistan istihlası ve İstiklal Cemiyeti teşkil etti, siz de münversiniz, iştirak edin." Ben istihlas fikrini istihkaf ile karşıladığımı söyledim. Israr etti yalvardı, dışarı çıktık. Kürtlüğün kabiliyeti yok terkiden mahrumdur. Ancak sevk tabiyeye tabadır. Olmaz dedim. "Yardım edenler var" dedi. Kimdir dedim "Bir devlet veriyor."dedi. Israr ettim "Cemiyetin esrarıdır, söyleyemem."dedi. İngiliz parası ile İslam öldürülür mü? Dedim. "Biz gelirken Abdülkerim Efendilerle birleştik. Onların gözü sendedir. Filan filan rusa ile görüşeceğim."dedi. Görüşmesin, mebusluk davasındasın ona uğraş böyle şeyler yapma dedim. Bitlis'e gittim, Yusuf Ziya'nın tahrikâtını zabt ve refikasıyla tenyit ettim. Mamafih imzalayan on üç kişinin imzalarını gösterdiler. Yalnız benim imzam kul mücerrette kaldı. Hacı Musa jandarma kumandanı reisini vazifesinden çıkararak hükümetten kovdu. Kendisine umum aşair ahali namına Mevsi Kürdi diye nam veriyordu. Bu meseleyi şark meselesi kumandanlığına yazdık. Sonra Cibranlı Halit, Hoca Rauf ve Müfit Beyler Erzurum'da bir muhalefet grubu yapmışlardı. Halkın % 80'nini kendilerine bağlıyorlardı.

Geçen sene Gazinin Erzurum'a iştirakinde Ali Sait paşanın huzuruyla bu hususta mülakat talep ettim. Gaziden şiddetli tedbir almasını rica ettim. Tedbir alınıncaya kadar Şeyh Sait perşembeyi çarşambadan evvel getirdi. Bizi de buraya sürükledi. Bu isyanın İngiliz parası ile döndüğünü sanıyorum.

Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza İstanbul'a gitti. Seyit Abdulkadir ile görüştü. Avdetinde babasıyla Şuşar'da buluştu. Tertibata din meselesini alet ettiler ama maksatları istiklaldi. Şeyh Sait Yusuf Ziya ile görüşmüş olduğundan divanı harbe çağrıldı. Sait bundan korktu, kuşkulandı. "Beni asarlar." Diyordu. Bilahare diklendi ve köyünden hareket etti. Çan şeyhleri ile görüştü, daha başkaları ile de temas ederek isyan için tahrikât yaptı. Bundan istifade Piran'a geldi"

Binbaşı Kasım'ın vermiş olduğu bu ifadeden sonra Şeyh Abdullah söz alarak kayınpederi Şeyh Sait'i Bitlis'ten istedikleri için korktuğunu, yakalanacağını düşünerek taraftar toplamaya başladığını, hatta kendisine de isyanda yer almasını teklif ettiğini fakat ret ettiğini söyler.

Bunun üzerine Şeyh Sait de kendisini Divan-ı Harbe istediklerini, Yusuf Ziya'nın da Kürdistan'ın teşkili için çalıştığını ve kendisinin de yakalanmaktan korktuğunu, teslim olmamak için tertibat yapmaya başladığını söyler [(22)].

Kasım vermiş olduğu bu ifadeden sonra kendisinin de Varto'da ellerine esir düştüğünü, isyana katılmak mecburiyetinde kaldığını, Şeyh Sait'in "*Bir Türk öldürmek yetmiş gâvur kesmekten daha efdaldır."* Dediğini duyduğunu ve Yusuf Ziya'nın da kendisine *"Cemiyetimizde muhterem zevat vardır. İki milyon liramız var kırk beş bin alıyoruz*" dediğini sözlerine ekler. İsyanın maksadının Kürtlük maksadından istifade, din perdesi altında istiklale kapılmak olduğunu söyler.

Şeyh İsmail sorgusunda isyanın din maksadıyla olduğunu, kendisinin Kasım bey ile beraber olduğunu, isyana iştirak etmediğini söyledikten sonra Şeyh Sait'in Diyarbakır'ı alarak İngilizlere katılmak ve ondan sonra hükümet kurmak maksadında olduğunu işittiğini de söyler. Bunun üzerine Süreyya Bey'in Şeyh Sait din uğruna mı isyan ettiğini yoksa Bitlis Divan-ı Harbine çağrıldığı için müstakil bir Kürdistan'ın kurulmasına çalışanlarla beraber korkarak hükümete teslim olmamak için mi isyan

---

[(22)] *Vakit Gazetesi*, 31 Mayıs 1925, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1925, s. 1.

ettiğini sorması üzerine Şeyh Sait *"Din için olduğunu söylemiştim. Başka maksadım yoktur*." Cevabını verir. Bunun üzerine Saib Bey de neden Hınıs'tan Piran'a kadar şeyhleri ve damadını isyana davet ettiğini sorar. Şeyh Sait *"Gönlümüzde, fikrimizde dini kurtarmak vardır*." Cevabını verir.

Sorgulananlar genellikle isyandan haberdar olmadıklarını ve katılmalarının da zorlama neticesinde olduğunu söylerler. Bunlardan Emin Bey sorgusunda Varto'ya hücum ettiğini, Hanili Şeyh Hüseyin'den Şeyh Ali Rıza'ya gelen bir mektuptan bahsederek bu mektupta Diyarbakır'ı aldıktan sonra İngilizlerle birleşileceğinin yazılmakta olduğunu, yine Harput'a gittiklerini, isyanı genişleteceklerini ve Cizre'de İngilizlerle temas edeceklerini söyler.

Şeyh Ali ise Şeyh Sait'in şeriat davasına kalktığını ve kendisini Muş Köprüsünde davete çağırdığını fakat gitmediğini anlatır. Mehmet Ağa ise Baba Bey ile birlikte Kasım Beyi muhafazaya gittiklerini, Demir Ağa, Şeyh Sait'in şeriat için isyana kalkıştığını ve Ahmet'i kaymakam tayin ettiğini, Sait ile beraber Nuh Bey'in yanına kaçacaklarını fakat daha sonradan teslim olduklarını söylerken Abdullatif Bey de Şeyh Sait'in Diyarbakır'ı aldıktan sonra dört kişiyi İngiltere'ye göndereceğini ve Kürdistan Hükümetini teşkil edeceğini duyduğunu sorgusunda söyler [(23)].

İstiklal Mahkemesinde Şeyh Sait ile diğer sanıkların yargılanmasına devam edilir. İsyanda Elazığ kumandanı Şeyh Şerif, isyana yardım eden Şeyh Hüseyin Bin Selman, Ali Bardak, Yusuf Selim, Muallim Hayri oğlu Nimet, Mehmet oğlu Ahmet ile Şeyh Sait'in inzibat memuru olarak atadığı Hasanın ifadeleri alınır. Bunların hepsi isyanda ahaliye zulüm etmek ve hükümet müesseselerini yağmalamak suçundan yargılanmaktadırlar.

[(23)] *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Haziran 1925, s. 1–2.

Şeyh Şerif ifadesinde isyanda kumandan olmadığında ısrar etmiş ve Elazığ'a çarşamba günü girdiğini kendisini Çötelizade Halit Bey'in karşıladığını otomobil ile hükümete geldiğini Eşref ve Beyzade Nuri'nin de orada olduklarını söyledikten sonra Eşref'in "*Bu mutemedimizdir, eminimizdir. Hükümeti ona teslim edeceğiz."* Dediğini hükümet konağında iki saat kaldığını ve o geceyi de Çobakçor'lu birinin evinde geçirdiğini, Beyzade ve Halit'i tanımadığını söyler. Sabah olunca da Harput ahalisinin adamlarına ateş ettiklerini görmeleri üzerine Palu'ya kaçtıklarını kendisinin kumandanlık yapmadığını iddia ederek "*Kimin sakalı varsa o kumandandı. Bende kumandan suratı var mı?*"der.

Şeyh Sait'in inzibat kumandanlığını yapmış olan Hasan Fehmi de ifadesinde isyanın daha önceden planlandığını, isyan vakasından kırk gün evvel Şeyh Sait'in Çobakçor'a geldiğinde şeriat niyetinde olduğunu bunun üzerine sabık mebus Hamdi, Muallim Mehmet Zeki ve Dündar Alp'in Şeyh Sait'in kışkırtmalarda bulunduğunu hükümete haber verdiklerini daha sonra bunların valiyi görevden alarak hapis ettirdiklerini sonrada hükümete haber verenleri şehit ettiklerini anlatır.

Bunların sorgulamasından sonra Şeyh Sait'in sorgusuna devam eldir. Şeyh Sait'e çevresindekilere şeriat kalmamış, din kalmamış, nikâh yok, memurlar arasında ihtilaf var gibi sözleri söylediğini diğer sanıkların ifadelerinden hatırlatılması üzerine kendisini isyana iten sebeplerin neler olduğu tekrar sorulur.

Bu suale cevaben Şeyh Sait Şeriat kitapları ve basının kendisini çok etkilediğini söyler. Üçüncü bir sebep olarak muhalefetin olup olmayacağının sorulması üzerine Terakkiperver Halk Fırkasının içki ve fuhuşun yasaklanması ile dinin geliştirilmesi ile ilgili prensiplerini beğendiğini söyler. Özellikle basının etkisinin kendisini daha çok etkilediğini bunlardan en çok "Sebi'ül- Reşat"ın şer-i şerife aykırı olan hareketlerde bulunulduğunu yazdığını gazetelerin yalan yazmaya cesaret edemeyeceklerinden dolayı buna inandığını, yazılanların kin ve hırslarını arttırdığını ifade eder. En çok etkilendiği diğer bir gazete de "Tevhidi Efkâr" gazetesidir. Gazetelerde peygamberimizin miracının inkâr edildiği, İzmit'te Kılıçzade Hakkı Bey'in peygamberimize izale-i lisanda bulunduğunu, mahkemeye müracaat edildiğini ve yüz lira hüküm giydiğini fakat Ankara adliyesinin berat ettirdiğini okuduklarını buna da çok kızdıklarını belirtir. Yine

gazetelerden kız mektebi açıldığını ve burada kızların piyano, keman çalıp dans ettiklerini okumasının kendisini etkilediğinden bahseder [(24)].

Yine diğer bir celsede Ali Saib Bey'in Şeyh Sait'e Meclisteki muhalefetten bahsettiğini Mühim adamların Terakkiperver Halk Fırkasına girdiğini ve dini kurtaracağını söylediğini hatırlatması üzerine Şeyh Sait, Darahani'ye geldiğinde belediye reisinin kendisine Terakkiperver fırkanın da Halk Fırkasının da nizamnamelerini verdiğini, Terakkiperverlerin *"Askeranı men edeceğiz*" demelerinin hoşlarına gittiğini söyler.

Saib Bey'in Terakkiperver Fırkanın en hoşlarına giden maddesini sorması üzerine de Şeyh Sait Terakkiperver Fırkanın "Fırkamız İtikat-ı diniye ye hürmetkârdır." Diyordu bu madde hoşuma gitti der. Saib Bey'in madem Terakkiperverler dini kurtaracaktı niçin onlara müracaat etmedin demesi üzerine Şeyh Sait vakit bulamadıklarını eğer birkaç adam ittifak etse müracaat edeceğini söyler [(25)].

Daha sonra diğer sanıkların sorgulamasına devam edilir ve İstiklal Mahkemesi üyelerinden Müfit Beyin Kasım'a *Cemiyetin tertibatı nasıldı, muharebe hangi kanaldan geçiyordu*?" şeklindeki sualine karşılık Kasım Bey komitenin mahremiyetine giremediğini fakat Halit Beyin sözlerini anlatacağını söyler.

__"*Geçen sene Erzurum'da Silvaniyeli Tevfik, Salih ve İsmail Hakkı isminde üç zabit vardı. İsmail Hakkı izin aldı Diyarbakır'a geldi ve buradan da Urfa'ya geçti. Urfa'da bir müddet kaldı sonra celbe gitti. Oradan bir mektup gönderdi Halit bu mektubu bana gösterdi mektupta Bozo beni tehmi beye takdim ettim, ticaret şubesini cemaye etmesini teklif ettim yazılıydı. Bunu okuyunca bozo kimdir diye sordum. Söyleyemem dedi fakat sonra anlattı. Bozo Kürt, Tehmi Fransız, nihad Türkler, saad İngilizler demektir dedi.*

[(24)] *Vakit Gazetesi*, 2 Haziran 1925, s. 1; *Vatan Gazetesi*, 2 Haziran 1925, s. 1 *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1925, s. 1

[(25)] *Vatan Gazetesi*, 8 Haziran 1925, s. 1; *Vakit Gazetesi*, 8 Haziran 1925, s. 1

Halit'e medrese hattına benzeyen bir yazı ile mektup gelmişti. Mektupta sizi saat beye söyledim, Tahran'daki ticaret şubesiyle muhabere ettiler. Bilahare büyük bir ticarethaneye yazdılar. Tahran'daki şube müdürü sizi tanıdığını söyledi diyordu.

Büyük ticarethaneden maksat Londra idi. Halep'ten diğer mektubu yazan İsmail Hakkı Kürt istiklaline çalışıyordu. Diğer Süleymaniyeli Tevfik, Salih ve Ali geçen seneye gelinceye kadar Erzurum'da idiler. Teşkilata dâhil olanlar hakkında fazla malumatım yoktur.

Bitlis'te komitenin teşkilatı herhalde mevcut idi. Çünkü Ziya orada bulunuyor idi. Erzurum'daki muhalefet grubunun bu komite ile teşrik-i mesai edip etmediğini bilmiyorum. Diyarbakır'a gelince, orada 1918 senesinde Ekrem Bey Kürt Cemiyetini teşkil etmiş ve beyannameler göndermişti."

Bunun üzerine Lütfü Müfit Bey Kasım'a Halep'teki, Bağdat'taki, İstanbul'daki cemiyetlerle nasıl muhabere ediliyordu? Diye sorar Kasım cevaben Halit'ten duyduklarını anlatır. İfadesinde Pederhanlıların riyaset iddiasında olduklarını söyler. Reis Mazhar Bey'in iki senedir isyan için tertibat alındığını ve isyanın gayesinin ne olduğunu sorması üzerine Kasım;*"Gaye İstiklaldir, kimi din için çalışıyordu, kimide siyasi çalışıyordu. Fakat maksadımız birdir."* Cevabını verir. Kasım'ın bu cevabından sonra mahkemeye bir süre ara verilir.

Mahkemenin diğer bir celsesinde isyanın en mühim amillerinden olan Çan Şeyhleri Müftü İbrahim, Şeyh Ali ve Celal sorgulanır. Bunlar Elazığ hücumuna iştirak ettiklerini saklamıyorlar, fakat bütün kabahati Şey Şerif'e yüklemek istiyorlardı. Korkudan gittiklerini söylüyorlardı. Bunun üzerine Şeyh Şerif itiraz eder *"Benden niçin korksunlar, ben onlar gittikten iki gün sonra gittim"* der. Şeyh Ali'nin Şeyh Şerif'in kumanda ettiği asilerin hastaneyi yağma ettiklerini söylemesi üzerine ikisi arasında bir nevi kavga çıkar.

Savcının mütalaası okunduktan sonra mahkemeye devam edilir. Selman ve Çobakçorlu Abdi Çan Şeyhlerinin isyana davet ettiklerini ve Elazığ'da at yağma

ettiklerini söylemesi üzerine mahkeme başkanı "*Siz şeriat için gitmemişsiniz, at çalmaya gitmişsiniz*." deyince Şeyhler inkâr edemezler.

Abdi ifadesinde "*Çan Şeyhlerini tanıdığını kendilerinden sadaka ve zekât topladıklarını söyler ve isyanda Çobakçor kaymakamı Hilmi Beyinde alakası vardır. Asiler geldiğinde orda otuz beş jandarma vardı ama hükümeti dokuz silahlı kişi işkâl etti. Kaymakam isteseydi onlara karşı koyabilirdi. Kaymakam Hilmi ve Arif Farisi'yi Şeyh Sait'e gönderip Çobakçor'a çağırdı Şeyh Şerif'te çağrıldı oturup konuştular. Hâlbuki kaymakamın vazifesi Şeyh Şerif'i yakalamaktı. Mehmet Zeki, Dündar Alp, sabık mebus Hamdi ile birlikte ihbar etti. Bu yüzden Muallim Mehmet'i hapsettiler. Asiler Lice'nin içinde durdular. Mehmet Efendi haklı olmasaydı bir hafta içinde isyan çıkar mıydı? Zavallı Mehmet'i de mahkemeye kaymakam verdi*" şeklinde ifade verir.

İstiklal Mahkemesi üyelerinden Müfit Beyin bu olayı Hilmi Beyden sorması üzerine Hilmi Bey:

__"*Şeyh Sait kazaya geldi, görüştüğümde Palu'ya dedemin kabrini ziyarete gideceğim dedi. İsyan edeceğim demedi*" şeklinde cevap verir.

Şeyh Sait'e kaymakam ile ne görüştüğünün sorulması üzerine Şeyh Sait, dini bir şey görüşmediklerini, Hilmi'nin kendisine Ahlâtlı ve Çerkez olduğunu söylediğini ifade eder. Bunun üzerine Saib Bey kaymakam Hilmi Beye isyanı gördün de sakladın mı? Diye sorunca Hilmi Bey "Şeyh Sait isyan olacak demedi" cevabını verir ve Neden Çerkez olduğunu, Şeyh Sait'in elini niçin öptüğünü, niçin Şeyh Sait'in ayağına gittiğinin sorulması üzerine de Şeyh Sait'in el öptürmediğini fakat kendisinin belki de elini öptüğünü, Şeyh Sait'in akşam daire kapandıktan sonra geldiği için yanına çağıramadığını ve tahkikat yaptırdığında isyana gittiğinin anlaşılmadığından dolayı şeyhin ayağına gittiğini söyler.

Bunun üzerin sanıklardan Abdi kaymakam Hilmi'nin yalan söylediğini kırk gün evvel geldiğini ve muallim Mehmet'i azıl ettirip yerine Kürt Sıddıki'yi getirdiğini söyler.

Yapılan sorgulamada diğer sanıklardan Jandarma Halit isyana iştirak etmediğini, Şerafettin dağlarında şeyhin yerini keşif etmek için gittiğinde yakalandığını ve yakalandıktan sonra da Elazığ'a gönderildiklerini söyler [(26)].

[(26)] *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Haziran 1925, s. 1 – 2.

Savcılığın talebi üzerine Çobakçordan gelen on dokuz kişinin muhakemeleri Şeyh Sait'in mahkemesi ile birleştirilerek bu kişilerin de sorgulaması yapılır. Savcılık tarafından iddianame okunduktan sonra Ali Saib Bey Şeyh Sait'e bu isyanın daha önceden planlanmadığını tesadüfen başladığını söylediğini hatırlatır ve Şeyh Sait tekrar aynı ifadede bulunur. Bunun üzerine Saib Bey isyana katılanlardan bazılarının ifadelerini hatırlatarak, bu isyanın daha önceden planlandığını ve Diyarbakır alındıktan sonra İngiliz himayesini talep etmek arzularında olduklarını söyleyince Şeyh Sait öyle bir şey olmadığında ısrar eder.

Şeyh İsmail'in vermiş olduğu ifadede Diyarbakır'da bir Kürt Cemiyeti Hafiyesi mevcuttu. Bu cemiyette Cemil Paşazade Ekrem Bey reis idi. Bekir Sıddıki, Seyfullah Efendizade Şefik ve Tevfik Efendilerde bu cemiyetin üyeleriydi. Şeyh Sait ise İsmail'in verdiği ifadeyi kabul etmiyor, bu bölgeye geldiğinde buradaki Kürtlerin kendisine Doktor Fuat, Bekir Sıddıki, Cemil paşazadelerden beş kişinin şeriat taraftarı oldukları için Diyarbakır'da hapis olduklarını söylediklerini ifade eder.

Şeyh Sait'in verdiği bu ifade üzerine Ali Saib Bey tekrar Şeyh İsmail'e bu durumu sorar ve İsmail de bu işin başında bir Kürt cemiyet hafiyesi olduğunu beş sene evvel duyduğunu söyler. Fakat ilk verdiği ifade ile mahkemede verdiği ifade birbirini tutmaz. Şeyh İsmail'in Varto'da alınan ifadesinde Kürt Cemiyet Hafiyesini iki sene evvel duyduğunu söylemiştir.

Bu durumun kendisine hatırlatılması üzerine İsmail okuma yazma bilmediğini söyler. Okuma yazma bilmeyen birinin nasıl olurda şeyhlik yaptığı ve müritlerinin olduğu sorulur. Şeyh İsmail de kendisinin şeyh olmadığını ve müritlerinin de olmadığını iddia eder.

Şeyh Sait'e Abdullah Efendinin ifadesinde Ekrem Bey'in bir mektup yazdığı sorulunca Şeyh Sat bu mektubu reddeder fakat Abdullah Efendi ifadesinde bu mektubun yazıldığını bizzat Şeyh Sait'in ağzından duyduğunu söyler. Şeyh Sait kendisine iftira edildiğini söyler ve bu mektubu reddeder.

Şeyh Sait'e daha önceden vermiş olduğu ifadelerinde hükümetin idaresini beğenmediği, kendisinin daha iyi bir idare kuracağını ifade ettiği hatırlatılır ve ardından da daha üç günde birbirilerine girdikleri, kardeş kardeşin malını yağma ettiğini iyi bir idarenin böyle mi kurulacağı sorulur. Şeyh Sait ise elinden gelen her şeyi yaptığını, yağma edilen malları geri alarak sahiplerine verdiğini söyler.

Hacı Hüsnü imzası ile Emir-ül Müminin diye kendisine yazılan bir mektup olduğu söylenir. Bu mektupta kaymakam tayin ettiği ve hükümet tesis ettiği gibi bilgilerin yer aldığı da sorulur. Şeyh Sait ise Emir-ül Müminin olmadığını, yazan kişinin küstahlık ettiğini, kendisinin hükümet tesis etmediğini sadece hükümetimiz şeriatı kabul ve adaleti tatbik etsin dediğini söyler.

Kendisine diğer arkadaşlarının hükümet kurma fikrinde olduklarını ifadelerinde söyledikleri belirtilir ve Sait onların yalan söylediklerini ifade eder. Şeyhin yalan söyleyip söyleyemeyeceği sorulunca da biraz düşündükten sonra "Söyler" cevabını verir.

Mahkeme daha sonra tekrar Şeyh Abdullah'ın sorgusuna geçer. Şeyhin daha önceden vermiş olduğu ifadesi okunur. Şeyh Abdullah sorgusunda isyanın Piran'da başladığını fakat daha öncesini bilmediğini isyandan haberi olmadığını söyler. Bunun üzerine yakalandığı zaman vermiş olduğu ilk ifadesinde Şeyh Sait'ten emir aldığını söylediği hatırlatılır. Şeyh Abdullah mektubu Çobakçor'un alınmasından sonra aldığını hiçbir cephede kumandanlık yapmadığını, hatta isyanın önlenmesine çalıştığını söyler. Varto'nun işgalinde yönelik olarak da Varto işgal edildikten sekiz saat sonra oraya gittiğini yanlarında yüz elli kişilik bir grubun olduğunu ifade eder.

Sorgulamasında Şeyh Sait'in oğlunun İstanbul'da babası ile görüştüğü zaman orada olmadığını, sadece asker toplamaya geldiği zaman gördüğünü, kayınpederi Şey Sait ile isyandan evvel görüşmediğini, Piran olayından önce hiçbir şey duymadığını söyler. Kendisinin Varto'ya gittiğinde ahaliyi isyandan vazgeçirmeye çalıştığını, hükümet konağına kesinlikle bayrak çekmediğini, oradaki kuvvetlerin kumandanlığını Şeyh Ali Rıza'nın yaptığını söyleyince Ali Rıza'ya kendi imzası ile yazdığı bir mektup hatırlatılır ve bu mektubu da kendisinin yazmadığını, imzanın kendisine ait olmadığını iddia eder.

Daha sonra Şeyh Abdullah'ı Saib Bey sorgulamaya devam eder. Asilere kumandanlık yapmadığını iddia etmeye devam eden Şeyh Abdullah'a Kasım Beye kumandan sıfatı ile yazdığı mektuplar gösterilir. Şeyh Kasım'da Abdullah'tan mektup aldığını doğrular. Daha sonra Pederhan ağayı tanımadığını iddia eden Abdullah'a yazmış olduğu ve kendi imzasının olduğu mektuplar gösterilince Abdullah inkâr etmeye devam eder ve bu mektupları ben değil benim adıma Zazalar yazıp benim adıma imzalıyorlardı şeklinde iddialarda bulunmaya başlar.

4 Nisan tarihinde cepheye gönderilen altı kişinin ellerinde bulunan vesikalarda da imzasının olduğu söylenir. Fakat yine bu imzanın kendisine ait olmadığını iddia edince bu sefer yazılan bu mektuplar Kasım Beye ve kendisine gösterilir. Kasım Bey imzaların Abdullah'a ait olduğunu söyler ve artık inkâr edemeyecek duruma gelen Abdullah'ta imzaların kendisine ait olduğunu itiraf etmek mecburiyetinde kalır. Şeyh Abdullah isyandan haberdar olduğunu itiraf ederek kendisini içlerine aldıklarını söyler.

Mahkeme heyeti tarafından aşiret binbaşılarından Kasım Bey'in sorgulamasına geçilir. Kasım Bey ifadesine Şeyh Sait'i çocukluğundan beri tanıdığını, isyandan evvel Şeyh Sait ile görüşmediğini, son görüşmelerinin Varto'da olduğunu söyler.

Varto'nun işgaline yönelik olarak da Varto'ya asilerin ilk hücumlarında başarılı olamadıklarını daha sonra yapılan ikinci hücumda başarı gösterdiklerini ve işgal ettiklerini anlattıktan sonra ikinci defa gelen kuvvetin başında Şeyh Abdullah'ın olduğunu söyler. Şeyh Abdullah'ın bizzat asilere kumandanlık yaptığı ve emirler verdiğini Kasım Bey de doğrular. Daha sonra ifadesine Varto Hücumundan evvel Şeyh Abdullah'tan isyana iştirak etmesinin lüzumuna yönelik tehdit niteliği taşıyan mektuplar aldığını, Şeyh Abdullah kumandasındaki asilerin Varto'ya girdikten sonra kendisini esir aldığı şeklinde devam ettikten sonra Varto'ya gelen kişilerin çoğunu tanımadığını, Şeyh Sait, Ali Rıza, Şeyh Abdullah, Hacı Selim, Mustafa, Mehmet Ağa ve daha birçok kişinin Varto'ya girdiğini söyler.

Asilerin Varto'yu 11 Martta işgal ettiklerini ve 25 Mart'ta da 12. Fırkanın ani bir hücum yaparak geri aldığını ve asilerin hep beraber geri çekildiğini ifade eder. Esir olduğunu iddia eden Kasım'a bu fırsatta neden çekilmediğinin sorulması üzerine

kendisi için çekilme fırsatının olmadığını, 25 Mart sabahı top ve makineli tüfek seslerini duymaları ile beraber hükümet kuvvetlerinin taarruza geçtiklerini anladığını fakat etrafını asilerin sardığını, kendisine bir at getirerek birkaç adamla beraber götürdüklerini söyler. Şeyh Sait'i Erbil Nahiyesinde gördüğünü ve görüştüklerinde Sait'in kendisine*" İki bin kadar Türk askeri taarruz etti. Abdülhamit'in karşısında sekiz yüz, Şeyh Abdullah'ın karşısında bin alı yüz, Türk askeri var. Malumat imkânı kalmadı. Burada tutunamayız, ne yapalım."* Diye sorduğunu söyleyince mahkeme reisinin "*Demek sizin fikrinizi almak için geldi*" demesi üzerine Kasım isyanın kısa bir tarihçesini anlatır [(27)].

Şeyh Sait davasının mühim bir safhaya girmesinden dolayı Cumhuriyet Gazetesi Muhabiri İstiklal Mahkemesi başkanı Mazhar Müfit Bey ile bir görüşme yapar bu görüşmede Müfit Bey isyan hakkındaki suale;

"İsyan dün veya evvelki günün meselesi ve herhangi bir sebeple meydana gelmiş bir şey değildir. Daha önceden hazırlanmış ve genel bir isyandır. Senelerden beri düşünülerek gizlice çalışılmış, nihayet icra devresine gelmiş, din perdesi altında ortaya atılmış ve bu suretle Yusuf Ziya, Cibranlı Halit, Seyit Abdulkadir *ve bir kısım vatan hainleri de siyasi bir yoldan ilerlemeye başlamışlardır. Mütemadiyen din propagandası yapan Şeyh Sait, Piran'daki malum hadise üzerine main zamana intizar edemeyerek vakitsiz icra devresine geçmiştir. İrtica ihtisarat-ı siyasiye tahrikât-ı ecnebiye isyanın başlıca amilleri olduğu gibi Sebi-ül Reşat ve Tevhit-i Efkâr gazetelerinin de bir takım mütalaaları huzur-u muhakemede kendi ağzından duyduğumuz gibi Şeyh Sait'i bir an evvel şaibeye sevk etmiş, üzerinde amil ve müesir olmuştur. Bu mürteb ve umumi isyanın istihdaf ettiği gaye gerek bizim tetkikatımıza ve gerekse rusa-i asatın bizzat huzur-u muhakemedeki ifadelerine göre bir Kürdistan krallığı teşkili hususidir. Bunda tahrikât-ı ecnebiye olduğunu Diyarbakır'a hücum eden asatın kumandanlarından Şeyh Abdullah ve Şeyh İsmail muhakemede itiraf etmişlerdir.*

İsyanın umumi ve mürteb olup bir Kürdistan teşkil gayesini istihdaf ettiğine diğer bir delil de Diyarbakır'a hücumun ertesi günü yazı makinesi ile yazılmış

---

(27) *Vakit Gazetesi*, 10 Haziran 1925, s. 1; *Cumhuriyet* 10 Haziran 1925, s. 1–2.

"Kürdistan Baş Vekiline" "Kürdistan Harbiye Nezaretine" adresleriyle bazı evrakın zuhurudur. İsyan mürtebleri Diyarbakır'ın zabtından o kadar emin imişler, zamanını o kadar iyi biliyorlarmış ki günü gününe yetişecek bir hesapla postaya tevdi etmişler. Şeyh Sait ve refikasının muhakemesini dinliyorsanız bütün bu hakikat bir bir meydana çıkıyor."

Gazete muhabirinin bu bölge hakkındaki suale de;

"*Bu havalide ağaların ve beylerin zulmünü düşünmek kâfidir. Zavallı halk bunların elinde esirdir. Can, namus ve hukuk bunların elinde oyuncak gibidir. Halk bu zalim derebeylerin pençesinden kurtularak hukuk tabiye ve kanuniyesine nail edilmelidir. Hiç şüphe yok ki hükümet-i Cumhuriyet bu cihetleri nazar-ı dikkate almıştır. Bilhassa tetkik heyetlerinin raporları üzerine ıslahat ve tensikat icra edilecek, halk hukuk-u tabiyesine nail, refah ve saadetin inkişafına mazhar kalacaktır."* Şeklinde yorum yapar.

İstiklal Mahkemesinde Şeyh Sait ve isyanla alakadar olanların sorgulamasına devam edilir. Bunlardan Diyarbakır'ın işgal edilmek istenmesine yönelik suallere Şeyh Mustafa bunun bir hata olduğunu söylerken sonra isyana katılmasındaki sebebin de şeyhlerin medreselerin kapandığını, şeriatın kalmadığını söylemeleri ve Allah tarafından bu hareketin onların kafalarına girmesi üzerine isyana katıldıklarını bunun da felaketleri olduğunu söyler.

Saib Beyin Şeyh Sait' e Kürt olup olmadığını sorması üzerine evvela Arap, sonra Kürt sonra da Türk olduğu cevabını verir. İsyanı din adına başlattığını iddia eden Şeyh Sait'e Saib Bey Arabistan düşman işgali altındayken orasını neden kurtarmaya gitmediğini sorması üzerine Şeyh Sait "*Orada olsaydım orada da isyan ederdim*." Cevabını verir [(28)].

Diğer sanıklardan Genç valisi İsmail Hakkı, Nahiye Müdürü, Genç jandarma yüzbaşısı Avni, Şeyh Ömer, Şeyh Abdullah, Şeyh Âdem ve Binbaşı Kasım'ın babası Ahmet ağa ve biraderi Ali sorgulanır. Bunlardan Şeyh Ömer, Şeyh Abdullah, Şeyh

---

[(28)] *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Haziran 1925, s. 1–2..

Âdem, isyanla alakalı olmadıklarını ileri sürerek inkâr ederler. Binbaşı Kasım'ın babası Abdullah'ın da seksen altı yaşında olması dolayısıyla iştirake müsait olmadığı düşünülerek berat ettirilir. Bunun üzerine Ahmet *"Allah devlete ve millete ömür versin."* der.

Kasım'ın biraderi Ali sorgusunda isyan gayesinin dini kurtarmak, hükümeti devirip Kürdistan'ı kurmak olduğunu söyler. Bunun üzerine Kasım kardeşinin yalan söylediğini kendisi ne bilirse kardeşinin de onu bildiğini söyler.

Savcı Süreyya Bey Madenli Kadri ile Piranlı Molla Mehmet'in Şeyh Sait ile beraber yargılanmasını talep eder ve mahkûmların sorgulaması yapılır.

Bunlardan Madenli Kadri 1909'da mebus olduğunu, tehcirle alakadar olduğundan Malatya'ya sürüleceğinden korkarak meclise katılmadığını, Diyarbakır'a gelip Zülfü Beye misafir olduğunu Yunanistan ile harp başladığı sıralarda Şeyh Sait'e mecliste muhalefet olduğuna dair tebdil amaçlı olarak mektup yazdığını, Şeyh Abdulrahim'in kendisini vali yapmak istediğini ve kendisinin de bunu kabul ettiğini itiraf eder.

Şeyh Sait de bunu kabul ederek biraderi Abdulrahim'in Madenden dönünce yerine Kadri'yi münasip gördüğünü söylemesi üzerine dindar ve güzel bir adam olduğu için Kadri'yi onayladığını itiraf eder [(29)].

İstiklal Mahkemesinde Genç Valisi İsmail Hakkı Bey'in sorgusu yapılır. İsmail Hakkı Bey, yirmi beş seneden beri Mekteb-i Mülkiyeden ayrıldığını, on yedi sene Bab-ı Ali'de hizmet ettiğini, meşrutiyet'in ilanı ile birlikte sicil tahrirat kalemi memurluğu yaptığını, sonra Ertuğrul mutasarrıflığına tayin edildiğini, üç sene açıkta kaldıktan sonra asker olmamak için bir haneye kaymakamlığı kabul ettiğini ve üç sene tekrar açıkta kaldıktan sonra Genç valisi olarak atandığını söyler.

[(29)] *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Haziran 1925, s. 2..

Genç valisi İsmail Hakkı Bey sorgusunda isyan hadisesinin olacağından haberdar olmadığını iddia ederek isyan olacağından haberdar olsa merkeze bilgi vereceğini ifade eder. Daha sonra mahkeme reisinin Muallim Mehmet Zeki ve Hamdi Bey'in isyanın çıkacağına yönelik ihbarda bulunduklarını hatırlatınca İsmail Hakkı Bey de Muallim Mehmet Zeki Bey'in verdiği bilgilerin isyanı ihbar niteliğinde olmadığını sadece Ankara'ya karşı bir suikast yapılacağına yönelik bilgilerden bahsettiğini bu hususta dâhiliye vekaletinden bir telgraf aldığını ve kendisinden bilgi istendiğini, kendisinin de tahkikat yaptırdığını, Çobakçor kaymakamına sorduğunu ve kaymakamın kendisine bu meselenin şahsi şüpheden başka bir şey olmadığını bildirmesi üzerine de bununla yetinmeyerek jandarma kumandanıyla ortaklaşa tahkikat yaptırdığını, ihbar olmadığı için evrakı mahkemeye gönderdiğini daha sonrada Muallim Mehmet Zeki'nin tutuklandığını ve asilerin gelmesi ile de öldürüldüğünü ifade eder.

Mahkeme reisinin Hamdi Bey'in de ihbarda bulunduğunu hatırlatması üzerine İsmail Hakkı Bey, geçen sene dâhiliye vekâletinde ihbarın suretini aldığını, vekâletin kendisine bu hususta soruşturma yapmasını emrettiğini, jandarma kumandanını bu işi soruşturması için görevlendirdiğini söyler. Daha sonra ifadesinde Hamdi Bey tarafından gönderilen ihbarnamede nahiye müdürünün Şeyh Sait ile görüşmekte olduğu ve İngilizlere hizmet ettiğinin yazıldığı ve yapılan soruşturma neticesinde Hamdi Bey'in milletvekili olamadığı için böyle bir ihbarda bulunduğunun anlaşıldığını Mehmet Zeki Bey' gelince de kedisine ifade vermekten çekindiğini söyler. Bunun üzerine mahkeme reisi "*Elbette çekinir, her muhbiri tehdit ile mahkemeye verirseniz söyleyemez*." Deyince İsmail Hakkı Bey ihbarının gerçek olup olmadığı belli olmadığı için mahkemeye verdiğini söyler.

Mahkeme reisinin ortada şüpheli bir şey olduğunu, meydana gelen isyan hadisesinin ihbarın önemini ortaya çıkardığını, ihbarın doğru olabilmesi için ille de isyanın çıkmasının mı gerektiğine yönelik sorusuna İsmail Hakkı Bey cevap veremez.

Mahkeme reisinin, Şeyh Sait'in Darahani'ye gelmesinin bir idare memuru olarak kendisinin dikkatini çekip çekmediğini sorması üzerine İsmail Hakkı Bey, Şeyh Sait'in

yanında sekiz on kişinin olduğunu ve Darahani'ye saldırmak maksadıyla gelmediğini söyler.

Şark istiklal mahkemesinde Şeyh Sait'in inzibat kumandanlığını yapan Hasan Fehmi'nin muhakemesine geçilir. Hasan Fehmi sorgusunda isyanın sebebini bilmediğini, kendisinin bir asker olduğunu, Şeyh Sait'in kırk gün evvel Çobakçor'a gelip Elazığ'a doğru gittiğini ve meseleyi orada açtığını, amacının şeriat olduğunu söylediğini anlatır. İsyan hakkında ne görüştüğüne yönelik olarak da şeriat meselesinin görüşüldüğünü Şeyh Sait'in bazı meseleleri dinimizin kabul etmediğini söylediğini ve bu meselelerin görüşüldüğünü başka bir şey görüşülmediğini ifade eder.

Muallim Mehmet Zeki'nin yaptığı ihbarı bilmediğini sadece beyler ve ağalar arasında muhabere olduğuna yönelik ihbarda bulunduğunu öğrendiğini daha sonra muallimin tutuklandığını ve öldürüldüğünü anlatır. Daha sonra ifadesinde bu isyan hadisesinin küçük bir mesele olmadığını anladığını ve muallimimin ihbarından sonra valiye giderek verilen ihbarların doğru olduğunu söylediğini fakat valinin de kendisine hiçbir şey olmadığını söylediğini anlatır.

Bu isyanın jandarmaların Piran'daki müdahalesi gibi basit şeylerden ileri gelmediğini aylardan beri tertip edildiğini, Şeyh Sait'in köyleri gezerek din hakkında dinin elden gittiğine yönelik propaganda yaptığını da ifadelerine ekler.

Mahkeme reisinin isyanın planının ne olduğuna ve nereleri almak istediklerine yönelik sorusuna, meselenin şeriat olduğunu, Darahani ve Lice'ye kadar yürümeyi düşündüklerini, Ömer ağa, Hacı Sadık ve kendisinin Şeyh Sait'in müşaviri olduğunu kendileri ile görüştükten sonra cepheyi tuttuğunu, Mustafa Bey'in Hani'yi işgal ettiği zaman Şeyh Sait'in civar bir köyde olduğunu ve sonra Şeyh Sait'in de Lice'ye geldiğini, Diyarbakır'a burada hücum etmeyi kararlaştırdıklarını fakat kendisinin içlerinde olmadığını, daha sonra da Diyarbakır'a Şeyh Sait kumandasında hücum edildiğini anlatır [(30)].

---

(30) *Vakit Gazetesi*, 17 Haziran 1925, s. 1.

Bu arada İstiklal Mahkemesinde isyana iştirak ettikleri için yargılanan Çan şehleri hakkında hüküm verilir ve bunlardan Abdullah, Süleyman ve Ali isyana iştirak ettiklerinden dolayı idama, Merci Bin Halit, Sait Bin Ali, Mahmut Bin Ali, Resul Bin Mehmet, Şerif Bin Hüseyin Ahmet Bin Halil otuz sene küreğe ve Lice'de asilerin inzibat memurluğunu yapan Hüseyin'de idama mahkûm olur [31].

Güvenlik güçleri tarafından ele geçirilemeden evvel kayıtsız şartsız af edilmesi şartı ile teslim olabileceğini bildiren fakat bu isteği red edilen şeyh Şemsettin 11 Mayıs 1925 tarihinde yakalandıktan sonra istiklal Mahkemesine verilmiştir.

Şeyh Şemsettin verdiği ifadelerde şeyh Yusuf'un oğlu olduğunu, Silvanlı ve Nakşibendî tarikatına mensup olduğunu, isyana iştirak etmediğini sadece kaymakamın daveti ile halka itaat için vaaz verdiğini, asilerin kendisini tehdit ettiğini bu yüzden de dağa kaçtığını iddia eder. Yine vermiş olduğu ifadelerinde iki tane tekkesinin olduğunu, okuma bilmediğini, Türkçe bilmediğini de söyler.

Şeyh Şemsettin davası tekke konusunun işlendiği bir dava haline gelir. Bu konu ile ilgili Şeyh Şemsettin'e birçok sorular sorulur. Bunlardan müritlerinin Şeyh Şemsettin'in huzuruna girdiklerinde yerlere kapandıkları ve kendilerinden geçerek *"Ya Şeyh kaldır peçeni Allah'ın cemalini görelim."* Diye bağırdıkları iddiasını da reddeder.

Daha sonra mahkeme başkanı Mazhar Müfit Bey savcının iddianamesini ve sanıklarında savunmalarını hazırlaması için mahkemenin 27 Haziran 1925 Cumartesi günü yapılmasına karar verir [32].

---

(31) *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Haziran 1925, s.1; *Vakit Gazetesi*, 19 Haziran 1925, s. 1.

(32) *Dünya Gazetesi*, 20 Temmuz 1957; *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Haziran 1925, s. 1.

2.3.Sanıklar Müdafaalarını Hazırlıyor

Şeyh Sait mahkeme neticesinde kurtulacağını düşünmekte ve Ali Saib Bey'e *"Senin kalbine Allah bu muhabbeti koydu. İnşallah bizim muhakeme bitsinde Hınıs'a bir kuzu yemeğe gidelim"* (33) diye söyler.

Şeyh Sait müdafaasını yazarken bir taraftan da kurtulup kurtulamayacağını düşünmekte, hapishanede her gördüğüne bu hususta bir soru sormaktadır. Mahkemeden sonra Ali Saib Bey'i Hınıs'ta kuzu yemeğe davet ettiğine bakılırsa, şeyhin kurtulacağını ümit ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Şeyh Sait gördüğü bir rüyayı da hapishaneden çıkacağına yönelik yorumlar (34).

Vakit gazetesi muhabir Naşit Hakkı da Şeyh Sait ile hapishanedeki hücresinde görüşür. Şeyh Sait ona *"Allah'ını seversen sen buraya ihbarla mı geldin yoksa mahkemeleri kararlaşan İstanbul gazetecilerinden misin?*" diye sorar. Naşit Hakkı da isyanın başladığı günden beri burada olduğunu söyler. Daha sonra Şeyh Sait'in uzun bir ah çekerek ellerini dizlerine vurarak başını iki tarafa salladığını ve *"Vallah bu işin başında kahrı ihtiyari içinde bulunuş isem. Kürtler azınca etraflarında bulundum. Bütün havali dedemin elini öptüğünden hadise çıkınca etrafımda toplandılar. İşte iş böyle oldu. Şimdi sen ne dersin Naşit Bey ikbalim kurtulacak mı?"* diye Naşit Bey'den fikrini sorar. Daha sonra yine Şeyh Sait sözlerine *"Ahmet Süreyya Bey Balıkesirliymiş, güzel adam. Devlete millete yarayacak adam. Hele Saib Bey, çok güzel adam kalbimde ona karşı büyük bir muhabbet duyuyorum. Kalbim ona meyl ediyor, bilmem o anlıyor mu anlamıyor mu? Bana karşı Allah onun kalbine muhabbet koydu."* Şeklinde devam eder. Diğer mahkeme üyelerinin nereli olduklarını Naşit Bey'den sorar. Naşit Bey de birinin Denizli diğerinin de Kırşehirli olduğunu söyler fakat Şey Sait buraları tanımaz ve *"İnşallah onlarda iyi adamlardır. Kurtulur muyum dersin? Ne dersin Naşit Bey inşallah kurtulurum değil mi?"*şeklinde sözlerine devam eder (35).

---

(33) *Vakit Gazetesi*, 21 Haziran 1925, s. 1.

(34) *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Haziran 1925, s. 2.

(35) *Vakit Gazetesi*, 26 Haziran 1925, s. 1.

27 Haziran 1925 Cumartesi günü savcı sanıklar ile ilgili iddiasını okur. Bu iddianamede sanıklarla ilgili işlenen suçlar, ayaklanma sırasında kimlerin ne yaptığı, ayrıntılı bir şekilde anlatılır, deliller gösterilir ve her suça ait ceza hükümleri belirtilir. Yapılan iddianamede ayaklanmanın hangi şartlar altında çıktığı, sebep ve amacının ne olduğuna yönelik delillerde değerlendirilir. Tekke ve zaviyelerin kuruluşlarının sebep ve amaçları dışında bırakılarak, şeyhler tarafından müritlerini ve masum halkı kandırıcı siyasi birer yuva oldukları ileri sürülerek kapatılması için mahkemede karar alınması da istenmektedir [36].

Savcı Süreyya Bey ayağa kalkarak gür bir ses ile "*Abdı Hayat Türk vatanının ahkâmı şerifesinde vatanın müdafaa ve muhafaza mahiyette vuku gelen son hadise-i isyaniye mazilerde telakki, gayri Türk ve gayri Müslim devletlerle herkesi kıyama sevk eden beş asırlık itibarı kardeşlik şerefini iktisadilerine rağmen balkan harbinde bütün vatandaşları için daima şefaat göstermiş olan Türkleri arkasından vurmaya Arnavutları sevk eden Suriye'yi Filistin'i şımartan amil ve gaye ne idiyse Kürt isyanını tahrik eden ruhu hayatta bunun aynıdır.*

Bunu yapanlar memleketin içinde sevki hadiseyi vücut vermişlerdir. Ruhu malumun vücuda getirdiği bu hareket saf olan birçok kitleyi felakete sürüklemeye sebebiyet vermiştir. Huzurunuzdaki bütün bu eşhas maznunenin istinat ettikleri nokta güya Hükümet-i Cumhuriye'de kanaat dindarlarına bazı ahvalin yaptıkları bir harekettir. Muvacehen kanunda milletin münafih aliyesi namına müslih bir cinayet azmi olmaktan başka şekli yoktur. Birçok siyasilerin muvacehesinde, birçok içtimailerin yanı başında başlayan her fert o devletin kanun mevzuasında hizmet ve riayet etmeye mecburdur. Türk içtimaiyesine dâhil olan, Türk hayat-ı içtimaiyesinin hukuku da aynı kanun ile tevsik edilmiştir. Türk efkârı umumiyesinin muvacehesinde müthiş bir hakikattir ki halkın asamı teyit ve gasp ederek ondan aldığı kuvvetle bütün halka zulmü inhaz eden padişahlık devresinin sukutunda Kürt propagandasının takviyesi mahiyetinde, dâhiliye ve hariciyede bu isyanın şedit alakası vardır. Memleketin Türk

[36] *Dünya Gazetesi*, 22 Temmuz 1957.

yurdunun uzun ve yıkıcı harbi umumi senelerinden beri hariçten gelen tecavüz amili namus ve şerefiyle tevki eden birçok vatan perveran her taraftan kıyam ettiği bir devrede bu isyanı yapan adamlardan kaçı çalışmış olduklarını iddia ederler.

Eşhas maznuniyenin damağlarında vatanı felakete sevk eden bir hareketi durdurmak olsaydı buna bir vatanperverlik denilebilirdi. Hâlbuki bunlar düşmanların cümleleri ile milli vatanın hudutlarına yakın mahiyetlerde birçok vatansızın takip ettiği gayeyi istimal etmişler. Cahil halkın masum kalbini insanların hayatını tahrik için bu maznunların istimal ettiği silah din ve takkiye olmuştur. Bu meşhur silah hissiyatı tahrik etmek için tarihin bütün devresinde istimal edilmiştir.

Şeyh Sait muhakemesinde babasının mezarını ziyarete giderken Piran'daki vukuatın vücuda getirdiği ve bundan evvel hiçbir tasvir ve fiili bir hareketi olmadığını söylemiştir. Hâlbuki davanın tetkiki ve şimdi takdim edeceğim deliller bu işin mesmum bulunduğunu ispat edecektir.

Müessir ecdadı ziyaret için Hınıs'tan kışın çıkan bir şeyhin köy köy dolaşarak havaliye aslen kerametten Şey Mustafa denilen bir şahsa yazdığı mektupla birçok mahale uğrayacağını söylemesi bu işi Hınıs'tan hareketinden evvel tatbik ettiğine delildir.

Maznunlardan bazılarının pek safiyane itirafı ve beyanatına göre isyan sahasını teşkil eden şark ve şimal vilayetlerinde üç seneden beri takibat-ı kanuniye icra edilen birçok eşhasın dolaştıkları, insanlar arasına fitne tohumları saçtıkları tamamen teyit ediliyor. Muhakeme esnasında Şeyh Şemsettin namını taşıyan, şeyhlik ile zerre kadar alakası olmayan bu şeyhin etrafına meridan diye topladığı eşhası ve hattı cebvanı şekline sokarak kendisini mesut diye göstermesi bu mahiyette şeyhliğin ne derece su istimal edildiğine bir delildir.

Şeyh Âdem takviyesini Hani'deki tertibat-ı müzakerat da ve içtimaata tahsis etmiştir. Tekiyeler şeyhlerin şurada burada teşkil ettikleri zaviyeler kanunen mümnevic olan birer içtimagah siyasi telakki edilebilir. Bu takiyeler zikir ve ibadet için müsirleri tarafından açılmış ve yine bu gün bu hakikat en çok su istimal edilen yerlerdir.

Bundan evvel huzurunuzda maznun olarak isyana iştirak etmiş bir çok eşhas vardır ki, kısmı âlisi iştiraklerini cesaret ile itiraf ederek, şeyhlerin kendilerini güya kutsi gayelere tahrik sureti ile iğfal ettiklerini beyan etmişlerdir. Zavallı olan bu insanları şeyhlik, tekke ve zaviyeler bu yollara sevk etmiştir. Buna muhakemeye dâhil eşhas içinde bir numune olarak Şeyh Abdullah'ın müridi bir kısmı mütemadiyen "Ben müridim. Şeyhim nereye giderse ben de oraya giderim."demiştir. İsyandan sonra bunların elinde hareketi idare, tahrik ve idame edenlerle bunların merbutları olan eşhas huzurunuzdadır."

Süreyya Bey bundan sonra isyana fiilen iştirak edenlerden elli üç kişinin isyandaki derecelerini ve yapmış oldukları faaliyetleri birer birer anlatmıştır. İddianame şöyledir:

"Şeyh Abdullah, Varto kasabasının işgaline memur edilmiş, hareket-i isyaniyenin başına geçmiş, Varto'da bir müddet hükümdarlık etmiştir. Süren muhakeme esnasında kendi ifadesi ile teyittir.

Şeyh Şerif, Elazığ cephesi kumandanlığını derahde etmiştir. Kendisi kumandan olduğunu inkâr etmişse de kendisine bu unvanla yazılan mektuplar ve cevabında bu imzayı kullanan birçok mektupları vardır.

Fakih Hasan, Darahani inzibat memurluğunu yapmıştır. Kendisi inzibat kumandanlığını bazı memuriyete iyilik için yaptığını söylemiş ise de bu iddia unvanını istirham edemez.

Hacı Sadık Bey, uzun sakalına ve ilerlemiş yaşına rağmen bu isyanda Şeyh Sait kadar çalışmış bir şahıstır.

Hanili Şeyh İbrahim, Çobakçorda idare-i umumiyeyi derahde etmiş bir şahsiyettir. Davadan anlaşılacağı gibi asat sergerdeleri en ziyade Çan mıntıkasına ithaf ehemmiyet etmişlerdir.

Şeyh Ali, Şeyh Celal ve Hasan hareket-i isyaniyeye aynen ve müştereken çalışmışlardır. Şeyh Ali Kığı, Şeyh Celal ve Şeyh Hasan Harput cephesinde çalışmıştır.

Hanili Mustafa ve Salih Beyler asat ve sergerdelerden olup birçok müsademelerde bulunmuşlardır. Hanili Salih kırılan bacağına rağmen teslim olmayarak tutsak edilmiş bir asidir. Bunlardan başka Yusuf, ettiği isyanın ehemmiyetini saklamadan tahkikata çalışmış, Madenli Kadri, asatın inzibat memurluğunu yaptığını itiraf etmekle beraber Fakih Hasan gibi hizmet için yaptığını söylemiştir.

Cizreli Şeyh İsmail ile biraderi Abdullatif, Diyarbakır üzerine derbeder bir kuvvetle hareket yapan rusa-i asttandır. Diyarbakır'a hücumdan evvel Şeyh Sait'e giderek "Madum eşhası iğfal et" diyerek Diyarbakır'a daha büyük bir kuvvetle hücum etmek üzere halkı kandırmak için şahsen çalışmışlardır.

Molla Emin Şeyh Abdullah'ın mürididir. Şeyh Abdullah ne yapmışsa ne düşünmüşse o da aynı şeyi yaptığını ve harekete iştirak ettiğini itiraf etmiştir. Tahrikte ve isyan devresinde çok çalışmıştır. Bütün asilerce malum olduğu cihetle isyanın tertip edenlerden biri bu adamdır.

Hacı Halit Bey, Şeyh Abdullah ile beraber Varto asilerindendir. Bir askerle firar ederken yakalanmıştır. Ali Badak isyan rusasından Şeyh Şerifle Elaziz'e gitmiş bir at getirmiştir. Mülazım Ferit meda-i umumiyesi Abdülhamit Efendi, memur olduğu halkın emniyet mal ve hayatını temine mecbur bir memur olduğu halde asatı hanelerine misafir etmek ve muhtaç oldukları istirahatı temin etmekle harekette bulunmuştur.

Jandarma Mehmet Fahri ve Ali Avni Efendiler zabit oldukları halde, vatan ve millet aleyhine kıyam edenlerin hizmetlerini ve paralarını kabul eden iki şahıstır.

Kaymakam Hüseyin Hilmi, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'yı kasabaya davet eden, oranın vaziyet-i sevki elçiyesini ifşa eden bir şahıstır.

Hâkim Ali Rıza Efendi aslen Bağdatlıdır. Şeyh Sait'in hareket vakasını hareketin mahiyetinde göstererek takdir etmiş, "Kendisinden muvaffakiyet memuldur."gibi sözler sevk ederek tahrik suretiyle hareket-i isyaniye de zimdihaldir.

Genç valisi İsmail Hakkı hakkında malum iddia isyanı tasvip edecek bir harekette bulunduğunu sart edememekle beraber birçok ihbarata rağmen vazife-i memuriyetini suiistimal etmiş bir memurdur."(37)

İddianamenin okunmasından sonra sanıkların savunmasına geçilir. İlk savunmasını okuyan Şeyh Sait'tir. Şeyh Sait savunmasında ayaklanmanın sebebi olarak Piran'daki çatışmayı gösteriyor, ayaklanma çıkarmak istemediğini fakat halka kendiliğinden çıkan bu eyleme engel olamadığı ve elinde olmadan onlara katıldığını, daha önceden söylediği *"Ben bu hadisenin ne önünde, ne de arkasında idim. Herkes gibi arada bulundum.*" diyordu.

Babasının kabrini ne suretle ziyarete gittiğini anlattıktan sonra müdafaanamesinin sonunda isyanın hazırlanmasında Sebi-ül Reşat tarafından medreselerin kapanması ve diğer neşriyatların sebep olduğunu, en ziyade yalan haberlerin müessir olduğunu söylüyordu.

Ziyan ettiği iki bin altının verilmesini de isteyerek son olarak ta *"Sizin gibi adalet şaar hükümetin vicdanına bıraktım. Ne karar verirseniz veriniz. Kader ne ise onu göreceğim"* demiştir.

Daha sonra damadı Şeyh Abdullah söz alarak savunmasını okuyup "*Kürtçülükle meşgul değildim. Affim hükümetin şanındandır."* diyerek savunmasını yapar.

Sonra sıra Binbaşı Kasım Bey'e gelir. Kasım Bey savunmasında Cumhuriyete sadakatini tekrar eder. Şeyh Sait'i yakalayanlar için söz verilen mükâfatı istedikten sonra akrabalarının da beratını ister.

---

(37) *Vakit Gazetesi* 28 Haziran 1925, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Haziran 1925, s. 1–2; *Vatan Gazetesi*, 28 Haziran 1925, s. 1.

Bundan sonra diğer sanıkların savunmaları alınır. Bunlardan Şeyh İsmail, Şeyh Abdullatif, Hacı Halit, Abdülhamit, Kemal, İsmail, Molla Emin, Kargapazarlı Reşit, Selman, Hayri, Çerkez Yusuf, Maksut, Şeyh Şerif, Şeyh Sait'in kayınpederi Ali Mehmet, Baba Bey, Ahmet Hurşit, Molla Cemil, Hüseyin, Mülazım Fahri, Kâtip Niyazi, Jandarma Ali, Mehmet Sabri de kendilerini müdafaa ederek, masumiyetlerinden bahsedip beratlarını talep ederler.

Yüzbaşı Ani ile Hacı Sadık'ta isyana iştirak etmediklerini söyler. Cemil Paşazadelerden Erken Bey ile Bekir Sıddıki efendide isyan ile alakadar olmadıklarını söyleyerek beratlarını talep ederler.

Çan şeyhleri Hasan, Celal, Ali de isyan cephesine gittiklerini söylemekle beraber bunu zorla olmuş gibi göstererek masum olduklarını söylerler ve onlarda beratlarını isterler.

Çobakçor kaymakamı Hilmi, uzun bir müdafaa yaptıktan sonra Kuva-i Milliye'de yapmış olduğu hizmetleri sayar ve oda beraatını ister.

Hanili Mustafa'da bir müdafaaname hazırlar fakat bunu okumaya kendisinde kuvvet bulamaz ve isyanla alakadar olduğunu itiraf eder.

Diğer şeylerden Abdullah ile Ömer "*Bizler fakir şeyhleriz. Korkumuzdan iştirak ettik."*derler.

Bundan sonraki savunmalarda diğer sanıklar da hemen hemen aynı sözleri tekrarlayan müdafaalarını verdikten sonra aflarını isterler. Bazıları da savunma yapmadan yalnız adalet istediklerini söyler. Savunmalar alındıktan sonra mahkeme kararın verilmesi için 28 Haziran 1925 Pazar gününe ertelenir [(38)].

[(38)] *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Haziran 1925, s. 1–2; *Vakit Gazetesi* 29 Haziran 1925, s. 1; *Vatan Gazetesi,* 29 Haziran 1925, s. 1.

2.4. Karar Verildi

28 Haziran 1925 Pazar günü toplanan mahkeme kararını açıklar. Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, Fakih Hasan, Hacı Sadık, Şeyh İbrahim, Şeyh Ali, Şeyh Celal, Şeyh Hasan, Hanili Salih Bey, Mehmet Bey, Madenli Kadri, Şeyh Şemsettin, Şeyh Âdem, Şeyh İsmail, Şeyh Abdullatif, Molla Emin, Kargapazarlı Halil ve oğlu Mehmet, Molla Cemil, tahrirat kâtibi Tahir, Nahiye müdürü Tayip Ali, Jandarma Hamit ve yirmi dokuz kişi idama mahkûm olunur.

Fakat bunarın içerisinden Çobakçor kaymakamı Hüseyin Hilmi'nin Kuvva-i Milliye'de hizmeti dikkate alınarak cezası Konya'da on beş sene küreğe çevrilir. Genç valisi İsmail Hakkı'nın Konya'da bir sene hapsine ve devlet hizmetinde görev verilmemesine, Salih Bey oğlu Hasanın cezasının on beş yaşını doldurmadığı için on sene hapsine, Cemil paşazade Ekrem, Jandarma Teğmeni Mehmet, Jandarma Yüzbaşısı Avni, Hanili Mustafa Bey üç sene ile onar sene küreğe konulmalarına, Çobakçor Hâkimi Ali Rıza'nın milli hudutlar dışına çıkarılmasına, Çobakçorlu Hüseyin, Sıhhiye Kâtibi Niyazi, Bitlisli Mehmet, Vartolu Ali, Kargapazarlı Reşit ve Süleyman Bey, Darahani Müftüsü İsmail, emekli Binbaşı Kasım, Molla Abdülhamit, Maksut, Ahmet, Nimet ve İbrahim Beylerin beratlarına, Kadri, Memduh, Beylerinde âdem-i mesuliyetlerine karar verilir.

Kararın okunmasından sonra beratlarına ve âdem-i mesuliyetlerine karar verilenler dışarı çıkarılmış ve mahkeme başkanı metin ve gür bir sesle mahkûmlara hitaben "*Kiminiz şahsen bir zümreyi alet, kiminiz tahrikât-ı ecnebiye ve ihtiras-ı siyasiyeyi inhaz ederek cümleniz bir noktaya yani müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz umumi isyan ve kıyamı yaparak bu havaliyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet Hükümetinin azimkâr ve kat'i hareketi, cumhuriyet idaresinin öldürücü darbeleriyle isyan, irtica ve kıyamınız derhal perişan edilerek cümleniz huzur-u adalette hesap vermek üzere yakalanarak getirildiniz.*

Herkes bilmelidir ki Cumhuriyet Hükümeti, fesat ve irtica ile her türlü faaliyetlere göz yumamayacağı gibi tedbirler sayesinde bu gibi harekete zemin ve saha da bırakmayacaktır. Senelerden beri ağaların, şeyhlerin, beylerin baskısı altında feryat

*eden bu zavallı halk sizin şer-i fesadınızdan kurtularak Cumhuriyetimizin feyizli ve saadet bahseden yollarında ilerleyerek mesut yaşayacaktır. Sizde döktüğünüz kanların, verdiğiniz hainliklerin cezasını adalette hayatınızla ödeyecek, hesabını vereceksiniz. İşte Cumhuriyetin sert fakat adil kanunları budur."*dedikten sonra mahkûmların götürülmesini emreder. Mahkeme başkanının alkışlarla karşılanan sözlerinden sonra mahkûmların kollarına kelepçeler vurulur ve götürülür. (39)

Mahkeme kararını açıkladıktan sonra mahkûmlar arasında büyük bir şaşkınlık yaşanır. Şeyh Sait'in damadı Abdullah kanlı gözlerini kayınpederine dikerek *"Bu herifin namına yandık!"* şeklinde bir şeyler mırıldanırken mahkûmlardan biride "*Ruslarla çarpışırken yaralanmıştım keşke o zaman babam gibi şerefimle ölseydim!*" demektedir.

İdama mahkûm olanların hepsinde bir telaş vardır. Yürü emri verildikten sonra başta Şeyh Sait olmak üzere idam mahkûmları askerlerin süngüleri arasında Diyarbakır'ın geniş caddelerinde yol almaya başlar. Caddenin her iki tarafında bulunan evlerin damlarında birikmiş olan halk, yumruk sallayarak kinlerini ve garezlerini ifade ederler. Mahkûmlar hapishaneye sevk edildikten sonra Savcı Süreyya Bey verilen karara itiraz etmeyeceğini hükmün infaz edileceğini söyler.

Şeyh Sait hücresinde hapishane müdürü Osman Bey ile görüşerek bırakacağı altınların evlatlarına taksimini vasiyet ederek çocuklarının isimlerini sayar, fakat nerde olduklarını bildirmez.

Merkez hastanesi nöbetçi doktoru Yüzbaşı Cemil Bey genel bir muayyene yapar. Koğuşta her taraftan bir ses çıkıyor, kırk altı kişi dolaşmakta ve bunlar dini, âlemi, evlat ve ailelerini unutarak paralarını gizlemeye çalışmaktadır. Yağma ettikleri paraları yiyemediklerinden dolayı birbirleriyle dertleşmektedirler.

---

(39) *Vatan Gazetesi*, 29 Haziran 1925, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Haziran 1925, s. 1–2; *Vakit Gazetesi*, 29 Haziran 1925, s. 1.

Saat on ikide muhafız bölüğü komutanı Nafiz Bey'in ince fakat sert sesi duyulur. "*Hadi bakalım, birer birer çıkınız*!" der. Nafiz Bey'in emriyle mahkûmlar kapının önünde sıralanır aralarında merasim kalmamış bir şekilde en önde Fakih Hasan ortalarda da Şeyh Sait bulunmaktadır. Bu sırada Diyarbakır halkının duymaya aşina olduğu bir ses duyulur. *"Şeyh Sait nerede?*" Şeyh Sait bu sesi hemen tanır ve *"Saib Bey, haniya doğruyu söylersem kurtaracaktın?"* diye sorar. Daha önceden kurtulursa herkese kuzu ziyafeti vereceğini vaat eden Şeyh Sait'e, Saib Bey'in dudaklarının ucundan "*Ne yapalım, seninle celsede kuzu yiyemedik*."cümlesi dökülür. Şeyh Sait "*Artık kuzu falan kalmadı, ne olurdu Edirne'de yüz bir sene verseydin*?" diyerek Edirne'de yüz bir sene hapis cezası verilmiş olmasını istediğini belirten Şeyh Sait'e Saib Bey sesini gürleştirerek "*Bu kadar Türk'ün kanının dökülmesine, ocaklarının sönmesine sebep oldun. Cezanı çekeceksin!*" der.

Şehrin Siverek kapısı dışında hazırlanan idam sehpaların bulunduğu yerde kolordu komutanı Mürsel Paşa, Vali Mithat Bey, İstiklal Mahkemesi üyelerinden Müfit Bey, Diyarbakır mebusları Cavit ve Şeref Beyler ile birçok subay ve halk vardır. Yüz on gün evvel aynı mevkide mehmetçiklerle çatışanlar ne tecellidir ki bu sefer mehmetçiklerin süngüleri arasında cezalarını çekmek için idam sehpalarının bulunduğu yere doğru gelmektedir.

Şeyh Sait durarak Ali Saib Bey'e hitaben; "*Seni severim, ama ruz-u muhaşerede seninle muhakeme olacağız.*"der. Bunun üzerine Müfit Bey "*Beni mi çok seversin, Saib'i mi?"* diye sorunca Şeyh Sait gülümseyerek "Saib *Beyi, sora seni."*diye cevap verir. Vali Mithat Bey heyecanla Şeyh Sait'e "*Ruz-u cezada amil hâkimlerimizle değil, öldürdüğün masum çocuklar, ocaklarını söndürdüğün ailelerle muhakeme edileceksin*."deyince Şeyh Sait de ona "Boynuzsuz keçinin ahını boynuzludan alıyorlar."diye cevap verir. Mürsel Paşa Şeyh Sait'e hitaben "*Türklerin en büyük düşmanı, Türkiye'yi ezmek isteyen kimdir*?"diye sorunca Şeyh Sait tereddüt etmeden "*İngilizlerdir.*"cevabını verir. General Mürsel Paşa tekrar Şeyh Sait'e hitaben "*O halde neden bu işi yaptın, din kalktı diyorsun, namazını kılmıyor musun, camide ezan okunmuyor muydu*?" diye sorunca Şeyh Sait, ibadetine kimsenin karışmadığını, ezanın da okunduğunu itiraf ettikten sonra bir müddet düşünerek başını eğip "*Fenalık yaptık, bundan sonra iyi olur inşallah*" der ve bu son sözü olur.

Daha sonra sanıklar hakkındaki idam kararları diğer idam kararlarında olduğu gibi uygulanmaya geçilir. Şeyh Sait'in idam edilmesinden sonra diğer mahkûmlar da sırayla idam edilir [40].

3.TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASI

Terakkiperver Fırka'nın programında yer alan bazı maddelerden faydalanmak isteyen bir takım kişilerin partiye üye olmaları ve parti mensupları tarafından yapılan propagandaların halkı isyana teşvik ettiği düşüncesinin ortaya çıkması üzerine Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi, isyanla ilgileri olduğu gerekçesiyle fırkanın bölgedeki bütün şubelerini kapatır. Daha sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi de, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilgili yaptığı araştırmada, bu fırka tarafından yapılan propagandalarda din ve dince kutsal sayılan şeylerin istismar edildiğini tespit eder. Bu tespit üzerine Bakanlar Kurulu, Takrir-i Sûkûn Kanunu'nun kendisine verdiği yetkiye dayanarak, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını ülkedeki bütün şubeleriyle birlikte kapatır.

5 Haziran 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının yapmış olduğu malum siyasetinin sona erdirilip, bakanlar kurulu kararı ile partiyi kapatılması kararına varıldığını yazmaktadır. Uzun olan bu kararnamede "*…Münvih hareketin Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden takibat ve muhakeme neticesinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul civarında ve talif ve semiyesini derahimde eden bazı eşhasın programında mevcut efkârı tahrikât irticaya vesile ettikleri teyit olmuş ve firkanın vaziyet-i hassasiyeti hakkında hükümetin nazarı dikkati münfeen celbe karar verildiğini muhakeme kararı meda-i umumiliğinden hükümete tebliğ edilmiştir."* denilmektedir.

Kararnamenin diğer bir cümlesinde de söyle denilmektedir: "*Diyarbakır İstiklal Mahkemesinde aynı sebepten dolayı daire-i kazası dâhilindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubeleri sedd edildiği tebliğ edilmiştir."*

---

[40] Cumhuriyet Gazetesi, 30Haziran 1925, s.1; Vatan Gazetesi, 30 Haziran 1925, s.1–2; Vakit Gazetesi, 30Haziran 1925, s.1.

Kararnamenin sonlarına doğru ise şöyle denilmektedir*: "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programında esas olan maddenin dini siyasete alet ittihaz etmek demek olup olmadığının tespiti gibi bir zemin mütealaya girmeye lüzum görülmez. Ancak programındaki maksat ne olursa olsun hükümet bunu fırkaya mensup bazı efrat tarafından irticaya vasıta olarak kullanıldığını cumhuriyet muhakemeleri kararı sarahen teyit eylemiştir. Gerek telkin eden, gerek telkine maruz kalan vatandaşları tahrik vekabinden muhafaza velhasıl Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının faaliyetinden hükümetin artık müsamaha edemeyeceği meyanına girmiştir. Binaenaleyh iş bu kararnamenin tebligatından itibaren Takrir-i Sükûn kanununca bil cümle şube ve merkezi sedd olunacaktır."*

Kararnamenin nihayetinde din ile siyasetin ayrı olduğu ve bu yüzden isyan vakasının meydanda olduğu yazılmakta ve ahalinin dikkat etmesi gerektiği tembihlenmektedir [(41)].

[(41)] Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1925, s.1

SONUÇ

Nakşibendî Şeyhlerinden Şeyh Sait'in önderliğinde Anadolu'da çıkartılan bu isyan hareketi amacı ne olursa olsun beraberinde bir yıkım getirdiği ortadadır. Bu başkaldırıyı ister İngiltere'nin kışkırtmalarıyla gerçekleştirilen bir Kürt isyanı olarak, isterse din adına, şeriat adına veya halifelik adına gerçekleştirilen irticai bir ayaklanma olarak nitelesek dahi nedeni her ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti tarihine damgasını vuran bir ayaklanma olduğu kesindir.

İsyan bölgesindeki toplumsal yapıyı ve isyana katılanları göz önüne aldığımız vakit, Şeyh Sait ve onunla birlikte hareket edenlerin önemli bir bölümünün ağa, şeyh veya şeyh kökenli olması vb. durumlar göz önüne alındığında bu isyanın feodalitenin başkaldırısı olduğu gibi aynı zamanda milli ve dini motiflerin de beraberce işlendiği bir isyan karakterini taşıdığını söylemek mümkündür. Cumhuriyetin ilanı, sosyal ve toplumsal alanlarda getirilen yenilikler sonucu ağa ve şeyhlerin nüfuzlarını kaybetme korkusu ve buna birde yıllardan beri siyasi amaçları doğrultusunda hareket edenlerin faaliyetleri eklenince küçük bir hadise gibi görünen Piran olayı ile isyan patlak vermiştir. Şeyh Sait ayaklanması ile Cumhuriyetin sosyal ve siyasal alanda getirdiği yeniliklere silah ile karşı koyulduğunu da görmekteyiz.

Şeyh Sait'in sözlerinden anlaşıldığına göre belki de başlangıçta islam ve şeriat adına başlatılan bu isyan, kısa bir zaman sonra gerçek hedefinden saparak siyasi ve şahsi emellerini dini duygular altında saklayan insanların Şeyh Sait'in etrafında toplanması ile Kürt devleti kurulması yönüne kaydırılmaya çalışılmıştır. Bunu, yargılama esnasında Şeyh Sait'in vermiş olduğu ifadelerden de anlamaktayız. Yargılama sırasında Kürt devleti kurma fikrini red ederek, kendisinin islam için harekete geçtiğini beyan etmiştir. Her ne kadar da isyana din için başladığını ifade etse de Şeyh Sait emperyalist devletlerin propagandalarına ve çevresindeki kişilerin siyasi çıkarlarına alet olmaktan kendini kurtaramadığı da bir gerçektir. İsyanın karakterini en iyi ifade eden sözü yine mahkeme sırasında yakalanan isyancılardan Kasım "*Kimi din için çalışıyor, kimi de siyasi çalışıyordu. Fakat maksat birdir*." diyerek isyanın gayesinin hem dini hem de siyasi olduğunu en iyi şekilde özetlemiştir.

Şeyh Sait, isyana başladığı zaman yaşı bir hayli ilerlemiş, çevresindekilerin etkisi altında kalarak ayaklanmayı başlatmış ve başlattığı hareketin din uğrunda yapılmasında belki de samimi olabilirdi ama unutulmaması gereken bir şey vardır ki, çevresinde bulunan insanların hepsi kendisi gibi düşünmemekteydi. Yine mahkemede verdiği ifadelerde Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit'in amaçlarının başka olduğunu, istiklal fikriyle harekete geçtiklerini, isyanı daha önceden planlamadığını beyan etmiştir. Anlaşıldığına göre isyan hareketi başlamadan önce herkes kendince hedefler belirlemişti ve Şeyh Sait de bunun farkındaydı.

Şeyh Sait, ifadelerinde isyanı daha önceden planlamadığını söylemişti fakat çevrede sözü geçen, büyük bir nüfuza sahip Nakşibendî lideri olduğu göz önüne alınınca Piran hadisesinden sonra bölge üzerinde hâkim olan nüfuzunu kullanarak bu isyanı yaymak yerine önleyebilirdi. Oysa Şeyh Sait bunu yapmayarak isyanı önlemeden ziyade olayı kaderi olarak algılamış ve isyan hareketine devam etmiştir.

Bu ayaklanma sosyal ve siyasal alanda birçok değişikliğe de neden oldu. Bu ayaklanma hükümet değişikliğine neden olarak isyana karşı yumuşak bir politika izlediği gerekçesiyle Fethi Bey hükümetinin son bulmasına ve yerine isyanı bastırma konusunda askeri olarak daha sert tedbirlerin alınmasından yana olan İsmet Paşa hükümetinin kurulmasına neden olmuştur. Yine bu ayaklanma sonucu olaylarda etkili oldukları gerekçesiyle birçok gazetenin kapatılmasına, birçok gazetecinin tutuklanmasına, zararlı oldukları gerekçesiyle tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ve muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasına neden olarak çok partili siyasi hayata geçişi de bir nevi engellemiştir.

İsyanın bastırılması sırasında maddi kayıplarımız elbette ki meydana geldi. Sadece maddi kayıp olmadı bunun yanında insan kaybımız da meydana geldi. Aynı zamanda Türkiye, Musul konusuna gerekli ağırlığı veremedi. Binlerce asker ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildiği için bu ayaklanma İngilizlerin elini güçlendirdi. Milletler Cemiyeti Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi İngilizlere verdi. Bu isyan aynı zamanda uluslar arası ilişkilerimizde ülkemizin kendi içerisinde halkla barışık bir ortamın olmadığı düşüncesini doğurdu.

Bu ayaklanma neticesinde kazançlı çıkan tek kesim ise Türk ve İslam düşmanları olmuştur. Bunlar amaçlarına ulaşmış, İslam adına veya Kürdistan kurma hayali uğruna insanları kışkırtarak, onları bu oyunun birer kurbanı haline getirerek nice canların yanmasına, nice ocakların sönmesine neden oldular. Anadolu'da yaşayan insanlar bir birine düşman oldu, kardeş kardeşe düştü, insanlar arasına kin ve nefret tohumları atıldı. Bu olay sonucunda unutulmaması gereken bir şey varsa, o da tarihimizden ders almazsak tekerrür edeceğinin gerçek olduğudur.

BİBLİYOGRAFYA

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi

Dünya Gazetesi

Tanin Gazetesi

Vakit Gazetesi

Vatan Gazetesi

TEDKİK ESERLER

ARMAOĞLU, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 2003.

AŞAN, Aziz; *Şeyh Sait İsyanı*, İstanbul, 1991.

ATILHAN, Cevat Rıfat; *Menemen Hadisesi'nin İç Yüzü*, İzmir, 1970.

AYBARS, *Ergün; İstiklal Mahkemeleri,* C: 1–2, İzmir, 1995.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; *Tek Adam M. Kemal*, C.3, İstanbul, 1975.

CEMAL, Behçet; *Şeyh Sait İsyanı*, İstanbul, 1955.

ERER, Tekin; *Kürt Meselesi*, İstanbul, 1991.

FIRAT, M. Şerif; *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1970.

GÜNDOĞAN, Cemil, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Sait Ayaklanmasına Etkileri,* (Basım yeri ve yılı yoktur)

GÜRSEL, İbrahim Etem; *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara, 1977.

İSLAMOĞLU, Mustafa; *Şeyh Sait Ayaklanması*, İstanbul, 1998.

KALAFAT, Yaşar; *Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait İsyanı*, Ankara, 2003.

KARABEKİR, Kazım; *Kürt Meselesi*, Yayına Hazırlayan Faruk Özerengin, İstanbul, 2000.

KISAKÜREK, Necip Fazıl; *Son Devrin Din Mazlumları*; İstanbul, 1974.

MUMCU, Uğur; *Kürt İslam Ayaklanması (1919–1925)*, Ankara, 1991.

ORBAY, Rauf; *Siyasi Hatıralar*, Yayına hazırlayan: Jale Erdoğan, İstanbul, 2003.

ÖKE, Mim Kemal; *Musul- Kürdistan Sorunu (1918–1926*), İstanbul, 1995.

RİŞVANOĞLU, Mahmut; *Saklanan Gerçek Kurmançlar ve Zazalar'ın Kimliği* 2, Ankara, 1975.

ŞADİLLİLİ, Vedat; *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, Ankara, 1980.

TOKER, Metin; *Şeyh Sait ve İsyanı*, İstanbul, 1998.

YAPICI, Süleyman; *Palu (Tarih, Kültür, İdari Ve Sosyal Yapı),* Elazığ, 2004.

Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi–2, Kürt Milli Meselesi,(Basım yeri yoktur.)1977.

Emperyalizm, Milliyetçilik ve Kürt Sorunu, Yay. Haz. S. Cihan, Genel Sorunlar Dizisi 5, İstanbul, 1993.

Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 3, İstanbul, 1992.

EKLER

EKLER LİSTESİ

EK 1: Asilerin lideri Şeyh Sait, Vakit gazetesi 29 Haziran 1925

EK 2: Diyarbakır'a saldıran asilerin kumandanı Şeyh İsmail, Vakit gazetesi 28 Mayıs 1925

EK 3: Elazığ'a giren asilerin Lideri Şeyh Şerif, Vakit gazetesi 28 Mayıs 1925

EK 4: Seyit Abdulkadir, Vakit gazetesi 29 Mayıs 1925

EK 5: Kör Sadi, Vakit gazetesi 29 Mayıs 1925

EK 6: Şeyh Sait' in damadı Şeyh Abdullah, Vakit gazetesi 28 Mayıs 1925

EK 7: Hoca Askeri, Vakit Gazetesi 15 Haziran 1925

EK 8: Kemal Fevzi, Vakit gazetesi 15 Haziran 1925

EK 9: Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail, Cumhuriyet gazetesi 21 Haziran 1925, s.1

EK 10: İsyan Sahası ve civar vilayetleri gösteren temsili bir harita, Vatan gazetesi 20 Mart 1925, s.1

EK 11: İsyan sahasını gösteren temsili bir resim, Vatan gazetesi 6 Nisan 1925, s. 1

EK 12: İdama mahkûm olanlardan Şeyh Eyüp Muhafızlar arasında, Vatan gazetesi 6 Mayıs 1925, s.1

Ek 13 Şeyh Sait Diyarbakır'a girmek üzere köprüden geçirilirken, Vatan gazetesi 6 Mayıs 1925, s.1

EK 1: Asilerin lideri Şeyh Sait, Vakit gazetesi 29 Haziran 1925

EK 2: Diyarbakır'a saldıran asilerin kumandanı Şeyh İsmail, Vakit gazetesi 28 Mayıs 1925

EK 3: Elazığ'a giren asilerin Lideri Şeyh Şerif, Vakit gazetesi 28 Mayıs 1925

EK 4: Seyit Abdulkadir, Vakit gazetesi 29 Mayıs 1925

EK 5: Kör Sadi, Vakit gazetesi 29 Mayıs 1925

EK 6: Şeyh Sait' in damadı Şeyh Abdullah, Vakit gazetesi 28 Mayıs 1925

EK 7: Hoca Askeri, Vakit Gazetesi 15 Haziran 1925

EK 8: Kemal Fevzi, Vakit gazetesi 15 Haziran 1925

EK 9: Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail, Cumhuriyet gazetesi 21 Haziran 1925, s.1

EK 10: İsyan Sahası ve civar vilayetleri gösteren temsili bir harita, Vatan gazetesi 20 Mart 1925, s.1

EK 11: İsyan sahasını gösteren temsili bir resim, Vatan gazetesi 6 Nisan 1925, s. 1

EK 12: İdama mahkûm olanlardan Şeyh Eyüp Muhafızlar arasında, Vatan gazetesi 6 Mayıs 1925, s.1

Ek 13 Şeyh Sait Diyarbakır'a girmek üzere köprüden geçirilirken, Vatan gazetesi 6 Mayıs 1925, s.1

ÖZGEÇMİŞ

1977 Yılında Elazığ ilinde doğdum, İlkokulu Elazığ Atatürk İlkokulu ve Cumhuriyet ilkokulunda, Ortaokulu Elazığ Mezre Ortaokulu'nda, Liseyi Elazığ Lisesinde, Üniversiteyi ise Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde tamamladım. Milli Eğitim Bakanlığı Van ili Erciş ilçesine sınıf öğretmeni olarak atandım. 2004 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans eğitimime başladım. Şuanda Elazığ ili Yazıkonak İlköğretim Okulunda Sınıf öğretmeni olarak görevimi devam ettirmekteyim.